Регионална библиотека “Христо Ботев” - гр. Враца

100 години от Балканските войни
1912 - 1913 г.

Девета регионална краеведска конференция
Враца, 28-29 ноември 2012 г.
Сборник материали

Съставил
Калина Тодорова

Враца, 2013

Книгата се издава с финансовата подкрепа на
Община Враца
Общински фонд „Култура”

На корицата: „1/6 полска болница в поход към Кюстендил”. Из: „Албом от войната на Балканите през 1912/1913 година. Подарен от д-р Алекси Теодоров на Никола Цолов за спомен 11-месечни войнишки живот на 1/6 полска болница през войната”. ИМ - Оряхово, Ин. № 2508.

Калина Тодорова Николова - съставител, 2013
Блага Атанасова Риджалска - редактор, 2013
Бойка Лозанска - лит. редактор, 2013
Станислав Стаменов - худ. оформление на корицата, 2013

Поредица “Наследство” ISSN 1314-328X
ISBN 978-619-7102-06-2

Сборникът съдържа материали от Деветата регионална краеведска конференция „Миналото на родния край — послание към бъдещето". Организатори — РИО на МОН — гр. Враца и Регионална библиотека „Христо Ботев" — гр. Враца.

Докладите на участниците са подредени по реда на тяхното представяне.

В първата сесия са включени теми, свързани с фотодокументалистиката - запазени отделни фотографии и цели албуми в архивите на културните институции, в частни сбирки и колекции; разкази за реликви от войните и спомени на потомци на участници в героичните събития от 1912-1913 г. Интерес представляват и разработките, изследващи художественото творчество и фолклора - образът на войната в народните песни и войнишките песнопойки.

Втората сесия е посветена на паметта на потомците. "Войната в спомените на столетници" е очерк, който обобщава, от една страна, гледните точки към събитията и от друга ги представя през призмата на участниците, но и на техните близки, останали да живеят с мъката и напразното очакване за срещата с любим човек. Голяма част от текстовете описват войнишките паметници, разположени на територията на региона.

Проследена е дейността на експедиционни училищни клубове и техните познавателни "разходки" в миналото на родното селище, работата на историци и етнолози с тях, приносът на младите родолюбци към регионалното краезнание, съхраняване и популяризиране на културно-историческото наследство на Врачанския край.

Бойното знаме на
Тридесет и пети пехотен врачански полк

Съдържание:

Фотоалбум от Балканските войни от фонда на Исторически музей — гр. Оряхово 11
Деница Петрова — Исторически музей — гр.Оряхово

Балканските войни от 1912-1913 г. през обектива на фотографите Павел и Ангел Черневи 21
Ваня Желязкова
Регионален исторически музей — гр. Враца

Докоснати животи с живи въглени от Балканската война 29
Румяна Нейкова
Библиотеката при читалище „Хр. Ботев"- гр. Козлодуй

Никой не бива да бъде забравен! 32
Д-р Анета Дилова — Регионално краеведско д-во - Враца

Иван Коцов Вълков (Савин) от Дърманци и участието му в Балканската война 37
Краеведска експедиция на ученици от Хỳ клас,
СОУ „Христо Ботев" Враца, ръководител Зоя Йончева

За войнската слава и чест на предците ни! Балканската война в спомените на потомците от село Градешница 40
Аделина Николова — с. Градешница и Христина Кръстева — Читалище „Н. Й. Вапцаров" — гр. Криводол

Стъкленица — паметник на загиналите във войните (1912-13, 1915-18) жители на с. Габаре, Белослатинско **46**
Ивайло Никодимов — Регионално краеведско д-во — Враца

Историята на нашия войник **50**
Детелина Росенова, Петя Бичовска — Клуб „Съхрани българското" — с. Борован, ръководител Даниела Велчовска

Чиренци в битката за Лозенград **54**
Документален разказ от Вачо Лалов Вълков, участник в Лозенградската битка — син на комит Лало Табака от с.Чирен

Черкезката **57**
Калина Тодорова — Регионална библиотека „Хр. Ботев" — Враца

Войнишките песнопойки — тайното оръжие на българския войник **61**
Весела Пелова — Държавен архив — Враца

Войните в спомените на столетници **76**
Цветана Евгениева — Регионално краеведско д-во — Враца

Търнава тачи миналото, за да гради бъдещето **81**
Клуб "Краезнание" — У-ще "Хр. Ботев" — с. Търнава, р-тел Цв. Късьовска и Т. Мариновска — Читалище "Напредък"

Обединението прави силата,
а саможертвата - славата! 86
Юлия Влайчовска — Читалище „Просвета” — с. Малорад

Търнак в Балканската война 89
Виолета Кръстева

Паметниците на преклонение пред подвига на загиналите войници от Враца и община Враца по време на Балканската война (1912-1913 г.)
96
Дарена Дилчовска — СОУ „Христо Ботев” — Враца,
ръководител Малина Тодорова

Загиналите в Балканската война 1912-1913 г.
от село Зверино 103
Ивана Захариева — Регионално краеведско д-во — Враца

На героите моравчене 106
Янка Николова — Читалище „Светлина” — с. Моравица

Забравените герои от Балканската война 1912-1913 г. и съхранените сведения за тях върху войнишките памет-ници в община Мездра
108
Мирослав Гетов — Краеведско дружество — гр. Мездра

Участието на кунинчани в Балканската война 130
Петя Вутинска

№ 2. Пріварзочень пункть на 1/6 полска
болница, развита при с. Турско га-
-брово надъ с. Царево-село.

№ 18 Бѣжанци изъ Гадовщико, отъ
сръбскитѣ звѣрства, при с. Царево-село.

Деница Петрова — Исторически музей — гр.Оряхово

Фотоалбум от Балканските войни от фонда на Исторически музей — гр. Оряхово

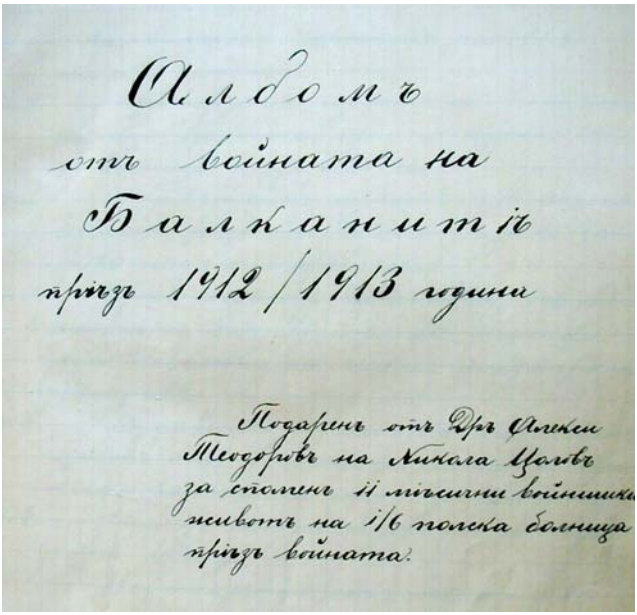
Албомъ
отъ войната на
Балканитѣ
презъ 1912/1913 години

Подаренъ отъ Др. Алекси
Теодоровъ на Никола Цоловъ
за спомень 11 месечни войнишки
животъ на 1/6 полска болница
презъ войната.

Във фонда на Исторически музей — гр. Оряхово под инв. № 2508 се съхранява фотоалбум със снимки от Балканските войни. Постъпил е в музея през 1980 г. като дарение от оряховския адвокат Йончо Иванов Икономов. На първата му страница е изписано следното посвещение: „Албом от войната на Балканите през 1912/1913 година. Подарен от д-р Алекси Теодоров на Никола Цолов за спомен 11-месечни войнишки живот на 1/6 полска болница през войната". Фотоалбумът съдържа 41 снимки, списък с обяснения към тях и кратко обръщение към Цолов. Отбелязана е датата — 5 март 1914 г.

Алекси Теодоров е потомък на Хаджиенювия род от Казанлък. В продължение на 12 години изучава медицина в Швейцария и Франция и е главен лекар в Клементинската болница в София. По време на Балканските войни болницата е мобилизирана. Д-р Теодоров е разпределен в една от полевите болници на 6-та пехотна Бдинска дивизия, както се разбира от обяснението към последната снимка в албума. Дивизията се състои от две бригади. В първата влизат 3-ти Бдински и 15-ти Ломски пехотни полкове, а във втората — 35-ти Врачански и 36-ти Козлодуйски.[1]

Сведенията за Никола Цолов са оскъдни. В документите, предадени от Йончо Икономов, има и Протокол за пенсиониране на бивши служители и чиновници в Държавна, Окръжна и Общинска служба в Царство България с дата 5 ноември 1927 г. Към него е приложен списък с 43 имена, вероятно на въпросните бивши служители. Първото име е на Иван Икономов, бащата на Йончо Икономов. Под № 41 е вписано зацапано и изтрито име, което може да се разчете като „Никола Цоло...". Във фонда на Исторически музей—гр. Оряхово се пазят и няколко неинвентирани снимки, оформени като пощенски картички. Четири от тях носят подписа на д-р Теодоров. На три е изписан следният текст: „Спомен от войната през 1912/1913 години. 22 юни 1913 г. с. Тополица". Като получател е отбелязан „господин Никола Цолов, младши подофицер при 1/6 полска болница". Петата снимка е отпечатана върху хартия с по-ниско качество. На гърба с различен почерк е написан получателят: „за госпожа Иванка Николчо Цолова в град Оряхово, Врачански окръг". В горния десен ъгъл има надпис: „Проверил н-къ (началникът) на болницата санитарен поручик...". Следва нечетлив подпис. Следователно, картичката е изпратена от фронта вероятно от самия Никола Цолов. Може би на снимката е заснет и той. Запазен е и неговият смъртен акт от 29 октомври 1931 г.[2] Според документа починалият е Николчо Цолов на 62 години, пенсионер. Син е на Цоло Занфиров и Станка Занфирова. Женен е за Иванка Николчо Цолова.

№ 4. Пристигане храната на войниците отъ 1/6 полска болница при Ивановатa-чешма надъ градъ Петричъ.

№ 8 Персонала на евакуационний пунктъ при гара - Горлу

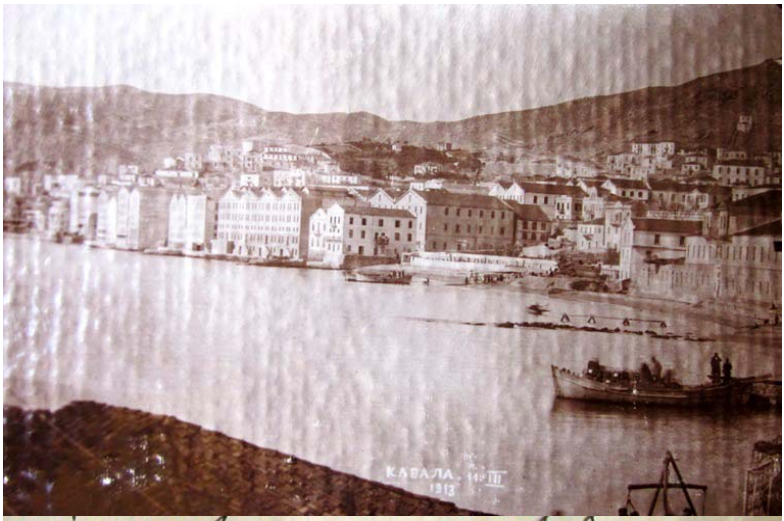

№.10 Изгледъ на гр. Кавала.

№.23. Веселба - хоро на войницитѣ отъ 1/6 полска болница при с. Тополица предъ гр. Щипъ.

№ 27. Гибуакъ на 1/6 полка болница при с. Тополица предъ гр. Ипекъ Определение маршрута.

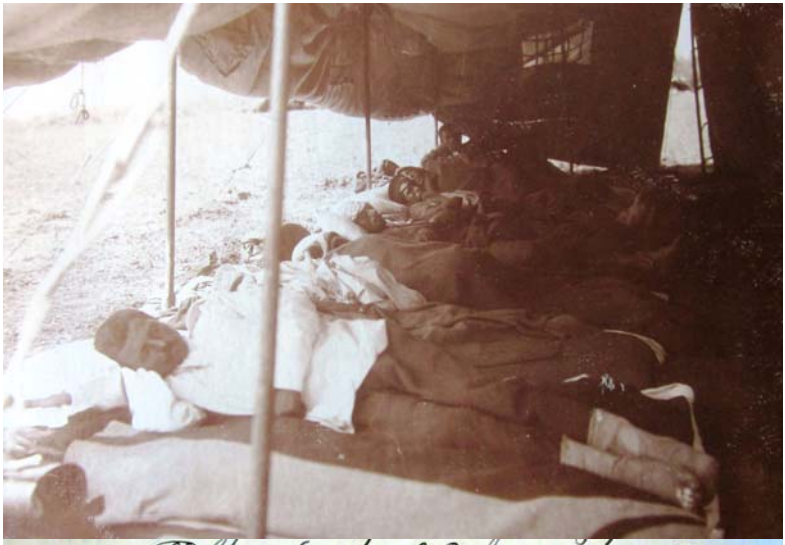

№ 36 Ранени болни войници подъ палатки (1/6 полка болница.)

№ 33. Монастырь св. Никола на острове на Бору-гьоль при порто-Лагосъ

№ 37. Церковь отъ каменныхъ кругъ казармы въ гр. Чорлу.

Смъртта е заявил неговият зет Йончо Иванов Икономов, адвокат, на 34 години. На 8 юли 1925г. адвокатът сключва брак с Надежда Николчо Цолова, домакиня, на 19 години, дъщеря на Николчо Цолов и Иванка Цолова, и двамата от Оряхово.[3] Точното име на притежателя на албума е Николчо Цолов. Роден е през 1869 г. По време на войните е на 43 години. Дъщеря му Надежда е родена през 1906 г., когато той е 37-годишен. В архива на Община Оряхово се пазят книгите от 1908 г., така че акт за раждане на Надежда Цолова не беше открит. Няма запазени сведения за други техни деца. Ако има такива, те са родени преди 1908 г. Прави впечатление, че фотоалбумът остава притежание на техния зет Йончо Икономов. Може да се предположи, че Надежда е единственото им дете.

Според посвещението от д-р Теодоров, той и Никола Цолов са прекрали заедно 11 месеца по време на войната. Балканската война е обявена на 5 октомври 1912 г. и продължава до 18 май 1913 г., тоест 8 месеца. Междусъюзническата избухва на 16 юни и приключва на 28 юли 1913 г. Общо двете войни продължават 10 месеца, или 11 заедно с демобилизацията. Явно д-р Теодоров ги възприема като една обща война. Събраните във фотоалбума снимки отразяват бойния път на 36-ти пехотен Козлодуйски полк по време на Балканската и Междусъюзническата война. Те не са подредени в хронологичен ред, но анализът им дава ценна информация.

Фотоси № 31 и 32 са заснети в чифлик, чието име д-р Теодоров не е посочил — в обяснителните бележки е оставил многоточие. Той се намира след гр. Хайробол, дн. гр. Хайраболу в Турция, който бил част от Одринска кааза. Вероятно снимките са правени по време на боевете за Люлебургас през октомври 1912 г. Снимка № 33 показва манастира „Св. Никола" на острова в лагуната Боругьол при Порто Лагос (Караагач) в Гърция. Близо до града полкът е през октомври 1912 г. Десет от фотосите са от Чорлу, град в дн. Турция. 36-ти полк е в района през май 1913 г., по време на евакуацията след края на Първата балканска война.

На снимка № 7 се виждат войниците от обоза на 11-та сборна дивизия, част от 2-ра армия. Вероятно са заснети също при Чорлу. Една от снимките е от Кавала. На самия негатив е написана датата — 11 март 1913 г. На фотоси № 29 и 34 се вижда „Цар-Филиповата крепост", т. е. крепостта Филипи, намираща се между Кавала и Драма. Войниците нощуват край развалините на 7 юни 1913 г., на следващия ден лагеруват при гарата на гр. Драма. Три снимки представят изгледи от града. Четири са от Иванова чешма при гр. Петрич. В село Тополица, Щипско, са заснети пет снимки. 36-ти полк преминава през него през юни 1913 г. на път за Петрич и Радовиш. Фотос № 11 е изглед от гр. Щип. Снимки № 18 и 38 представят бежанци от Радовишко, а № 21 — от Пехчево. Три фотоса са заснети при с. Турско Габрово близо до Царево село, дн. гр. Делчево на границата между България и Македония. Полкът е разквартируван в района на селото на 9-10 юли 1913 г. В обяснението към снимка № 1 не е посочено къде е правена, но вероятно и тя е правена при Турско Габрово. На № 36 са заснети ранени войници. № 40 представя пътуването към гр. Кюстендил. Снимка № 41 и двата фотоса, на които д-р Теодоров позира сам, са правени преди демобилизацията в Радомир.[4]

Името на младши подофицер Никола (или Николчо) Цолов не фигурира в списъка на участвалите във войните подофицери от 36-ти пехотен Козлодуйски полк. Въпреки това може да се приеме, че той е бил част от полка. Запазеният от него фотоалбум ни показва едно по-различно лице на войната — не това на героите, превзели Одрин, а на обикновените войници, тъгуващи за домовете и семействата си.

Бележки:

[1] 36 пехотен Козлодуйски полк в Балканската и Междусъюзническа войни през 1912-1913 години и Световната война през 1915-1918 години. sine loco, sine anno [София 1942], с. 28.

[2] Акт № 84 от 29 октомври 1931 г., Регистър на умиранията от 1931 г., л. 42 б, архив на Община Оряхово.

[3] Акт № 214 от 8 юли 1925 г., Регистър на женитбите от 1925 г., л. 79 а, архив на Община Оряхово.

[4] 36 пехотен..., с. 38-46, с. 68, с. 82.

Духът на Българина
Винаги чест
За Горите
На Козлодуй
36й
ПЕХ. КОЗЛОДУЙСКИ
ПОЛКЪ
ВЪ ВОЙНИТѢ
1912-1913 и 1915-1918 г.г.

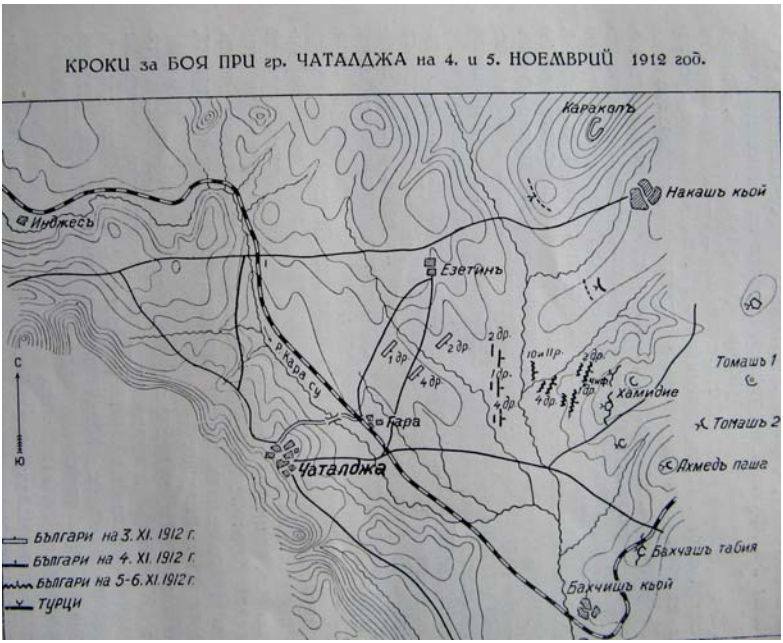

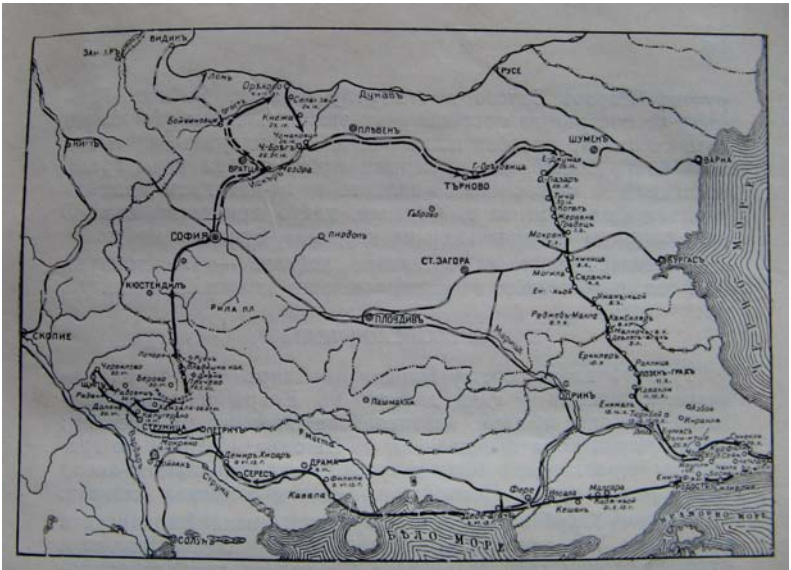

Бойниятъ пътъ на козлодуйци презъ 1912—1913 год.

Ваня Желязкова — Регионален исторически музей — гр. Враца

Балканските войни от 1912- 1913 г. през обектива на фотографите Павел и Ангел Черневи

Павел и Ангел Езекиеви Черневи са потомци на видния Възрожденски врачански род на Мавродийците. Няколко поколения от тази фамилия са все професионални фотографи.

Павел и Ангел Черневи са третото и четвъртото по ред дете на Маруца Казанджиева и търговеца Езекия Мавродийски. Те имат две по- големи сестри — Райна и Елена. Родната им къща с първото фотоателие се е намирала на ул. „Буюклийска". В документ № 245 от 1851 г., публикуван в „Семеен архив на Хаджитошеви", т. II- ри, 2002 г., се споменава за Езекия Мавродийски.1 Фамилното име Мавродийски е променено след Освобождението от 1878 г от Езекия с превода на старогръцкия корен на думата „маврос" = черен на Черневи. Павел е роден е през 1866 г. Той пръв започва да се занимава с фотография в семейството още от младежка възраст. Сестра му Елена през есента на 1885 г. се омъжва за известния възрожденец и фотограф Тома Станчов Хитров, направил едни от най- хубавите портрети на Хр. Ботев, В. Левски и други личности.2 Елена Хитрова е съпричастна в лабораторната работа на Тома Хитров, а след смъртта му през 1906 г. тя снима самостоятелно в ателието. Племенничките на Павел Чернев — Иванка Хитрова, по мъж Маждракова и Бойка Хитрова — учат професионална фотография в Германия съответно в Дрезден и Берлин и по- късно се преселват в САЩ.3 Иванка пристига отначало при роднината си Димитър Мавродийски в Ню Йорк, впоследствие отваря свое голямо ателие и се прочува като портретистка, а Бойка се установява в град Сан - Франциско и открива свое фотоателие „Луна".

Тома Хитров посещава Враца и врачанския край неведнъж, не само като врачански зет. Непосредствено

след Освобождението, по повод участието на брат му Атанас в състава на четата на Христо Ботев и смъртта му в боя при Милин камък Тома Хитров снима някои Ботеви места, манастира „Св. Иван Касинец (Пусти), по- късно документира и откриването от княз Фердинанд на паметника на поета Христо Ботев във Враца на 27.05.1890 г. и пр.4

Важно е да посочим, че един от първите фотографи на Югоизточна Европа, врачанският потомък на Хаджитошевия род — Анастас Йованович, преселил се в Сърбия, посвещава в занаята Анастас Карастоянов, при когото пък се усъвършенства Тома Хитров. Така нишката на фотографското изкуство се предава и на Павел Чернев. Запазен е част от австрийски фотоапарат от фабриката на Бернхард Ветцл, Виена подарен на Павел Чернев от Тома Хитров.

Запознат с развитието на фотографията в Европа през 90-те години на XIX в. Павел Чернев обикаля селищата на Врачанския край с фотоапарата си като пътуващ фотограф. По това време това е скъпо струващо занимание.

В „Алманаха на царство България за 1893 г. братя Черневи са посочени като единствените професионални фотографи за град Враца.

През 1893 г. двамата братя Павел и Ангел според закона от същата година регистрират своя марка: „Братя Черневи — Враца. Марка записана под № 2", подновена през 1901 г. „Фотографчийте" Павел и Ангел Черневи се занимават и с търговия на фотографически материали, снабдявани от складове и магазини в г Русе и София. Те се сдобиват с виенски, френски, италиански, холандски и германски фотоматериали и картони. От този период на част от фотосите е запазен изящен т.н.„сух печат". След 1904-1905 г. и отделянето на братята в занаята, сухият печат не се използва.

При едно посещение на Павел Чернев при сестра си Елена в ателието на Тома Хитров в г София среща бъдещата си съпруга учителката Елисавета Герчева. Тя е дъщеря на Евлампия (осиновена от рода на Пулиеви) и известния опълченец и знаменосец на Самарското знаме Ангел П. Герчов, родом от с Старчища, носител на два руски Георгиевски

Полковник Димитър Русчев, командир на 2-ри арт. полк

Медицинският състав на 2-ри арт. полк

Екатерина Цепилещова от Враца като медицинска сестра по време на Балканската война

Офицери от 2-ри арт. полк при 6-та Бдинска дивизия през Балканската война 1912-1913 г.

кръста за храброст, 4 -ри златни чаши и др. отличия и награди. Павел Чернев се оженва през 1908 г. и до смъртта си на 27.11. 1936 г. работи сам, предава уменията си на синовете си Иван и Кирил. В семейството му има и една дъщеря Здравка. През 30-те години на XX в се строи на ул. Търговска „Фотостудио П. Чернев". През 1939 г. с финансовата помощ на арх. Никола Сл. Николов то е модернизирано от Кирил: „Фотостудио Кирил Чернев". Павел Чернев през 1923 г става член на фотографското сдружение в България. Кирил Чернев (26.09. 1909 - 17.06. 2001) от 1933 г. е член на търговско-индустриалната камара, член на колоездачното дружество и на читалище „Развитие" във Враца.

Родственикът му Димитър Мавродийски през 1909 г. заживява в САЩ и под влиянието на Павел Чернев там се дипломира като фотограф. Той участва като доброволец в Балканските войни от 1912-1913 г. в продоволствения транспорт, но след тях отново се връща в САЩ. Неавторизирани, неговите снимки днес трудно се идентифицират. В Ню Йорк Димитър Мавродийски открива свое голямо ателие. Той прави дарение през 1927 г. на наследствения си имот във връзка със строежа на новата сграда на читалище „Развитие".5

По- малкият брат на Павел, Ангел Чернев (1873 - 1945 г.), учи през 1901-1903 г. фотография в Монпелие, Франция. След завръщането си пътищата им се разделят. Ангел Чернев снима и сам, но участва в различни съдружия: фото „Светлина" на Чернев и Костов; „Чернев, Лазаров и Костов"; „Кръстеняков, Чернев, Чулев". Ангел Чернев е изявен деец на читалище „Развитие" и на фотографското дружество на България - несменяем председател на конгресите му след 1923 г. до 09.09. 1944 г.

През 1912 - 1913 г. и двамата братя Черневи участват във освободителната Балканска и Междусъюзническа войни. Ангел Чернев е със статут на фотограф - наблюдател и разузнавач на появяващите се тогава в армията ни аеростати. За жалост не са запазени в семейните архиви снимките му от въздуха на Одринската крепост и на форта Айваз Баба, а също така и на първите бойни летци: Радул Милков и Христо

Топракчиев с прочутите моноплани „Блерио”. По спомени на негови съвременници той снима окопите при Чаталджа, отразява потъналите в кал войници, гладни и съсипани от холерата.

Артефактите от войната в музея на фото Черневи са събирани десетилетия от музейните работници. Последните артефакти постъпват през 2010 г. благодарение на ценното дарение на внуците на Павел Чернев: д-р Ева и д-р Румен Черневи (брат и сестра). Освен фотолабораторията и фотоапаратите на дядо им и баща им, получихме от тях и множество стъклени плаки със сюжети от войните 1912 - 1913 г. и първата Световна война (1915- 1918 г.). Разбираемо, след 100 години част от тях са повредени или унищожени. На някои от стъклените плаки се откриха съответстващи снимки, съхранени във фонда на музея.

Така днес имаме запазени неповторими образи от тази героична и славна епопея. Една част са изяснени, други не, предстои допълнително проучване.

На три условни групи можем да разделим снимките на Павел Чернев: 1. Снимки на мобилизирани във войната от месец септември 1912 г. 2. От времето на самите войни 1912 - 1913 г. 3. След войните - лятото и есента на 1913 г.

Към първата група се отнасят снимки на офицерите от 2-ри артилерийски полк преди заминаването, портрет на командира на 2-ри арт. полк полковник Димитър Русчев, мобилизирани войници - няколко единични и групови портрети на войници и офицери от 35-ти п. полк, снимани и от двамата братя. Форматът на снимките е различен, най-често „кабинет портрет”, увеличени и няколко единични във формат „променад” портрет.6

Към втората група, около десетина, най- много на брой са отново от 35 ти пехотен Врачански полк и 2-ри артилерийски полк, главно групови фотоси: в с Чанта (Турция), където е щаба на ÿÿ-ра бригада от 6-та Бдинска дивизия, офицери и войници от неизяснени селища по Беломорието. 35 пехотен полк под командването на ген. Радко Димитриев записва героични страници в бойната ни летопис при г Лозенград, Люле Бургас- Бунархисар, Чаталджа и др.

На плаките се откроиха две изображения свързани с цар Фердинанд. На първата - посрещането в главната квартира на главнокомандващия на българската армия в г Стара Загора - м. октомври 1912 г. На другата плака цар Фердинанд с офицери в неизвестно населено място. На трета — военни по Беломорието. На четвърта плака е документирана панихида за героичната смърт на загиналите в сраженията или от холера и др.7

На две от снимките и плаките са снимани артилеристи от тежката, обсадна артилерия.

В снимките има отделни портрети на участници във войните от Врачанския край: Иван Мишонов, Никола Роджов от Враца и други, снимани в трите вида формат: „визит", „променад", или „кабинет" портрет. Някои от снимките са подлепени и оформени на картон в стил сецесион и др.8

Към третата група артефакти има военни или участници във войните които са снимани непосредствено след войната „от времето на холерата"- единични или по- късно и паметници на загиналите във войните, като някои от снимките са копия.

Показани в неповторима атмосфера и райони, част от които днес са извън територията на страната, фотосите са мигновената история на тези събития, неотделима от етническата идентичност на България.

За да бъде човек фотограф преди 120 г, са били необходими много физически и емоционални усилия. Цялата „лаборатория" се придвижва с фотографа, натоварена обикновено на каруца. В спомените си внуците разказват за чести нападения над дядо им, с цел кражба на благородни метали - злато и сребро които влизат в състава на фотоматериалите. Трябва да имаш особен поглед, усет за композиция и бърза реакция за фотоекспонирането и проявяването на снимките. Това изисква разпространеният тогава бромо- маслен начин на фотографиране, съвсем различен от днешна дигитална фотография. Ценността й се определя не само от качеството на снимките, но и от факта, че тя е моментна, достоверна т. е. класическа, не ретуширана или променена.

Повече от век снимките показват лицата от съдбоносните години за България по време на войните от 1912- 1913 г.

Снимки на братя Черневи са включени през 2012 — 2013 г. в изложбата „100 г. от началото на Балканската война 1912-1913г." и в експозицията „На кадро..." по повод 146 г. от рождението и 75 г. от смъртта на фотографа Павел Чернев.

Бележки:

1.Йоцов, Д. „Културно — политическа история на град Враца", 1998, В, с 151, „Семеен архив на Хаджитошеви, т.II-ри, С, 2002 г , с 230-231
2.Сборник „Ловеч и Ловчанско", кн. IV, 1932 , с 128
3.Сведения от д-р Ева и д-р Румен Черневи
4. Боев, П. „Фотографското изкуство в България 1844- 1944 г" , С, 1984 г, ч I, РИМ- Враца, ОФ инв. № 818
5. Цветков А, „Юбилеен сборник 50 години ученолюбиво дружество „Развитие", С, 1934 г, с 37, Харизанов В, „Дарителство". Враца, 1989, с. 97-99
6.РИМ - Враца, ОФ инв.№: 2197, 2207, 7805, 7394, 7965, 8878, 8879 и др.
7.РИМ- Враца, ОФ инв № 2198, 8004, 8910, 9014, НСФ, стъклени плаки на Павел Чернев, 10 бр.
8.РИМ- Враца, нсф, инв .№ 427, ОФ инв.№3420 и др.

Румяна Нейкова
Библиотеката при читалище „Хр. Ботев”- гр. Козлодуй

Докоснати животи с живи въглени от Балканската война

„Ако днес минавате покрай Военната академия „Г.С.Раковски” ще видите 1200 пленени турски пушки, от които е направена оградата на академията.”

Сабята, която показвам е семейна релква - идва от моя прадядо, Тодор Стойков, участник в Балканската война - направена от щик на пленена турска пушка (внесена от Англия). Виждах я много рядко, само когато баба ми си режеше сапуна с нея, като дете я питах откъде имаме този голям нож?! Тя ми отговаряше така:

- Родила съм се по време на Балканската война, когато баща ми е бил на война и той се е надявал, че ще има син и ми е донесъл като армаган този щик от пленена турска пушка.. После пораснах и се задомих.

Твоят дядо Петър, (тя му казваше Петран) замина на фронта, имаше пушка , тогава продадохме добитъка, но той взе и тази австрийска сабя, мисля, че и сложи дръжка, под която още личи върху желязото релефният надпис на марката , ето тук до дръжката. Тя ме караше да пипам с детските си пръсти релефния надпис, за доказателство...

- С тази сабя сме клали сърбето - казваше тя, така да знаеш - мъстили сме, люто сме се били за земята си и не сме отстъпвали. На дядо ти от ръцете тя никога не е падала. Изпращаше ми писма от фронта, те, някои от писмата му са още на тавана, в дървения куфар.

Качих се на тавана и намерих тежкия дървения червен куфар с метален обков, отворих го. Имаше няколко писма от фронта, манерка, на която бяха издълбани П+Р. Зачетох кратките му писма, написани с молив от които разбрах, че дядо ми много е обичал баба ми. Съветваше я, как за една крина царевица може да купи 4 циментови дирека за лозе, разбрах от писмата му, че е недоволен от това, че баба ми си е продала косата, много евтино на някакви пътни търговци. Имаше нещо като малко тефтерче, в което надлежно си е водил сметки колко пари са дадени на месец за газ, за моливи и др. дребни неща и накрая рекапитулация за цялата година. Съхранени бяха там всички, квитанции, с които са плащали данъци на държавата. Там беше и свидетелството му за завършено четвърто отделение, свидетелства за св. Кръщение и св. Венчание с баба ми в църквата „Св. Параскева" в с .Селановци, изписано с невероятен почерк — тънко и дебело, от някой си отец Петър. Дядо ми е починал много млад и съм го виждала само на черно-бяла снимка, но почеркът му е великолепен, всичко писано от ръката му с черно мастило с „ъ" отзад беше много красиво и ясно се четеше. На всеки Петровден, баба ми ходеше на гробища и ми се струваше, че винаги на този ден се смаляваше...

Когато я питах, на какви игри е играла, когато е била дете, тя ми отговаряше така: „Нямахме време много за игри, беше война и ние играехме само на военни игри.

Имаше една игра за преразпределяне на територия. Играеше се с нож, който се забиваше в един кръг като копие, очертава се земя и се казваше : “Да бием, да бием Сърбия, да бием, Гърция и т. н. но никога България, защото нас никой не може да ни бие, така да знаеш!” и тя някак си замахваше високо с ръка...

Когато разпитвах баба ми на какво още е играла, тя ми запяваше : “Царю, пъдарю, отвори порти, за да премине царската войска, мине , замине, остава само един!” Всеки, който попадне в ръцете на царските портиери — две деца те на ухото го питат: “Ти от чия страна си? “ И се оформяли два отбора, които представлявали две държави, за да премерят силите си на теглене, но тези, които представлявали България никога не трябвало да падат дори и по-малко да са на брой, защото било позор...Това са колективни игри, измислени във връзка със събитията около Балканската война, при който отборът или групата, която представлява България винаги трябва да е победител.

Руска Цолова Стойкова от с. Селановци е моята баба, на която съм кръстена. Тя през живота си никога не е пяла, но два дни преди смъртта си (февруари 2010) е изпяла на майка ми и на леля ми всичките си песни, песни, които те никога не са чували, освен стария ни химн „Шуми Марица” и „Райна-българска княгиня”. Те съжаляват много за това, че не са я записали... Съжалявам и аз, че не я разпитвах повече, докато беше жива!

По време на Балканската война с.Селановци е било опразнено от мъжка страна, всички годни мъже и юноши са заминали на фронта.

Ако минете и днес през центъра не може да не ви впечатли голямата скулптура на силната жена, прегърнала невръстното си момче, която олицетворява бунта на жените от този край или тежката участ на жената, поела всичката тежест на плещите си по онова време.

Д-р Анета Дилова — Регионално краеведско д-во - Враца

Никой не бива да бъде забравен!

Старият поборник от Македония

На северната страна на паметника на Милин камък са записани по-голямата част от убитите във войните 1912 — 1913 и 1915 — 1918 г. жители на с. Баница. Пръв в списъка е Григор Христов. Той не фигурира в списъците на мобилизираните баничани от 35-ти пехотен Врачански полк и 36-и пехотен Козлодуйски полк. Няма го и в известните досега списъци на загиналите през Балканските войни, няма го в списъка на участниците в Македоно-одринското опълчение, но заслужено е поставен начело на всички загинали.

Григор Христов (Глигор, Хаджията) е роден през 1858 г. в с. Връбник (Врабник), Костурско, Македония. През 1876 г., 18 годишен, участва в Сръбско-турската война. В Освободителната война 1877/78 г. е в Българското опълчение — редник, I дружина, 4 рота. Постъпил на 28 април 1877 г. т. е. преди започване на самата война. Уволнен на 1 юли 1878 г.[1] Незнайни пътища довеждат 20 годишният младеж в Баница,

където се оженва за Тошка, сестра на Цало Къновски. Ходил е и на Божи гроб, затова в селото са го наричали и Хаджията.

Григор Христов е земеделец, заедно с други баничани разорава части от общинската мера. На 12 април 1910 г. Банишкият общински съвет решава да даде под съд няколко жители на Баница. На 9 април с.г. те нанесли побой на кмета, помощник кмета и на полските пъдари „по време на изпълнение служебните им обязаности в качеството си на селска полиция, която искала да им попречи. Групата разорава незаконно мерата в м. Рушидовото поле в размер на 4000-5000 кв. м. И затваря почти всички водопои на селския добитък. С това тя подтиква населението неразборно да оре селската мера". (2) Естествено , на първо място е Григор Христов. Като всички селяни той оре, сее, жъне, копае и коси. Ежедневие е тежкия селски труд, по празниците празнува и се весели.

При обявяване на Балканската война той е вече на 54 години. Не изтърпява юнашкото сърце на възрастния вече поборник. И тръгва той доброволец, в опълчението, за да помогне за освобождението на родната Македония. Къде точно е воювал е трудно да се каже. Каква храброст е проявил знаят само тези, които са били с него. Вероятно е тежко ранен някъде в Македония и е докаран за лечение в София.

През май 1914 г., в общината на с. Баница, където живее съпругата му, е получен акт за смъртта му от дружеството „Червен кръст" — София. В него е записано — на 56 години, роден в с. Връбник, Костурско. Живущ в с. Баница. Умира в болница на 28 април 1914 г., в 4 часа сутринта.

Григор Христов няма деца. Всичко, което е имал, остава за Георги Цалов — братов син на жена му. Вечна му памет!

По пътя на една снимка монтаж

Във връзка с написването на „История на с. Баница" разпитвах всички познати дали имат роднини и близки загинали във войните. Така попаднах на редника от 35-и пехотен полк, 5 рота, Димитър Христов Лишковски.

Неговият племенник ми каза, че двамата му чичовци са участвали във войните. Загинал е чичо му Мико, а го е погребал другият му чичо Тоно (Тодор). Оказа се, че името му е Димитър. Убит е на 7 октомври 1916 г., с. Енгес, Кюстендженско. Записан е на паметника на Милин камък.[3]

Той е дядо на мой съученик и съсед от Баница. Потърсих внуците му (иначе зная кои са били децата му, вече починали). Дадоха ми снимка монтаж: отзад е нарисуваният портрет на Димитър Лишковски; съпругата му Параскева (Кета) е в черно, седнала, държи в скута си най-малката си дъщеря Денка (родена 1915 г.). До нея стоят дъщерите й Тонка, Неда и синът й Анто.

Как се е сетила тази отрудена селска жена да запази спомена за съпруга си! Най-вече спомен за децата, внуците и

правнуците. Сигурно снимката е висяла над леглото й. Сигурно така я е изпращал стопанина сама на нивата с един вол да оре, да засява и прибира плодовете от полето с невръстните си деца. А вечер я е посрещал от кьра — уморена и прекършена от работа. И колко ли мъка е събрала в живота си вдовицата от войната — нейният добитък се губи, вълкът отвлича само нейните овце, реквизиционната комисия изгребва точна нейния хамбар. Тежко й, ако няма в къщи свекър или девер, за да опазват нощем добитъка от крадци.

Децата растат без баща, задомяват се, раждат се нови поколения. Но всяко от тях пази този скъп спомен за дядо си и прадядо си Димитър — снимката монтаж от 1916 г. Спомен от войната!

Моят дядо

Моят дядо Петър Дилов Ценков (всички внуци го наричахме „тато") е бил войник от 35-ти пехотен Врачански полк. Участвал е в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Седем години не се е връщал в къщи — по фронтовете в Източна Тракия, Македония, Добруджа. Попада в плен, след това успява да избяга. През 1923 г. участва в Септемврийското въстание.

Силна следа са оставили неговите вълнуващи разкази за войната — и в мен, и в цялото ни семейство. Вечер, особено зимно време, когато нямаше кърска работа и всички си бяхме в къщи, сядахме около него и на светлината на газената лампа и отблясъците на пламъците на печката, той започваше с вълнение да ни говори. Бил е само на 20 навършени години, когато заминава на фронта в Източна Тракия. Млади, силни и пъргави, за няколко дни 35-

и полк достига до границата. От дядо ми за пръв път чух за Люлебургас, Бунар Хисар, Чаталджа, Булаир, Чорлу, Одрин; как ген. Радко Димитриев на бял кон минавал пред строя и окуражавал войниците; как местното българско население ги посрещало с хляб и сол като освободители; как българите викали: "Ура! Напред на нож!", а турците чували „Ура! По пет на нож" и ужасени отстъпвали.

Особено мъчителни бяха разказите му за върлуващата холера. В реките плували трупове на убити коне, войниците масово се заразявали. По време на едно от сраженията бил ранен Тодор Димитров Староселски (Тошо Мурата) и дядо ми го донесъл на гръб до лазарета. На други двама души дал ракия от манерката си против холерата, за дезинфекция.

Заедно гледахме филма „Царска милост". Той през цялото време плачеше, едвам проговаряше: „Точно така беше. Настъпвахме във верига. Падаха снарядите и хората се гътаха като снопове наляво и надясно." Спомените му бяха живи. Помнеше всичките си набори от ротата, кой от къде е и ме караше да пиша до непознато другарче в Белоградчишките и Михайловградските села, за да разбере дали още са живи. Двама от тях му идваха на гости в село. От него запомних Добруджанския марш, научи ни с братята ми да го пеем:

О, Добруджански край!
Ти наш си земен рай.
В теб златно жито зрей,
в теб вакло стадо блей.
Орлите от възбог,
простора ти широк
и слънчо ясний Феб
ни спомня все за теб."

Моят най-голям грях е — толкова бях привързана към него и го обичах, че когато почина сложих всичките му ордени и медали в ковчега. Прости ми, тато!

Бележки:

1.Руменин Р. Българското опълчение 1877 — 1878 г. Личен състав. С., 1978, с. 5352.

2.ДА 9 Враца, ф. 225 к, оп. 1, а. е. 178, л. 59 — 60.

3.Пак там, ф. 1438, а. е. 46, л. 12, № 205

Краеведска експедиция на ученици от XI клас,
СОУ „Христо Ботев” - Враца, ръководител Зоя Йончева

Иван Коцов Вълков (Савин) от Дърманци и участието му в Балканската война

Наследниците помнят очите му - светли и позатворени, винаги замислени в нещо. Той е бил един добър и всеотдаен на семейството си човек. Авторитет! На неговото дървено трикрако столче никой не сяда, то е „столът на тато”- както го наричат всички: внуци, синове, снахи. Респектът го е имало без забележки - изначално.

Разказват следната история: когато оцелелите войници се завърнали,цялото село ги очаквало - на пътя, на завоя. Можем да си представим колко е било драматично!! Как ли се е чуватвала майката - баба Сава, когато се радва на завърналия се син и сърцето и кървяло по незавърналия се Петър! Иван вижда малко 3-годишно момченце, тикано пред съпругата му Стамена, но не протяга войнишки ръце да го вземе - не го е почувствал, родило се е след заминаването му на война - това е синът му. Подобна е реакцията и на малкия Йордан - той не протяга ръчички и се тегли към майка си - не познава този слаб, почернял, изморен и кален мъж - само му е говорено, че има баща. Цял живот са били хладни в отношенията си. Единственото успокоение на майката Сава е било, че синът и Иван е погребал край Селиолу Петър.

Какво научихме от архива?

Турското командване планира активни действия, преди всичко в Източна Тракия за разгром на главния противник от коалицията - България. Мобилизацията на съюзните армии е предвидена за 17 септември 1912 г. Указът на Фердинанд за обща мобилизация на въоръжените сили

на Царството е подписан към обяд на същия ден. Телеграфът разнася бързо известието в цялата страна, а кореспондентите отбелязват: “Зовът за мобилизация се посреща не с радост, не с неодобрение, а с буен, неудържим луд ентусиазъм”. Запасните се стичат масово към войсковите части, окичени с цветя и изпратени с доброжелателни възгласи. Мобилизационните пунктове се препълват освен с редовно призованите и с много доброволци. За малко повече от седмица Българската армия достига около 600 000 души.

Дядо Иван е само на 18 години, но вече женен за хубавата мома от същото село - Стамена, с майка Стойка - уважавана „баба” (самоука акушерка). По тази причина семейството на Стамена, с една дъщеря и 5-има синове, е на почит в селото. Баба Стойка е предала много хуманни качества и добродетели на децата си и на единствената си дъщеря -

Цветана. Всичките и синове стават авторитетни и образовани мъже, а образованите хора в селото са били рядкост. Това са Цвятко - юрист, Йото - несравним общественик и оратор, Христо - предприемач. Дядо Иван отива на война с брат си - Петър, който е ерген. Петър умира край Селиолу и единственото удовлетворение на фамилията след завръщането

на Иван Савин от фронта е, че е погребал по войнишки брат си. Те са пехотинци. Не са имали усещане за героизъм или за особено достойнство. Те просто са изпълнявали един мъжки дълг! Много скромни, дядо Иван никога не е изтъквал заслуги, спомените му са ведри, дори не е виждал в поведението си нищо героично. Признанието идва едва след оценката на главнокомандващите, но обикновените войници, завърнали се по домовете, не го чуват и виждат.

Дядо Иван е строил читалището. Не е имало къща, която той лично, сам с 1, 2, 3 хамалета да не е строил. Ползвал се е с авторитет, бил е скромен и мълчалив. Не е имало дейност, която да го затрудни. След превратa на 9-ти септември 1944 г. го наемат на работа в стопанството като ковач. Само той си е имал там работилница с огнище за коване на сечива. Дядо Иван живее до 63-годишна възраст. Прави впечатляваща сватба (3 дневна) на дъщеря си за единствения младеж висшист от селото, свищовски възпитаник - Велчо Найденов - прогресивен и високообразован. Има и двама сина и внуци. И на трите си деца прави домове - сам. Умира внезапно и изненадващо, в момент на изпълнение на служебни задължения - закаляване на сечива.

Паметта му е тачена - издигат е внушителен паметник - признателност от близките за съпруга, бащата, войника, безкрайно способния във всяка трудова дейност и скромен дърманчанин Иван Савин!

Аделина Николова — с. Градешница и Христина Кръстева — Читалище „Н. Й. Вапцаров” — гр. Криводол

За войнската слава и чест на предците ни!

Балканската война в спомените на потомците от село Градешница

На 5 октомври 1912 г. започва Балканската война. България, Черна гора и Сърбия тръгват на щурм срещу Османската империя.Народът ни посреща обявяването й с невиждана радост и въодушевление.

В Градешница при извора „Кюнка” се разнася съобщението за всеобща мобилизация на мъжете. Вайкания, стонове, рев! Хората се подготвят - ще воюват за честта на майка България, за нейното пълно освобождение. Метнали през рамо топли шаечни дрехи, обули нови яки опинки, туку-що навръвчени, напълнили торби с хляб, лук, просеник, овче сирене и друго, каквото дал Господ, тръгват на дълъг път. Цялото село излиза да изпрати децата си. Сълзи на мъка обливат лицата. Ще се върнат ли? Ще види ли Христо неродения си наследник, Коно ще дочака ли сина си, до кога ще се отложи сватбата на Павел, ще се върне ли жив Косто? Заминават 144 мъже на Градешница, но само на 90 от тях се знаят имената.Те стигнали до пясъчната ивица на Мраморно море, атакувайки „на нож” окопите Чаталджа, Люлебургас, Одрин, Бунархисар в армията на генерал Иванов. При Езетин загива Христо Горанов Луканчов, посмъртно награден с Кръст за храброст.

Атакувайки силно укрепените бойни линии Одрин-Люлебургас българите водят жестоки боеве с турската войска и поголовно я разбиват. Лозенград е освободен, пада и Одрин - една от силните крепости на Балканите, при която нашите войски проявяват голям героизъм.По бойните полета се разделят с живота си Цено Сълков Яндин, Косто Трифонов Маринчов, Павел Гешов Манавски, Томо Конов Татарски. Тежки поражения, много военни трофеи, бягаща турска войска и гръмко „Ура” ехти край окопите на Люлебургас. Пленени са 11 000 войници и офицери. За три седмици българската армия блестящо изпълнява задачите

си с нечувана храброст, освобождава Западна Тракия и излиза на Бяло море. В Градешница не се завръщат живи от победната война Цветко Йотов Цветков Йотовски и Младен Нинов Дековски, издъхнали в окопите на Люлебургас.

Битката при Кубадин

Не отдъхнали още от победния си марш в Източна Тракия, не изцедили потта от кървавите си ризи, българските войски са въвлечени в нова война - Първата световна война. Назряващият конфликт е между двете враждуващи армии на България, Германия и Османската империя срещу Румъния, Русия и Сърбия. Силите са неравни - 71 000 души с 220 оръдия, пехотинци и артилерия срещу 105 000 румънци, руснаци и сърби.

В Градешница пак има мобилизация на мъже между 20 и 45 години. Най-големите бойни действия се развиват на укрепената линия Расово-Кубадин-Тузла. Този фронт е предварително подготвен и тройно укрепен. И двата фланга на вражеските армии са защитени от р.Дунав и Черно море. Мостовете на Черна вода са изцяло контролирани от румънците, а в Кюстенджа непрекъснато акостират военни кораби, натоварени с боеприпаси, храна и резервна войска. Добре укрепената фронтова линия е голям проблем за изтощената българска армия. Горда с победите си до този момент, Трета българска армия е накрая на силите си от бързите преходи и големите загуби на жива сила. Всички предчувстват, че боят пред Кубадин ще бъде голяма месомелачка. Неуспешните атаки на нашата войска без значителни нарушения водят до изчерпване на всичките снаряди.Това принуждава българите да се оттеглят, преминават към отбрана, за да попълнят загубите си.

Интерес в градешчани предизвикали разказите на завърнали се живи от този ад мъже, че в топографските карти на офицерите е отбелязано Луканово дърво - най-старото дърво в Градешница и всички се гордеели с това. В атаките на Кубадин загиват шест мъже от селото: Иван Горанов Хаджийски, Давид Тишов Кожухарски, Дико Христов Конов, Алито Трънтов Мустафов, Томо Иванов Сурешки и Петър Бончов Бончевски.

Иван Горанов Хаджийски

Роден е през 1882 г. в с.Градешница в обикновено селско семейство. Има двама братя - Върбан и Камен. Бащината му къща е характерна за строените през ХÿХ век къщи в Градешница. Първият етаж е полувкопан в земята с дебели стени от ломен камък, покрит с гредоред, който е подът на втория етаж, а стените са направени от леси плетенарки. Те са майсторски укрепени със странични дъбови греди, измазани с глина и нарязана слама. Прохладата на долния етаж е благоприятна за съхраняването на туршии, кисело зеле, лук, сирене, бадъни с вино - за хранителните запаси на Горановото семейство. Дворът му е 1800 кв.м, ограден от дебел зид редени камъни, нацепени и докарани от Пещерата, граничещ с дворовете на Манавете, Нешковци и Илиевци. На двадесет години Иван довежда в бащиния си дом невеста - Атанаса Миленова от Баурене - заможна девойка с много чеиз и 53 дка земя, прехвърлена в кадастъра в землището на Градешница. Не след дълго брат му Камен ги напуска - оженва се и отива зет на къща в Баурене.

Близо до двора на Горан Хаджийски има долчинка, прерязана от селската бара - водосборник на няколко маловодни кладенчета, която лятно време почти пресъхва. Но една година нищо и никакво църцорещата бара се превръща в необуздана водна стихия. Градоносни облаци изливат от черното небе вода и лед. Търкалящи се огромни камъни, мътни талази клокочеща вода и изкъртени дървета помитат всичко. Препускайки по пътя си събарят каменната ограда на Горановия двор. Под напора на водата един по един се събарят обори, навеси, другите постройки, къщата. Семейството по чудо се спасява от този воден ад, но всичката стока от овци, крави, волове, кози и птици плува издавена към Горната бара. Без покрив остават 17 души - Горан и жена му, Върбан и жена му с шест деца, Иван, Атанаса и петимата им сина. За спасяване на голямото семейство се намесва общината. На Върбан се разрешава строеж на нов дом накрай селото, а на Иван на баира,близо до старото им селище.

Освен с ежедневните си грижи около нивите, стоката и дома си, Иван има и друго занимание, от което да припечелва. Внукът му Цветко е намерил бележка (част от кореспонденция) на дядо си Иван Петров от с. Лесура със следния текст:

„Иване, кукуруза падна на два лева кофата,та купувай, ако има за два лева,а за по-скъпо не купувай.

22 февруари 1915 г. *Подпис .....*

с. Лесура *Иван Петров”*

Това говори, че Иван Хаджийски е бил „парче” търговец.

Има петима сина. Първият син се именува Петко, но всички градешчани му викат „помилноному” Пешо. Роден е 1904 г. Жени се за Санда на Петър Французина. За нея разказват, че не само била много хубава и чиста, а една от най-грамотните жени в селото - пишела красиво и без грешки, умеела да работи на пишеща машина и често я канели да помага в кметството за административни работи. Но Санда е бездетна,а свекървата Атанаса иска внуци да тичат из новата къща и само поради тая причина разваля семейното гнездо на сина си. Довежда му втора жена - Цона Генова и четирите й деца. От новия брак на Пешо и Цона се ражда синеокия Георги.

По професия Пешо е шивач, но има нюх на търговец и предприемач. Събира слънчогледово семе от Градешница и го предава на Бойчиновската маслобойна, откъдето зарежда съселяните си с олио и кюспе. Помни се една случка, когато се прави мостът над река Огоста. Щом градежът е приключен, Пешо се среща с някой си Рачев - отговорник по строежа. Договаря се с него - купува и докарва в селото много модерен за времето си мотор с водно охлаждане. Монтираната „техника” задвижва фуражомелка, веялка, вършачка и банциг. „Пред нас всеки ден беше пълно с народ като на воденица”- разказва внукът Цветко. По-късно, към средата на 20-ти век Пешо работи в селската мандра като майстор-сиренар.

Вторият син се именува Младен (Дешо), роден е 1906 г. Той е коларо-железар - майстори каруци с железни „точила”,

кове шини, прави ремонт на всякакъв земеделски железен инвентар, точи и мотики. Жена му се казва Вата - Вата от Първановци. С нея имат три деца — Петър, Цветана, Атанаска.

Георги е третият син на Иван и Атанаса, роден през 1908 г. Призванието му е да бъде земеделец. Много добър стопанин, грижовен и упорит в труда си. Довежда си жена от Бели брег - Йонка и си раждат двама сина - Тинко и Георги.

Решава Георги да прави тухли за обор в Станьов дол. Много дни газил в жълтата тиня, примесена с вода и рязана слама, мятал калъпите, редил ред по ред и сушил тежките сурови тухли. После ги нареждал на кръстати пирамидки, наречени банки. Един ден прималял от работа, Георги се окъпва в близката локва и ляга между банките да си почине.Така се разболява от менингит и умира млад. Съпругата му Йонка се омъжва за Петър на Въловци, вдовец с друга Йонка, която му оставила да се грижи за три сирачета - Борис, Каменка и Харитон. След събирането на овдовелите съпрузи, двамата сина на Йонка умират. От брака с Петър нямат деца. Йонка живее много години във Въловци.

Четвъртият син на Иван и Атанаса Хаджийски е Милен, роден 1911 г. Неговата къща е до Прънджаците. Милен е добър майстор кожухар на мъжки и женски кожуси, кожухчета без ръкави и калпаци и ги шие на шевна машина.Ражда му се дъщеря Василка, която се омъжва в Ивайловград. Дълги години е учителка, а съпругът и е кмет на града. Милен се разболява от туберкулоза, напуска дома си и се връща в бащината си къща под грижите на майка си, баба си и брат си Горан. На малкия му племенник Цветко не е позволено да доближава болния човек и „да се гушкат", затова чичото се радва скришом на детето, когато старите ги няма вкъщи. Милен умира 1939 г. Съпругата му Каменка,останала млада вдовица, се омъжва за Петко Фуренеца - психично болен мъж, за което разбира по-късно.По време на криза вторият и съпруг лудее, беснее и се катери по дърветата. Многократно Каменка търси помощ от близки и роднини.Неведнъж Вато Ценов Въловски и Горан Хаджийски едвам го сваляли и успокоявали.

Горан е най-малкият син, роден 1914г. в новата къща на Иван и Атанаса. Новата къща, която се кипри на баира е двуетажна масивна сграда. Дворът, в средата на който има зидан 20 метров геран е ограден с висок каменен зид. През 1956г. къщата е съборена, братята Горан и Пешо разделят двора и всеки си прави нова. Горановата къща е двуетажна, построена с дялан камък, циментова плоча и печени тухли.Тя е първата къща в Градешница без гредоред.

Останал почти пеленаче сирак, Горан завършва училище до 4-то отделение по Врачанските интернати и става грамотен - пише и чете свободно. Всичките петима братя чиракуват на дядо си в Баурене и учат занаят. Горан се жени за Фила на Спанчевеца (Тесларете от с. Спанчевци). Раждат му се Цветко и Иванка, но на осем-дадесет месеца момиченцето умира.Горан е животновъд - в двора с брат си Пешо имат кошара с 100 овце, гледат още волове, крави и кози. Храна набавят от ливадите в Клено, от Гайтан и Баурене, а листниците правят от 5-те дка гора. Кравите ползва както за мляко, така и за впрягане. Като малък работи като прислужник във Фитовци при Зана. Горан е убеден „петковист"- член в „Дружбата". Достойно изживява старините си, обграден с грижи и внимание от сина си Цветко, снаха си Пенка и внука си.

Иван Горан Хаджийски пада убит през 1916 г. в битката при Кубадин, но кога е мобилизиран - не се знае.

В Градешница мирише на мъртвило - докарват ги шестима. От Кубадин. Бледи, бездиханни и мълчаливи. После почва страшен вой на оплаквачките - от шестте краища на селото. Плачат, вият и нареждат над пожълтелите безкръвни трупове, разменили младостта си с приумиците на безумни политици. Шест млади мъртвци. Един от тях е Иван Горанов Хаджийски.Тежка мъка притиска гърдите на злочестната вдовица. 34- годишният мъж загива за майка България, оставяйки младата си жена и пет невръстни деца. По приказките на Атанаса, ако е бил жив Иван, щели да си имат още деца. На нея отпускат военно инвалидна пенсия. Умира през 1969 г. на 89 години.

Ивайло Никодимов —Регионално краеведско д-во - Враца

Стъкленица — паметник на загиналите във войните (1912-13, 1915-18) жители на с. Габаре, Белослатинско

Касае се за голяма стъклена бутилка с височина 37,5 см., диаметър 20 см., вместимост 10 литра и тегло около 1 кг. Стъкленицата е съхранявана в Светия олтар на селската църква „Успение на Пресвета Богородица", върху масичка до Светия престол. Изработена е през 1929 г., в памет на загиналите във войните габрешани от Христо Стоилов от гр. Свищов. В центъра на стъкленицата е поставено дървено разпятие, чийто горен край излиза от гърлото и като тапа, с формата на кръст я затваря херметически. В стъкленицата са поставени 3 цветни апликации: отпред — сваленото от кръста тяло на Иисус Христос, положено в скута на Пресвета Богородица и три ангела, два от които молещи се на колене и един прав; отляво — Господ Иисус Христос молещ се в Гетсиманската градина и отдясно — носенето на кръста от Иисус Христос по пътя към Голгота. Отзад на стъкленицата вместо апликация е поставен бял лист хартия, на който на 19 реда с черно мастило са изписани имената на 61 души от селото загинали във войните. Отпред върху дървеното разпятие - боядисано в сребристо, е поставена цветна апликация на Иисус Христос с изправена глава. На хоризонталните рамене на кръста се разчита надпис:

ЧЕРКОВЕНЪ ЗА ВЕЧНИ
СПОМЕНЪ ВРЕМЕНА

Отзад на разпятието също има апликация на Иисус Христос, но с обронена глава и надпис на хоризонталните рамене на кръста:

ВЪ ПАМЕТЪ НА ГЕРОИ ОТЪ БАЛК
УБИТИТЕ И ЕВРП. ВОЙНИ

Зад разпятието са поставени в умален вид, изработени от дърво и оцветени в златисто и сребристо

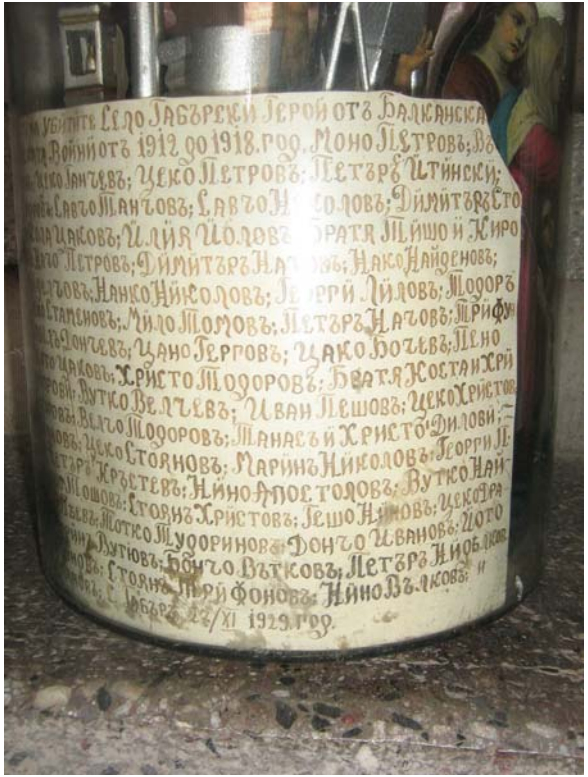
Село Габърени Герой от Балканска
Войни от 1912 до 1918 год.
1912 - 1918 год.
1919 год.

всички предмети свързани с мъченическата смърт на Спасителя: брадва, копие — с което е бил прободен, клещи — с които са сложили трънния венец на главата Му, чук — с който са приковали ръцете Му за кръста, напоената с оцет гъба, на върха на копие и др. Всички дървени детайли и апликациите, майсторът Стоилов е поставял и монтирал през гърлото на стъкленицата с помощта на конци и тел. Най-отзад е списъка с имената на загиналите, където четем:

ВЪ ПАМЕТЪ НА УБИТИТЕ СЕЛО ГАБЪРСКИ ГЕРОИ ОТЪ БАЛКАНСКАТА И ЕВРОПЕЙСКАТА ВОЙНИ ОТЪ 1912 ДО 1918 ГОД.МОНО ПЕТРОВЪ, ВЪЛО ПЕНКОВЪ, ЦЕКО ГАНЧЕВЪ, ЦЕКО ПЕТРОВЪ, ПЕТЪРЪ ИТИНСКИ, ИВАНЪ АНДРОВЪ, САВЧО ТАНЧОВЪ, САВЧО НИКОЛОВЪ, ДИМИТЪРЪ СТОЯНОВЪ, НИКОЛА ЦАКОВЪ, ИЛИЯ ЙОЛОВЪ, БРАТЯ ТИШО И КИРО СТАМЕНОВИ, НАЧО ПЕТРОВЪ, ДИМИТЪРЪ НАЧОВЪ, НАКО НАЙДЕНОВЪ, МИТКО НИДЕЛЧОВЪ, НАНКО НИКОЛОВЪ, ГЕОРГИ ЛИЛОВЪ, ТОДОРЪ НИНОВЪ, ГЕНО СТАМЕНОВЪ, МИЛО ТОМОВЪ, ПЕТЪРЪ НАЧОВЪ, ТРИФУН СТОЕВЪ, ПАВЕЛЪ ДОНЧЕВЪ, ЦАНО ГЕРГОВЪ, ЦАКО БОЧЕВЪ, ПЕНО ВЪТОВЪ, ЙОТО ЦАКОВЪ, ХРИСТО ТОДОРОВЪ, БРАТЯ КОСТА И ХРИСТО ДИМИТРОВИ, ВУТКО ВЕЛЧЕВЪ, ИВАН ПЕШОВЪ, ЦЕКО ХРИСТОВЪ, ЦАНО ТОДОРОВЪ, ВЕЛЧО ТОДОРОВЪ, ТАНАСЪ И ХРИСТО ДИЛОВИ, НЕШО ИВАНОВЪ, ЦЕКО СТОЯНОВЪ, МАРИНЪ НИКОЛОВЪ, ГЕОРГИ П. УМЕРСКИ, ПЕТЪРЪ КРЪСТЕВЪ, НИНО АПОСТОЛОВЪ, ВУТКО НАЙДЕНОВЪ, НЕШО ТОШОВЪ, СТОЯН ХРИСТОВЪ, ГЕШО НИНОВЪ, ЦЕКО ДРАГАНОВЪ, ЙОТО ПЕЕВЪ, ТОТКО ТУДОРИНОВЪ, ДОНЧО ИВАНОВЪ, ЙОТО ВЪЛЧОВЪ, МАРИН ВУТЮВЪ, БОНЧО ВЪТКОВЪ, ПЕТЪРЪ НИДЕЛКОВЪ, ИВАН ТРИФУНОВЪ, СТОЯНЪ ТРИФОНОВЪ, НИНО ВЪЛКОВЪ И СТОЙЧО ДАМЯНОВЪ.

С. ГАБЪРЪ 27/XI 1929 ГОД.

Описаната стъкленица в с.Габаре не е единствената във Врачанска епархия. Същият майстор е изработил и стъкленица с апликации на Свети Николай и молитва към него (1926г.), съхранявана в Светия олтар на едноименната църква в гр. Враца, стъкленица в памет на загиналите във войните жители на с.Бутан (1931г.), съхранявана в Светия олтар на селската църква „Свето Възнесение” и др.

Детелина Росенова, Петя Бичовска - Клуб „Съхрани българското” - с. Борован. Ръководител Даниела Велчовска

Историята на нашия войник

След разделението на Великите сили в края на XX век България е принудена да воюва с Турция. Войната е неизбежна, заради тормоза, на който са подложени българите. България започва да търси съюзници срещу голямата Османска империя ,като не може да разчита на Тройния съюз, който се състои от Германия, Австро-Унгария и Италия.

През 1912 г. на 29 февруари, България сключва българо-сръбски договор, който е антиавстрийски, но въпреки това главната му насоченост е антитурска. Договорът е придружен от таен анекс, в който се определя разпределението на земите, които ще бъдат отнети от Европейска Турция, ако евентуално е успешна войната с нея, като с този съюзен договор българската дипломация напуска принципа за автономия на Македония и под натиска на Русия приема принципа за дележ.

След това Македония е разделена на „безспорна“ и „спорна“ зона, като „безспорната“ зона дава на България земите на изток от р.Струма и Родопите. На 16 май 1912 г. с посредничество на Англия е подписан „отбранителен договор“ между България и Гърция, след което България се споразумява с Черна гора, да участва във войната срещу Турция. На 5 октомври 1912 г. България започва да води война за освобождение на поробените сънародници от Македония и Одринско. Българската армия разгромява турските войски при Лозенград, а след това завзема укрепената линия Люлебургас-Караагач-Бунархисар.

След това българските войски са изнесени на Мраморно море, като достигат до Чаталджа на 40км. от Цариград. С героични боеве българската VII-ма Рилска дивизия достига до Дойран и Кукуш, като се насочва към Солун. Малко обаче преди тя да влезе в града, той е предаден на гръцки части.

През 1912 г., макар и със закъснение, започват да водят преговори за мир в Лондон, но в Цариград се извършва младотурски преврат и войната е възобновена. Най-важен резултат от военните действия през втората фаза на войната е щурмуването и превземането от българските войски на Одрин - най-важната турска крепост в Европа. Това отново принуждава Турция да седне на масата на преговорите.

На 17май 1913 г. е подписан Лондонският мирен договор, според който Турция отстъпва на съюзниците си всички земи на запад от линията Мидия-Енос и о-в Крит.

За България Балканската война има справедлив националноосвободителен и прогресивен характер. Тя обединява за втори път след Съединението и Сръбско-българската война, усилията на всички държавни, политически и стопански фактори, издига патриотизма и жертвоготовността на обикновените хора, на трудно поддаващи се на описание висоти.

Балканската война е доказателство за героизма и патриотизма на българите. Показва колко са сплотени българите и дори по- бедни от съперниците си, те тръгват на война без да се замислят дори.

„О, слава на вам, юнаци млади,
Че вий умряхте с вик: Напред!
че никакви беди, прегради
не спряха вашия полет!”

В тази война се включват хора от различни села и градове, както и от с.Борован. Те са искали да освободят не само себе си, но и всички българи които живеят извън България. „На 22май 1937г. в с.Борован бе осветен паметника на падналите за Родината 122 борованчани. Хиляден народ взе участие в големите празненства, които се уредиха и почнаха още на 21 със заря и церемонии.

Н.В.Пр.Св. Врачански митрополит Паисий в съслужие с 8 свещеници извърши панахида и молебен. Присъстваха областния директор Б. Пращилов, началника на врачанския гарнизон полковник Мишев и др. Паметникът бе открит от полковник Мишев, който стана и кръстник на знамето на инвалидите, което бе осветено. След

молебствията войсковата част и бойците от фронта в стройни редици дефилираха, бурно акламирани от хилядното множество. Тържествата завършиха с широка народна трапеза.” (в-к „Чит. дело”)

Това са имената на борованчани, участвали и загинали в Балканската война :

- в Дойран: Анел Врачовски, Вълко Данчовски, Велко Златковски, Гано Гетовски, Иван Бекярски, Иван Иванов, Илия Костовски, Иван Босашки, Иван Тарльовски, Кръстьо Златковски, Мито Велков, Найден Неновски, Нино Белински, Цветко Букерешки, Панчо Петровски, Петър Петровски, Трифон Босашки, Цано Пашовски, Цено Врачански, Цветко Белниколовски;
- в Лозенград: Величко Вельовски;
- в Кузен Брег: Димитър Ганджински, Спас Върбовски;
- в Кала Тепе: Димитър Диковски, Иван Геновски, Христо Свещниковски;
- в Султан Тепе: Лукан Градинарски;
- в Чаталджа: Ангел Пешерников, Велчо Тарльовски, Гано Диковски, Гецо Върбанчовски, Гецо Герговски, Доно Арнаутски, Денко Стойновски, Иван Вельовски, Иван Лалковски, Крачун Златковски, Коцо Нетовски, Кръстьо Макаровски, Цветко Донов, Мило Стойновски, Никола Градинарски, Петър Пешлеевски, Пано Бичовски, Христо Велчовски, Христо Лалковски, Христо Стойновски, Христо Милчовски;
- в Чаушлии: Мицо Тодорчовски.

„Българийо, за тебе те умряха,
една бе ти достойна зарад тях,
и твойто име само кат мълвяха,
умираха без страх.”

Войникът, който е издигнат на този паметник, бди на пост, за да защити родината си. Той символизира българският войник дал кръвта и живота си във войните след 1878 г., а младите мъже, които са загинали в защита на свободна България. Нашият войник е един от тях, скрит сред клоните на красивия парк, той всеки ден посреща и изпраща забързаните борованчани.

В основата на паметника по-късно е вградена плоча в чест на загиналите в Отечествената война 1944-1945г. С това боровянчани показват, че не са забравили тези, които са дали живота си, за да можем ние сега да живеем свободно.

За съжаление през зимата на 2008 г. осъмнахме с гледката на поваления войник. Той стана обект на посегателство, след дълги опити, крадци го повалиха от пиедестала.

Но нас, силните и борбени боровянчани, нищо не ни спря и започнахме да възобновяваме щетите, а през 2009 г. паметникът напълно бе възстановен и почистен по идея на общинската управа. Ние, членовете на клуб „Съхрани Българското“ - с.Борован, в Деня на храбростта - 6 май полагаме венец в памет на нашия войник!

Историята на нашия войник ви разказахме благодарение на съдействието на Чичо Асен Кискимски — общественик, краевед, почетен гражданин на с.Борован.

Чиренци в битката за Лозенград

Документален разказ от Вачо Лалов Вълков, участник в Лозенградската битка — син на комит Лало Табака от с.Чирен

Дядо Вачо карал много години войниклък и участвал във всички войни водени от цар Фердинанд. Не обичаше да разказва патилата си, но в един летен ден на 1944 г. — дали от носталгия по младини, или от мъка по синът си Христо и внука си Петър /син на Христо/,които бяха в една килия на участъка в с.Вировско — Врачанско, или от мъка за най-големия си внук Ваньо, който беше войник в гр.Кавала — Гърция, като западни овцете под Комитските дъбове, отстоящи на 200-300 крачки от местността Божия мост заразказва:

В началото на октомври 1912 година започнахме да се готвим да превземем Лозенград. Командирите ни учеха как да атакуваме укрепленията, а те бяха от зид и греди и имаше къртечници, оръдия, ровове, бодлива тел ... Турците се бяха загнездили в тях като къртици. Знаехме, че трудно ще ги превземем, но си рекохме: „Ще ги изгоним феслийте, та ако ще потоп да става". Тук дядо Вачо спря, загледа се на юг към Врачанския балкан, изпи няколко глътки вода от манерката, която му беше спомен от войниците и продължи.

Един ден, около пладне беше, ми казаха да се явя при дружинния командир. Веднага побегнах към палатката му. Спрях пред нея, стегнах колана, опънах гънките на шинела и загладих мустаците. Така се явява пред началство. Влязох, ударих токове и започнах рапорта:

Госин подполковник, редник Вачо Лалов Вълков от ..... и езика ми се преплете. Дружинен командир е това, не е шега работа.

- Спокойно юнак, рече командирът и засука мустак. Тогава комай всички бехме с мустаци.

- Викам те да ти кажа, че командирът на полка заповяда привечер да направим джамбуш (състезание) по борба с втора дружина. Стягай се.

Ударих пак токове, рекох „слушам", обърнах се кръгом и право към ротата. Вървя и мисля как да спечеля борбата.

Към залез слънце тръбата свири „сбор". Дружините се събраха на една поляна. Чиренците от полка ме начеколиха, а те беха тридесетина души. Някой от тях загинаха при атаката. Дойдоха и лилячени, и девенци и баничени да ми дават кураж. По едно време дядо ти Тошко Куляшки ги разбута и нахока:

- Какво врекате бе, Вачо си знае работата. Тошко беше ротен санитар, демек началник и те ме оставиха.

Пристигна полковия командир, полковник Бошнаков се казваше, врачанин беше. Войниците направиха място колкото пладнището.

- Е, я да видим от юнаците най-юнака — рече полковия.

Дружинният кимна да изляза на хармана, а дядо ти Тошко ми подшушна, че ще пише до село, та всички да знаят. Нямаше накъде и излязох. Излезе и един от втора дружина. Не човек, а хала. Едър, червенобузест, настръхнал и приведен напред. Дланите му колкото един ралник.

- Брей, рекох си, този може да ме направи за смех. Какво съм правил не знам, но чух, че дружинния извика:

- Редник Лалов, ако не победиш, в дружината да не се връщаш!

Войниците и от двете дружини се развикаха. Ушите ми заглъхнаха. Совнах се, хванах го за кръста, турих му крак, тръшнах го на земята и здраво натиснах. Войниците извикаха „Брава, браво ...", а чиренците ме понесоха на ръце. Тръбата свири „сбор". Строихме се. Полковият командир отдаде заповед, като изгрее зората да атакуваме турчулята. Мен за награда ме зачислиха в знаменния взвод, които пазят знамето от феслиите.

Призори плисна дъжд като из ведро. Офицерите минаха по позицията, дадоха последни указания и съобщиха, че лично генерал Радко Димитриев ще води полка в атака. Тридесет и пети врачански полк се именувахме.

Генералът дойде. И сега е пред очите ми. Строен, с голямо чело, мустаци, хубавец. Извади сабята, вдигна я над главата си, размаха я и изкомандва: Полк, подготви се за атака! Знаменчик, развей знамето! Музика засвири „ Шуми марица". Полк, след мен в атака напреее-ед!

Всички наскачаха из окопите и извикаха: „Напред на но-ооож, ур-а-а" и се втурнаха след генерала. Турците се изплашиха и като ужилени излезоха от дупките, побегнаха та паперо им се не виде.

Дядо пак замълча, изтри челото си, пи отново вода от манерката и добави:

- Българската войска сине, когато знае, че воюва за правда, нищо не я спира. Пък и командирите ни все в Русия учили.

Къде ли не гонихме турците през Балканската война? А какво спечелихме? Загубихме много земи и много българи останаха извън новите ни граници!

Как така бе дядо, хем сте ги победили, хем сте загубили — запита десетгодишното внуче?

Дядото погледна отново към балкана, въздъхна дълбоко и каза:

- Цар сине, цар ... Чужденец. През 1918 г. го изгонихме да си върви от където е дошъл, но късно...

Записал разказа — о.з.п. Пирин Вачев, внук на героя - с.Чирен, общ.Враца. Представен от Йорданка Боянова

Калина Тодорова — Регионална б-ка „Хр. Ботев” — Враца

Черкезката

За един популярен във Врачанско легендарно-песен сюжет, свързан с войните (Освободителната, Балканската и Първата световна)

В песенните народни текстове от Врачанско, сачинени за войните, „войната”, „мурабето” е „кървава сватба”, където главният герой — войникът/женихът се жени „за църната земя”: „тънка ми пушка - булчица, ситни патроне - дечица, тежки топове — тупани” (Кавал 202: 109; Стоин 1928: 779). В повечето от тях тази сцена е изпята в песен от скръбното либе, което е получило печалната вест за смъртта на своя любим, обрекла младите на вечна раздяла. В текстовете, които са обект на нашето внимание, войната и бойните полета са сцената, където се разиграва един друг, неочакван спектакъл — този на срещата.

Най-разпространеният сюжет в преданията и разказите за войните (за всички войни след Освободителната, без изключение) е за войник, завърнал се у дома в деня на своето погребение/помен. В едно с локални и местни варианти на това предание, във Врачанско и най-вече в оряховските и белослатински селища е разпространено и друго - за срещата на съселяни на бойното поле. Преданията за такава среща се свързват с Балканската война и са разпространени именно в посочения регион (Белослатинско и Оряховско), поради единствената причина, че в тези райони преди Освобождението е имало най-много черкезки селища. За „някогашните синове на Кавказ” австро-унгарският пътешественик Фелик Каниц пише през 1870 г.: „Чрез своето господарско отнасяне, със своята склонност на неподчинение, към грабеж и кражба те още от началото станали омразни както на турците, тъй и на татаро-румъно-българското селско население. След 1864

г обаче, настанала една постепенна промяна към по-добро, нуждата принудила кавказките герои да се съгласят да обработват земята и в 1870 г. аз видях дори единични черкезкини да участвуват в тази работа. Но голямата слабост на черкезите към чужди коне се запазила и по-късно. В това отношение те съперничат със странствуващите цигани и винаги е имало във Видинсакта крепост стотици, които изкупували там своята непреодолима слабост да се снабдяват с коне за сметка на съседите си (Каниц 1969: 154-155). Но последвалите политически събития налагат тяхното изселване броени години по-късно, още преди да са придобили навици на отседнал живот и селскостопански труд. За черкезките золуми във Врачанско се разказва и до днес, а един от предводителите им — Джамболет, заедно със свои верни другари, участва в преследването на Ботевите четници.

В разглежданите от нас предания част от действието се развива по време на Освободителната война. „В хода на Руско-турската война започнало и изселването на помаците и черкезите от Белослатинско и Оряховско, което било съпроводено от грабежи и кражби на добитък, коли, черги и покъщнина…" — пише Ивайло Никодимов в свето изследване за белослатинското село Габаре. „По това време — продължава той — отвлекли и габрешанката Кита Пеевска". Преданието е записано от учителката Мария Михова през 1946 г. (Михова 1946). Според записките на учителката, Кита Пеевска била отвлечена от Цеко Кърсердарина при бягството му от Габаре. Хубавица била Кита и като мома го била „лъгала". Когато той я отвлякъл, близките й много плакали за нея и много я жалели. По време на Балканската война, когато българската армия превзела Одрин, Ката намерила войници от Габаре и по тях изпратила на сестра си Гана подарък — чембер. Разказала, че Цеко отдавна бил умрял, а от него имала две деца — момче и момиче. Сърце не й давало да ги остави и да се завърне в родното си село. (Никодимов 2012)

През 1964 г. учителката Нешка Туртанска записва в оряховското село Букьовци (днес гр. Мизия) популярна песен, която хората в селото наричали „Черкезката". Песента разказва

за аналогично „лъгане” между българка хубавица и богато черкезче/помаче.

Черкезката

Гана на одър седеше,
ален вълненик мрежеше,
дребни ми сълзи ронеше.
Ганкина майчица,
тя си на Ганка думаше:
-Лъжи го, Ганке, итри го, мамо,
младото черкезче, Ганке,
младото търговче.
Парите, Ганке, да му вземеш.
кемерчето, Ганке, с жълтите жълтички.
С жълтите жълтички, Ганке,
с сребърните гривници,
със свиленото баришче, Ганке,
и сърменото коланче.
Лъжи го, Ганке, итри го, мамо!
Генка на майка думаше:
-Лъгах го, майко, итрих го,
младото черкезче, младото търговче.
Тая ми е девета година.
Парите, майко, му вземах,
кемерчето с жълтите жълтички.
Дойде време да се вземем.
Кажи ми, майко, научи ме,
къде сега да ида?
Това си Ганка издума,
младо черкезче идеше,
двама черкези водеше/
Те на Ганка думаха:
-Я тръгай, Ганке, я тръгай,
я тръгай, Гано, със назе,
в черкезки да те водиме.
Ганка си жално заплака
и на майка си продума:
-Проклета да си триклета,

дето те, майко, послушах.
черкезче, майко, да лъжа.
Верата да си погаза,
черкиня, майко, да стана.

И станала... Песента е изпята Танка Павлова Кикова, Мона Каймашка и Петко Занков Филчев. Съчинил я е сам дядо Петко, роден 1887 година. На младини той обичал да пее, чул да се разказва за Гана и черкезче и съчинил песента. През Балканската война той пеел и тази песен. Един войник, като слушал му казал, че познава тази Гана. Тя била от неговото село Лехчево-Михайловградско. Сега живее в близко до войнишкия им бивак село и неин син бил кмет на селото. Били към Кавала. С риск да бъдат най-строго наказани, двамата войници отиват без разрешение да търсят Гана. Намират я. Разказът на дядо Петко е предаден от Нешка туртанска: „Посрещна ни към 40-годишна жена. Цялата в черно. Макар и възрастна пак беше хубава. Като разбра, че сме от Лехчево и Букьовци, тя се разплака. Повика ни на чардака и ни сложи да ядем лозови листа и да пием ракия. Тя все за лехчевци разпитваше. А аз нищо не говорех, па запях песента й. Тя плаче, аз пея. Донесе ни още ядене. Каза ни, че всичко в песента е вярно. Майка й била мащеха и затова така я поучавала. Като я взели черкезите, отрязали й косата, облекли я в черкезки дрехи и тя станала жена на черкезчето, което лъгала. То било хлебар в селото. Повели я при черкезите. На сръбската граница ги срещнали комити. Едно белобродчанче познало, че тя е жена, макар и с мъжки черкезки дрехи. Комитите избили черкезите и освободили Гана. Тя се омъжила за един стар комита.Той бил убит и тя беше вдовица."

Източници:

Кавал ли свири, мома ли пее...Народни песни от Врачанския край. Враца, 2002, 244с.

Каниц, Феликс. Из Северозападна България.// Доосвобожденски пътеписи. София, 1969, с. 131-173.

Михова, Мария. Ръкописна тетрадка, 1946 // ДА — Враца,ф. 1438, п.1, а.е. 41.

Никодимов,Ивайло. История на Габаре, Белослатинско. Враца, 2012, 270 с.

Стоин, Васил. От Тимок до Вит. София, 1928, 1128 с.

Туртанска, Нешка. Личен архив. Регионална б-ка „Хр. Ботев" - Враца

Весела Пелова — Държавен архив — Враца

Войнишките песнопойки — тайното оръжие на българския войник

„Тя е спътник на войника. Тя е негова почивка. Подир похода — отмора, спомен за една усмивка. За едни очи далечни и за бащината къща, за полята, за балкана — дето във съня се връща.

Тя е знаме, тя е слава, тя е ласка и закана. Тя снагата ни възправя, тя вълнува ветерена. О, когато ветерана чуе песента войнишка, види знамето, загледан подир строя със въздишка — стария боец си спомня взвода, бойните другари и една сълза гореща бузата му ще опари...

Тя е бойната ни слава, тя е миналото наше, тя разказва за дедите и за пътя им безстрашен. Тя България те кара с огън, с нежност да обичаш, българин да се усещаш, българин да се наричаш. В нея тропотят копита, в нея вечен вятър духа, в нея славата живее на Кубрат и Аспаруха, на Симеон и на Ивайло, Калояновата сила, в нея стонове се чуват и плачът на Самуила...В нея мечовете светкат, засияват битки люти, образи на воеводи и безименни хайдути...

Песента, Орлин Орлинов (войнишка песнопойка, 1967г.)

I. МАКОВЕТЕ — СИМВОЛЪТ НА ЗАГИНАЛИТЕ

Началото на месец ноември е времето, когато отново цъфтят макове - но този път не в полето, а по реверите на британците в Обединеното кралство. Тази традиция датира от 1919 г. в цялата британска общност за почитане на загиналите войници. Знае се дори името на инициаторката - американка на име Мона Майкъл, която след края на Първата световна война за пръв път започнала да носи мак в памет на милионите загинали на бойното поле. На маковете е посветен и специален ден - Ден на мака, 11 ноември, така наречения ден на ветераните (или Poppy Day), Remembrance Day, ден за възпоменание на загиналите, на

датата, когато свършва Първата световна война с подписването на примирието с германците. Отбелязва се с минута мълчание, което се известява с оръдеен залп.

Макът, като символ на милионите загинали във войните се разпространява бързо след края на войната и така — всяка година на 11-тия ден от 11-тия месец, в 11 часа, се отдава почит на тези, които са воювали за родината - вече 90 години непрекъснато.

Канадците са особено горди в дните на това честване, защото символът на възпоменанието, макът, е инспириран от едно стихотворение на канадския военен лекар John McCrae, със заглавие : „В полетата на Фландрия”

В полетата на Фландрия макове цъфтят.
Между кръстовете, подредени в ред, означили
вечните ни домове;
а в небето горе чучулиги сладко пеят
чувайки се слабо сред гърмежите от долу.
Ние сме мъртвите. Преди няколко дни бяхме живи,
призори все още чувствахме
гледахме как сияе залеза на слънцето;
Обичахме и бяхме обичани, а сега лежим в
полетата на Фландрия.
Вземете враждата ни с врага,
която като факла
на вас, ний с немощни ръце предаваме;
Носете я високо.
Ако се пречупи вярата със наш'та смърт
не ще заспим ний никога -
дори и маковете да растат
в полетата на Фландрия.

Това толкова популярно в британската общност стихотворение обаче, у българина не може да не предизвиква смесени чувства и въпроси — поради неминуемото сравнение с нашата популярна песен „Ален мак”.

Къмъ побѣда!
Епически пѣсни.
ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ
Спомени
отъ
ВОЙНАТА
Пръвъ 1912-1913 год.
„Радко Димитриевъ"

Иван Сокачев - батареен командир на Втори артилерийски врачански полк

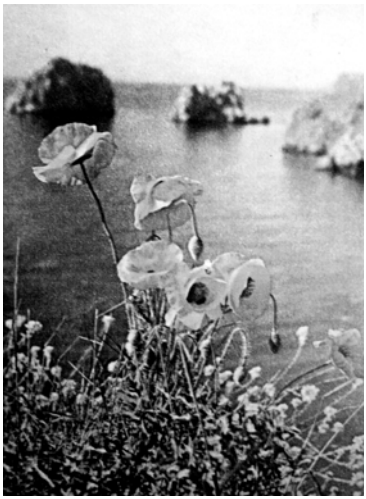

Ален мак, самотен
скръбен...

АЛЕН МАК

Ален мак, самотен скръбен,
Сред буйна нива е цъфнал
И огнен поглед безутешен
Към тежък клас е приковал.

Нерадост ... мисли го измъчват:
„Защо никнах, защо цъфтя?
Безвестно тука ще окапя,
Ненужен никому в света...

А утре — в жетва приближила,
Жетвар плода ми ще пилей
И нейде вятърът далече
Безследно семе ще отвей".

Но тих ветрец повея нежно
И чу сам аления цвят,
На скръб и болки накипели
Прошепнат тихичко ответ:

„От твойто семе ще поникнат,
Ще цъфнат огнени цветя
И ален мак ще гизди вечно
Букета мил на пролетта!"

Иван Сокачев
Чаталджа 1913 г.

Особено смесени чувства предизвиква сравнението с текста на нашата песен — извисен, философски, с пречистена тъга, изведена до символ обобщение за безсмислието на войнишката смърт на бойното поле, без намек или сянка от намек за мъст или омраза.

Стихотворението е далече от военната конкретика, която го поражда, и толкова извисено над нея, че мнозина днес вече се озадачават, научавайки че е написано от артилерийски офицер, през 1913 г., на фронта при Чаталджанските позиции. Врачанинът Иван Сокачев е бил — батареен командир на Втори артилерийски врачански полк.[1] Текстът е публикуван за първи

път във в. "Войнишки другар" още през 1914 г. Същата година е отпечатан и в авторска сбирка със стихотворения на Сокачев — "В неравен път". В сбирката е отбелязан и псевдонима — Ален мак, с който той подписва своите произведения до края на живота си.

Сравнението на „Ален мак" с канадското стихотворение, придобило щастливата съдба да стане символ на загиналите във войните, неминуемо ни навежда на някои нерадостни размисли. „В полетата на Фландрия" е написано 6 години след стихотворението на Иван Сокачев, пропито е с кръв и смърт, а от него лъха призив за мъст и омраза, въпреки че авторът му е лекар. А Иван Сокачев, който е офицер по образование, възпитаник на военното училище в София, обучен до воюва и прекарал живота си по фронтовете на всички войни, включително и на Втората световна война е написал шедьовър на пацифизма. В неговото стихотворение няма капка войнственост или омраза. То е пропито от безутешна тъга по загиналите на бойните полета и от безсмислието на войната; нещо по-вече - то е символ отрицание на войната и заслужава несъмнено да бъде символ на загиналите. Историята на „Ален мак" обаче тръгва принудително в друга посока и става отражение на историческите превратности в България. И вместо да стане общочовешки символ на пролятата във войните кръв, с каквато цел е написана, тя е присвоена и принизена до тяснопартиен символ. И като всеки партиен символ, ролята й е обречена да бъде преходна, мимолетна и краткотрайна.[2]

II. ...И ПЕВЦИ ПЕСНИ ЗА НЕГО ПЕЯТ

Но въпреки превратната си участ, която го лишава от световна слава обаче, стихотворението „Ален мак" се сдобива като всяко гениално произведение с още едно измерение — придобива ролята на песен. А с това може да послужи за олицетворение на българската народопсихология, част от която е песенния фолклор на българина, развит до степен на жива поетична летопис. По този начин „Ален мак" получава втори живот, отвъд прокрустовото ложе на идеологическите рамки, в които

принудително е поставяна в продължение на десетилетия. Така тя става вдъхновител на настоящата идея да преоткрием войнишкия песенен фолклор, като неотделима част от песенната традиция на българина, олицетворение на способността му да преминава по един несравним начин през историческите превратности на времето и да осмисля съдбата си с песен.

Българската етнография изследва задълбочено живата песенна традиция на народа, създавана през различните исторически периоди от развитието му, в историческия песенен епос. Поколения изследователи още от епохата на Възраждането започват да събират, изучават и проследяват създаването на историческите песни във фолклора ни още от най-древни времена, когато редом с митичните и обредно-празничните се появяват и героичните, юнашки песни. Способността на народа да възпява и описва в песни историческата си съдба продължава непрекъснато като червена нишка през всички епохи от българската история. Чрез нея той възкръсва като Феникс от пепелищата на националните си трагедии. Дори и след Освобождението, когато започват да се появяват професионалните музикални произведения, тази традиция не се загубва, не загива. Редом с развитието на българската професионална маршова песен и стотиците й блестящи образци, народът продължава да описва и възпява съдбата си в песни.

Така се раждат по фронтовете и войнишките песни, които войниците носят в малки песнопойки в раниците си, като тайно оръжие за победата.

Тези песнопойки показват как са се раждали и най-популярните песни — пример за което е именно песента „Ален мак". Братът на Иван Сокачев — Стефан е чул за пръв път стихотворението на брат си да се пее от панаирджийски певец в гр. Шумен през 1942 г. Било отпечатано и в малката песнопойка на певеца, която той продавал. Той купил песнопойката и я изпратил на брат си, за да го зарадва, съобщавайки му, че песента му е разпространена като фолклорно произведение. Това показва, че и самият автор до 1942 г. не е знаел за популярността на стихотворението си. [3]

III. «... ПЕСЕНТА ЩЕ СЕ ПОНЕСЕ ПО ГОРИ И ПО ДОЛИЩА»

Тези данни привличат вниманието към ролята на песнопойките и панаирджийските певци в българската традиционна култура след Освобождението.

Едва ли има друг народ, който да може да разкаже цялата си история в песни. Възрожденските песни предават изцяло революционния дух на епохата и прехода от народната песен към авторската, художествената песен. Те обаче продължават да съжителстват заедно в ръкописните песнопойки. Там са и песните, с теми от юнашкия епос, и бунтовната Чинтулова и Ботева поезия, както и песните по стихове на възрожденските даскали и злободневните случки, които панаирджийските певци разпространяват по сборове и седенки в текст и мелодии, най-често на някоя известна народна мелодия.

Безспорно първите авторски песнопойки, съставени от Добри Чинтулов, от Ботев и Стамболов преди Освобождението остават недостижим образец не само в литературата ни, но и в българската история, както поради художествените си постижения, така и поради могъщото си влияние върху цели поколения.

Тук обаче ни интересува традицията да се преписват песни в тефтерчетата и да се предават от ръка на ръка, а по-късно започват и да се отпечатват — една традиция, благодарение на която имаме запазено и тефтерчето на Левски с преписи на любими негови песни. Такива тефтерчета, с преписи на любими песни, предимно бунтовни и революционни възрожденски песни, се разпростаняват масово през Възраждането и след Освобождението най-вече от учителите. Такива тефтерчета се съхраняват в личния архив на белослатинския учител Васил Гашовски[4], които той в продължение на целия си живот събира и преписва - революционни, възрожденски, народни и авторски песни и създава по този начин една уникална колекция от най-популярните български песни, вдъхновявали след-освободенските строители на нова България. Те са показалец на ценностите, които българските учители пренасят и

възпитават в поколенията българи. В тях е съхранена историческата памет за нашето историческо минало, предавано от поколение на поколение през вековете, достигнало до днес благодарение на записите предимно на учителите и възрожденските дейци, радетели на просветата.

Войните раждат новите песни — песните за победите на българския войник — довчерашния селянин, призован да защити новосвободените си земи, своята толкова млада, неукрепнала държава, подложена на бурните процеси на разделение на Османските владения и на противоречивите интереси на Великите европейски сили. Тази традиция започва с победите по време на Сръбско-българската война, които раждат новия български герой на бойното поле, станал вдъхновение за Иван Вазов и надежда за новото българско възраждане. Юнашкият епос се възражда в новото време, с раждането на новото поколение юнаци — българските войници.

Войнишките песнопойки показват развитието на българската военна маршова песен — от Шипка, през Сливница, за да стигне до Добричката епопея. Тя тръгва от традицията на авторската, повествователна песен, родееща се с народния епос, за да стигне до бойните стихове на Любомир Бобевски — единственият поет, осъден като морален подбудител за войните след Първата световна война, заедно с политиците; човекът, за когото съвременниците му казват, че неговите песни са спечелили 2 войни. Тези думи на Александър Балабанов за него най-точно характеризират силата и мощта на песента за въздействие върху българина — от Ботев и Чинтулов - до стиховете на Бобевски, който единствен, макар и забравен и неизвестен за широката общественост днес, може да се сравнява по сила на влиянието си върху огромното мнозинство от българския народ с тях. Бащата хаджи Никола Бобевски — също като бащата на Иван Сокачев — Ангелаки Сокачев, е опълченец поборник в Руско-турската война (1877-1878), награден с десетки ордени за храброст. Този факт е от решаващо значение като ключ за разбиране на секрета на създателите на необикновените по въздействието си песни — именно наследниците на опълченците са тези, които са призовани

през балканските войни да защитават делото на бащите си от Шипка, и да докажат без всяко съмнение, че свободата ни не е подарена, а извоювана и изстрадана.

Тук ще се спрем на няколко войнишки песнопойки, показателни за настроението и атмосферата в българската армия през войните и доказателство за силата на духа, която води към христоматийните военни победи на вчерашните селяни, за да поразява и днешните военни изследователи с постиженията си.

Песента може да се постави между най-важните фактори, които мотивират българския селянин на фронта — неговото скрито оръжие. И доказателство за това са песните, в които войниците описват сраженията и битките. Тези текстове не се срещат в тритомника на Кауфман. Те не се срещат и в огромния двутомник на д-р Николай Русев „По следите на една песен", в която са включени хиляди маршови военни песни, публикувани във военни песнопойки, пощенски карти и преписи.

Тези песнопойки са издавани от войници ентусиасти със собствени средства, в ограничени тиражи, които днес ги правят библиографска рядкост. Подборът на включените текстове е правен също от тях — любителски, измежду песните, които са ги вдъхновявали, и са им били най-скъпи и любими. Между тях има и популярни маршове и самоделни авторски текстове, създадени в моменти на подем на духа, в изблик на противоречивите чувства, които обземат войника на фронта, когато всеки миг може да е последен. Затова те са доказателство за огромната мощ и творческа сила на българския селянин, която олицетворява неговата потребност да осмисля живота и съдбата си където и да се намира, дори в най-трагичните и драматични моменти от живота си. Или може би — именно в най-трагичните и драматични моменти от живота си.

Песнопойките, които се съхраняват в Държавен архив - Враца са подписани с името на Цено Тодоров от с. Три кладенци, от 36 полк, 7 рота. Той ги е носил в раницата си заедно с един „Учител на младите войници" от поручик Родев, изд. във Видин - 1912 г., една книжка „Съвети към войника как да пази здравето си" с войнишко календарче за 1915 г., карта на царство България и една книжка за „Длъжностите на войника в боя", изд. във Враца

през 1914 г. Тези малки книжки и тефтерчета съставляват един допълнителен войнишки арсенал. Между тях песнопойките са най-много. Именно те са най-любопитното оръжие на войника Цено Тодоров, като един от стотиците хиляди селяни, призвани да покажат чудеса от героизъм по време на войните.

И четирите песнопойки са съставени във Врачанско, от войници от нашия регион.[5] Те са допълнителен повод за гордост и доказателство за способностите на местните хора. Те карат историята да оживее, предадена от хората, които са преживели драматичните събития по бойните полета и величавите битки. Там са личните житейски истории на отделния войник — с неговото име, село и военна част. Там са възпяти хората, които сътвориха историята ни и това ги прави безценни. Те са били заедно там — по фронтовете — и Цено Тодоров и авторите на песнопойките, логично е да предположим че са се познавали, че може би дори заедно са пели в почивките, че може би лично са му ги подарили. Знаем имената и на четиримата съставители — те са на кориците на тези малки песнопойки.

1. Ст. подофицер СИМЕОН ТОДОРОВ издава със собствени средства своите **„Спомени от войната през 1912-1913 г”** във Враца още през 1913 г. „Ако искате да знаете кой съм аз — пише той накрая, аз съм от с. Лиляче, Врачанско, ранен съм в битката при Люле-Бургаз и що пиша всичко, го повна от тогаз”. Съдържанието й ни повежда със стъпките на Симеон Тодоров и неговите набори по пътищата на войната — от „Обявата на мобилизацията на 17-й септември 1912 г. „ и „Турско-българската война през 1912-1913 г.”, „Напред” към „Одрин” и „падането на Одрин”. Съдържа общо 18 песни, които възпяват и подвизите на селяците - в „Доброволчески марш”, „Презграничен марш” , „Напред на нож”, „Чок сербез гяури” и техните генерали „Железни генерал” и жалбата по загиналите — „Предсмъртие”, „За падналите борци”, „Песен на ранения” и съдбата на пленниците „Пленник”.

2. ВУТО РУПЧАНСКИ - командир на рота от 36-ти полк, където служи и Цено Тодоров - издава **„КЪМ ПОБЕДА”**, епически песни, през 1917 г. Съдържанието им напомня на

съдържанието на учебник по история. Започва с „Балканската война за свободата на Македония", „Съюзническата война през 1913 г." и „Общоевропейската война". Песен е посветена и на една от битките, в които явно е участвал и авторът „Превземането на връх Алия и град Неготин". Песните са посветени и на войнишкия дълг „Клетвата пази", „Дълга си изпълни", както и на загиналите „Поклон другарю".

В тази песнопойка обаче намираме и песни, посветени на отделни случки и лица, избрани от хилядите войнишки съдби — „Петър и Цвета", „Невенина тъга", „Павел и Мара", написани в руслото на фолклорната традиция, чиито текстове разкриват по директен начин връзката си с начина на създаване на народните песни.

3. „**НОВА ПЕСНОПОЙКА РАДКО ДИМИТРИЕВ ПРЕЗ 1912-1913Г.",** *съдържа разни песни от бойното поле, събрал и издава Йоцо Найденов* — известният врачански книжар, отпечатано от Т. Богданов — книжар и печатар във Враца. Тук са познатите вече „Железни генерал", „Шуми Марица", „Презграничен марш", посветен на ген. Радко Димитров .

В тази песнопойка особено интересна обаче е песента *„На нож! На нож!"* С подзаглавие *„Към Люлебургас".* И второ подзаглавие*" Из разказа на един войник".* Текстът буквално пресъздава начина на сътворяване на войнишките песни и пътя на разказите на войниците от „по мегдани" до включването им в такива малки песнопойки.

И ходи вредом по мегдани
Юнак от бойните поля —
Между жени, деца събрани
Разказва чудни той дела;

Песента следва разказа на войника от първо лице куплет след куплет за жестокия бой, в който получава раната си. За потвърждение на конкретния случай по който е създадена в края е поставено името на войника-разказвач — М. Москов, датата 28 ноември 1912 г. и място на написването — в болницата в Русе. Така в песнопойките се появяват между известните и популярни авторски маршове и текстове по реални случаи от войнишкия живот, записвани от самите войници, които са били и първите им слушатели и разпространители.

И макар че популярността на „Ален мак” — от войнишко стихотворение, написано на фронта — до славата на народна песен остава недостижима за десетките текстове от войнишките песнопойки, те показват как и по какъв начин са стигали до тила и от там са се разпространявали „ вредом по мегдани”, където са придобили своята всенародна известност, както свидетелства Стефан Сокачев. Един от куплетите в същата тази песен „На нож! На нож!” обяснява простичко и точно, как:

Когато робът се избави
От мъки в родната земя,
Тогава с песни ще прослави
Тогози, кой за него тлея.

Тези стихове показват еднозначно и красноречиво, че в основата на създаването и популярността на войнишките песни стоят все същите, така познати чувства на преклонение и благодарност към героите и загиналите за свободата; че са създадени за да подхранват спомена и паметта за тях, точно както стиховете на Ботев, който пръв успява да прозре и разкрие причината за бесмъртието на „ този, който падне в бой за свобода” - а именно — певците...” и певци песни за него пеят”, които не позволяват героят да бъде забравен.

Войнишките песнопойки са израз на песенния гений на българина, създал уникалната си песенна историческа летопис в юнашките и хайдушките народни песни, който получава нов подем по време на войните. Връзката между тях в някои песни е директна и следва плътно познатите моделите на юнашкия епос. Особено показателна в това отношение е песента „Хей, юнаци”

-Хей юнаци, здравейте войници !
-Здраве желаем господин капитан!
-Где са вашите бащи?
-Нашите бащи — все отбор комити
-Ето нашите бащи!

Тази традиция получава своето своеобразно продължение и след войните с така наречените народни песнопойки с авторски песни, когато разпространяването на такива песни става истински занаят. Такава е НАРОДНА ПЕСНОПОЙКА С

СТАРОНАРОДНИ И ЛЮБОВНИ ОТБРАНИ ПЕСНИ ОТ ИЗВЕСТНИЯ НА БЪЛГАРИЯ НАРОДЕН ПЕВЕЦ ВАСИЛ М. ВАСИЛЕВ. В нея вече темите са други — следвоенните злободневни, булевардни случки, познат и днес обект на жълтата преса; те са най-често трагични или драматични — отвличане на деца от катунари, трагична гибел на цяло семейство, отровителство на снаха от свекърва. Все случаи, които явно са били нашумели достатъчно, за да обикалят по панаирите. Забележителното обаче е, че между тях все още се срещат и военни теми, каквато е съдбата на пленниците след войните. Такива са песните за пленниците „ Стоян Маринов Николов от с. Сошица", завърнал се след 15 години плен в родното си село, и за Георги Петров от село Бунарджик, Сливенско, „завърнал се на 28 авг. 1932 г. от о-в Тасос".

Този вид народни песнопойки, които заменят войнишките може да послужи като характерен пример за създаването на модата на панаирджийските певци, чрез които става популярна и песента „Ален мак". Тези певци обикалят със своите авторски или популярни песни из България и ги продават в своите песнопойки. Чрез тях се наблюдава един опит да бъде канализирана традицията на създаването на народните песни и тя да бъде продължена не от анонимни, неизвестни автори, а от музиканти, със съответното официално разрешение за законно упражняване на своята „професия народен певец (трубадур из цела България)". Разпространяването на тези песнопойки вече става само с разрешение от Музикалната академия и Министерство на просвещението. Този опит за канализиране на народната фолклорна традиция, както и създаването на съсловието на панаирджийските певци, е доказателство за огромната сила и популярност на народната фолклорна традиция за възпяване на случки, лица и събития и предаването им устно или писмено „ вредом по мегдани", която тръгва от незапомнени времена. Тази традиция създава и войнишките песнопойки. След войните, на тази същата традиция, стъпват и старите градски песни, които са съвсем друга, не по-малко популярна тема, но също доказателство за музикалната култура на народа, за способността му да създава, да слуша и разпространява песни и същевременно да развива

тази способност, заедно с потребностите на времето, и да подхранва различни жанрове и течения.

Пред този талант на българина са се прекланяли редица творци и изследователи, като врачанския журналист Владимир Бобошевски, който е пряк свидетел на войнишкия живот, когато съпровожда врачанските полкове като военен кореспондент месеци наред и се възхищава и на героизма и на коравото им чувство за хумор и на способността им да се веселят, за да напише: „... Не е ли гордост че си син на оня народ, който изпи до дъно чашата на разочарованията и прескочи гроба на отчаянията и остана със ...сълзи в душата си, но с песен на устата си за ...България"[6]

Връх на същия този народен и песенен талант е несъмнено и музиката на Дико Илиев — чието първо и най-популярно хоро „Искърско хоро" неслучайно е написано също там — на фронта. „Искърско хоро" е звучало също там, сред войниците, както и песните от войнишките песнопойки, където се ражда и неувяхващия „Ален мак", сред трагизма на ежедневните загуби и страдания, като символ на безсмъртието и способността на народния дух да се възражда красиво и нетленно — като аления мак.

Бележки:

[1] ДА —Враца, ф. 1435, оп. 1, а.е. 49-54

[2] Десетилетия наред песента се публикува в работнически и други стихосбирки и издава без споменаване на автора, като символ на социалистическата идея, като «любимата песен на Димитър Благоев». През 70-те години тя е използвана и за лого на фестивала на социалистическата песен «Ален мак» в Благоевград, с което напълно е присвоена за тясно партийни цели на бившата БКП и в резултат авторът й днес е напълно неизвестен.

[3] ДА —Враца, ф. 1435, оп. 1, а.е. 19. В тритомника на Кауфман „1500 български градски песни", песента „Ален мак" е включена в първия том, където са лиричните песни, а не в третия том, където са военните песни. И това е ясен показател за нейната съдба. Десетки са военно-патриотичните песни, написани от Иван Сокачев по фронтовете през всички войни в които участва, до смъртта си през 1949 г. но популярността на „Ален мак" е ненадмината.

[4] ДА —Враца, ф. 179К, оп. 1, а.е. 1-4, 8, 21, 33, 35-36

[5] ДА -Враца, ЧП 216 , д*арени са от Катинка Филипова.*[6] Из статията „Пак ги видох" на Владимир Бобошевски, в. „Читалищно дело", 15 май 1937 г.

Цветана Евгениева - Регионално краеведско д-во - Враца

Войните в спомените на столетници

Всеки столетник има свое житие, своя история, белязала един дълъг вековен живот. В разговорите си с тези хора, особено с мъжете, забелязах, че най-силните им спомени са от войните. За тях разказваха с болка и страдание, но и с

някаква гордост. “Войната е мъка, лоша и мръсна работа, проклета е! Пет войни съм прекарал. За първата бех дете. За последната, Отечествената - стар човек. Ама и трите, дето съм воювал седем години, стигат. Два ордена за храброст имам. Ама що млад народ изгина! И да знаеше що гине, а то, кажат ти — тука стреляй, ама срещу кой, и що ти е направил, не знаиш.”, каза дядо Цеко Божурски от с. Търнава. “За деветте години, докато съм действал на

фронта, съм си доаждал колкото за отпуска, спомня си дядо Мино Тошев от с. Игнатица. И след всяко идване се раждаше по едно дете — четири имам..."

С раждането си човек получава живота си в заем, един миг между две вечности. Би му се искало да живее дълго, да остави повече дела след себе си. Но избухва война и към фронта тръгват мъже, неизживели още своята младост или оставили жена и невръстни деца. Много от тях не се връщат. Те полагат своя живот в олтара на Отечеството, в името на родината, на националната победа. Друг е въпросът дали този патриотизъм е бил оправдан, дали не са били жертва на велико-милитаристични и териториални амбиции.

"Взеха ме редовна служба. Служих в 35-ти Врачански полк, спомня си дядо Мино Тошев. След мобилизацията, когато се обяви Балканската, тръгнахме за Видин. Направихме понтонен мост и преминахме Сърбия крачка по крачка, навсякъде я преодихме. После участвах в обсадата на Одрин. На 13 март /ст.ст../, тринайста година го превзехме, като днес си го спомням. Биха се смело българските войници. Сички беха като наелектризирани против турците, омръзнало им бе робството. Там ме раниха в левата плешка. И сега си нося куршума, наболва ме понекога. Ще ти кажа как загина капитан Андреев, дето кръстиха селото на неговото име. Той командваше артилерия. Трийсет куршума се забиха в него, както беше на раклата на оръдието. Геройски загина. В осемнайста ме взеха в плен, на 3 октомври беше, в Македония. Получихме заповед — който се намира вдесно от Вардара да сложи оръжието и да си отива за България. Сложихме ний оръжието, ама вместо към България, ни поведоа на юг, към Битоля. Там изкарах две години. За деветте години, докато съм действал на фронта, съм си доаждал колкото за отпуска. И след всяко идване се раждаше по едно дете — четири имам. Такива беа времената..."

Девет години от живота на дядо Мино минават в окопите, в сражения, в лазарети и в плен. Преситил се е на смърт, борил се е с нея. Един ограбен здравословно и психически, отчаян, пребит, сломен човек се завръща в родното си село Игнатица. Върви и не му се иска да стигне. Има родители,

жена, деца — те го теглят, а не иска да ги види. Какво може да им даде, за какво им е осакатения му живот! Как ще прекрачи прага на този дом! И все пак влиза — окъсан, мръсен, вонящ. Децата писват, бягат да се скрият. А Пена — само за миг се стъписва и се хвърля към него с радостен вик: "Миньо, две години от тебе никаква вест. "Няма да се върне, думат ми. Ама аз си знаех, че ша се върнеш, сърцето ми го казваше."

"Пооправих се малко, додох на себе си, захванах се със скотовъдство и земеделие, продължи житейския си разказ дядо Мино. Трудно беше, ама нема как, без труд не може да се изкара прехраната. Обичах да се сбирам с другаре, за войната да си правим разговорка. И дюлгерин съм бил, и майстор резбар. По сички села наоколо съм правил къщи, се ми е изписано името."

Въпреки страданията, дядо Мино посрещна стогодишнината си здрав и с добър дух. Такъв го намерих в къщата му в началото на 1986 г. Висок, слаб, изправен, със сламена шапка на главата. За да ме увери, че е на сто години, показа паспорта си. Но се завайка. "Непорядъчен живот е веке, щом не може нищо да произведа, да направя, ама сама душа не излиза. Иначе одя с кравата, сливи бера, круши, през зимата стоката раня, и това си е.. Имам 16 внуци, 29 правнуци и 7 праправнуци — да са живи и здрави."

Цяла една махала в село Търнава е заселена от Божурците. Голямата и уважавана фамилия живее в сговор и единство. Седем деца, 11 внуци, 16 правнуци и 5 праправнуци са израсли от този силен корен. Патриархът, главата на това дружно семейство е дядо Цеко Божурски. Когато се срещнах с него в началото на 1986 г., той беше на 104 години. Всички в селото го тачат не само заради възрастта, но и заради благия му характер и нрав, за това, че не връща човек, дошъл за помощ, и както едно време все още разяснява политиката.

"На пет години съм бил кога се освободихме от турците. Татко, лека му пръст, ми е казвал, че кога руснаците са стигнали Дунава, турците у село запрегнали колите, натоварили де що имали и започнали да бегат на юг, щото Московеца немало да им прости робията. По туй време търнавчани били 20-30 къщи. Тогива, откак избегали турците, откъде Балкана, от Драшан,

Кален и други села, надошли пришълци и заели турските къщи. Който преспел на парцела, негов оставал. Кога руснаците минаха през село, я съм ги срещал. Един ме взе на коня си и ме остави чак накрай село. Тогива съм поискал да стана руски войник, да освобождавам поробените...

Да ти кажа, дъще, че много съм патил. Войната е мъка, лоша и мръсна работа, проклета е! Пет войни съм прекарал. За първата бех дете, за последната, Отечествената - стар човек. Ама и трите, дето съм воювал седем години, стигат. Младините си оставих в окопите. На всички фронтове съм бил — на Одрин, на Дойранското езеро, до Мидия-Енос съм стигал. По чудо едва оцелех от холерата. Два ордена за храброст имам. В Балканската спасих ротния командир и изнесох картечницата. Ама ти казвам, що народ изгина, млад народ! И да знаеше що гине, а то, кажат ти — тука стреляй, ама срещу кой, и що ти е направил, не знайш. Като и оня луд Хитлер. Я вече бех стар за фронта, ала четех всички вестници, и радио слушах. Казвах на мойте акране: ”Немецът ще си счупи главата. Русията е голема, Русията никой не може да я пребори”.

На своя стотен рожден ден през пролетта на 1985 г. баба Рада Микова от село Оселна, бе обградена от стотина потомци и роднини. А тя, запазила нещичко от предишната си пъргавина, ги прегръщаше, целуваше и повтаряше: “Оти сте си праили труд, мале. Сичко е минало веке. И живота мина, само пепел остана от него”.

Първата й среща с войнатга е още като дете, когато чува риданията на майка си и лошата вест, че брат й е убит в турската война. Години по-късно войната отнема първия й съпруг, а после и втория.

“Я, мале, съм се много пъти женила. Първо за Зарко Иванов. От село си беше. Аресахме се и той изпрати сватове, та ме изведоха със свирки, гайди, тупани. Много дар имах, голема сватба направихме. Обичаха ме сички. Ала късмет си немах. Живяхме до новата година и Зарко отиде войник. Седя две години у Видин и там го затече турската война. Върна се болен. Не знам от какво, сичко го болеше, един месец живя и умря. Останах вдовица. Седех цела година при свекърва... После отидох по Филя. Той ме доведе в Оселна. Идвал по тия места, питал има ли вдовица, казали му за мене. И той вдовец, без деца. Така се събрахме. Добър човек беше, работи по фабриката на Елисейна. И неговия късмет не би дълго. Пребиха го на фронта, в Румъния. И там го погребаха, че е далеко да го докарат дотука. Що сълзи съм изплакала, самичка си знам...С третия мъж, Йордан, най-много съм живяла. Беше вдовец, ареса ме, че немам деца, неговите четири да гледам. А я жадувах за деца, че от ония мъже се немах. С него родих и моята рожба, Неделко. Отгледах ги, сега се радвам на внучета и правнучета.”

Три съдби, белязали драматичния XX век - с изстрадан и отруден делник, с белега на войната, на сиромашията и болестите, с грижите за насъщния, за дом и челяд. Покосени мъжки животи, изсъхнали от сълзи и чакане женски очи, избелели от годините черни забрадки и пораснали сираци. Мисля, че преклонението към храбростта на войниците трябва да е толкова силно и към жените и децата им, защото страданието и болката е съизмерима с тяхната. Вечна им памет!

Клуб “Краезнание” - У-ще “Хр. Ботев” - с. Търнава,
р-тел Цв. Късьовска и Т.Мариновска -
Читалище“Напредък”

Търнава тачи миналото, за да гради бъдещето

100-годишнината от Балканските войни в село Търнава

Търнава е едно от най-големите села в Община Бяла Слатина, дало 53 жертви за свободата на България. Наближаването на 100-годишнината от Балканската война 1912-1913 г., в която са загинали 26 търнавчани, даде повод Народно читалище „ Напредък 1898”, ОУ „ Христо Ботев” и Кметство с. Търнава да обединят усилия за достойно отбелязване на юбилея. В подготовката активно участие взеха учениците от СИП „ Краезнание” при ОУ „ Хр. Ботев” с ръководител Цветелина Късльовска. Създаде се инициативен комитет, който да разработи и реализира план за честването. Предвидени бяха срещи с наследници на загиналите във войната търнавчани, от които да се проучат спомени, документи, предмети.

Срещнахме се с близките на Атанас Нешков Трънярски, които ни предоставиха снимка и ни разказаха спомени за него, но най-впечатляващ беше разказът, че когато е тръгнал за фронта е оставил жена и малко дете. След неговата смърт, детето се разболява от туберкулоза и умира. Той остава без преки наследници. Сега в неговия дом живеят внуци и правнуци на брат му.

При срещата ни с леля Иванка тя развълнувана сподели с нас скъпи спомени за своята баба, която е останала вдовица с пет невръстни деца. Показа ни удостоверение от общината, с което я уведомяват, че съпругът и Цеко Маринов е загинал при изпълнение на отечествения си дълг.

За предстоящата изложба голям портрет ни даде Васил Деретлийски, внук на Васил Недков Деретлийски-участник и загинал във войната.

Голяма беше нашата изненада, когато получихме от Габриела Раловска - кмет на село Търнава рисуван портрет

на нейния дядо Горан Войчев - участник и завърнал се жив от фронта. Близки на Пеко Раловски и Тодор Цалов разказаха, че са получили от командването вместо орден за храброст, метални чаши, на които са гравирани техните имена.

От нашата обиколка из Търнава и от срещите ни с близки на загиналите събрахме портрети, медали, картини и исторически книги, с които подредихме изложба в кметството на тема: „ Те защитиха честта на България". Тази изложба ни напомняше за храбростта на нашите деди и прадеди.От стари записки разбрахме, че през 1922 година по идея на родителите на загиналите и с помощта на родолюбиви търнавчани се решава да се построи паметник на загиналите в трите войни-Балканската, Междусъюзническата и Първата световна. Решено било той да е в центъра на селото, в непосредствена близост до църквата. На него е изобразен войник с пушка, а на фундамента са изписани имената на 53 загинали търнавски жители в трите войни. Именно паметникът стана център на честването през месец октомври 2012 година.

От няколко години войникът стоеше на своя пост без пушка, откраднатa от хора без съвест и огромното желание на търнавчани бе пушката отново да бъде поставена в ръцете на войника. Госпожа Раловска — кмет на нашето село се свърза с директора на Военно- историческия музей в Плевен доц. д-р Аспарухов, който с готовност прие задачата такава пушка да бъде изработена и поставена на своето място като дарение от ВИМ. Заедно с това се изчисти паметника, отремонтираха се стълбите към него и се запълниха пукнатините, за да се спре разрушаването. Тържествената церемония започна с издигане на националното знаме, а протойерей Тодор Дудов и местният свещеник отец Галин отслужиха заупокойна молитва. Нашето тържество в памет на героите продължи със своята по-емоционална част- танц на мажоретките, стихотворението „ Балканската война" в изпълнение на Цветелина Диловска, Пенсионерски клуб „Здравец" с няколко патриотични песни. Тук се включи и доц. д-р Аспарухов- директор на ВИМ, който обяви дарението за новата пушка за паметника, а г-жа Габриела Раловска-кмет на с. Търнава изнесе кратко слово, в което сподели

Те защитиха
честта на България

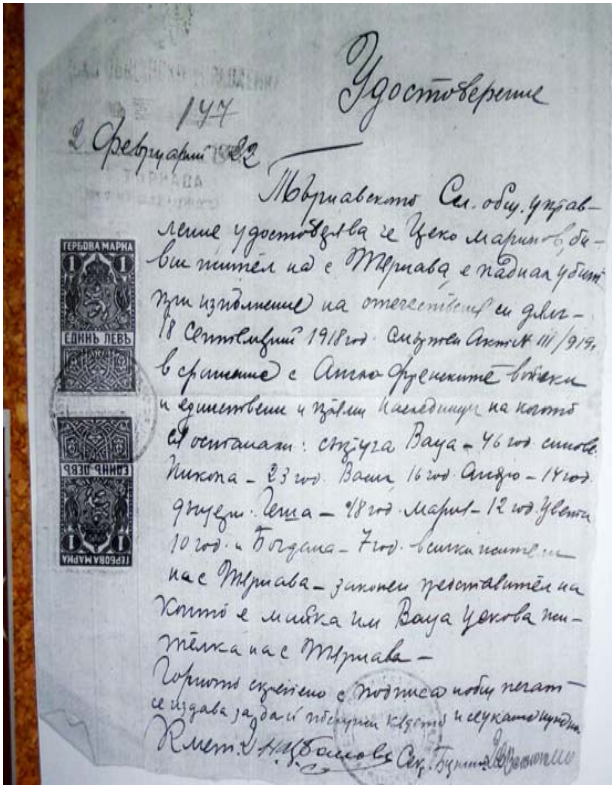

Удостоверение

147

2 Февруари 192

Тв[illegible] Сел. общ. управ-
ление удостоверява че Цеко Марин[illegible] бе-
ше пратен на с Трнава е паднал убит
при изпълнение на отечествения дълг-
18 Септември 1918 год. Следъ Ахтопол III/919,
в сражение с Англо-Френските войски
и оставенъ и първи наследници на когото
е останали: стрyга Ваца - 46 год сиромах
Никола - 23 год. Ваня 16 год Анджо - 14 год
Джуди. Гена - 18 год Мари - 12 год Цвета
10 год. и Богдана - 7 год. всички пеше-
на с Трнава - законни представители на
когото е майка им Ваца Цекова пен-
телка на с Трнава -
Горното служебно с подписа и общ печат
се издава за дадей пред кмета и секретаря
Кмет: [illegible] Секр. [illegible]

ГЕРБОВА МАРКА
ЕДИНЪ ЛЕВЪ

гордостта на търнавчани от техните герои и личната си гордост от факта, че и нейният прадядо е сред тях. Накрая многобройната публика и присъстващите гости бяха поздравени с прекрасни народни танци в изпълнение на Танцов състав при НЧ „ Развитие 1892”, гр. Бяла Слатина.

Списък на загиналите търнавчани в Балканската и Междусъюзническата войни:

1. Редник Иван Петров Нешкински
2. Редник Игнат Крачунов Лепишки
3. Цеко Петров Антовски
4. Лукан Иванов Каменовски
5. Пешо Иванов Нешкински
6. Вако Диков Гаджовски
7. Стоян Вутов
8. Андро Ангелов Тошковски
9. Петър Кънов Деретлийски
10. Доно Неделков Доновски
11. Цеко Кольов Йолашки
12. Лико Иванов Дилковски
13. Вълко Иванов Мирчовски
14. Вълко Христов
15. Петко Христов
16. Редник Цеко Кънов Пенковски
17. Редник Дилко Илиев Дилковски
18. Братя Добро и Никола Дочови
19. редник Вълко Вачов Нановски
20. Редник Илия Лесигярски
21. Майор Симеон Спасов Раловски
22. Редник Вълчин Вътков Драшански
23. Атанас Нешков Трънярски
24. Мито Петров Дойчовски
25. Цеко Маринов

И днес, 100 години след онзи 5 октомври 1912 г. ехото на българското „Ура” се чува, за да остане и в идните поколения като свиден празник. И като клетва за вярност към един подвиг, поддържащ жив огъня на българщината в душите ни.

ПОКЛОН, ДЪЛБОК ПОКЛОН ПРЕД ГЕРОИТЕ ОТ БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ!

Юлия Влайчовска — Читалище „Просвета” — с. Малорад

Обединението прави силата, а саможертвата - славата!

Освобождението на България от турско робство сварва село Малорад с 800 жители. За няколко години от 1878 до 1912 год. населението се увеличава почти три пъти и става 2200 човека. Прогонените от Балкана българи тръгват към равнината - заселват обезлюдените села, разработват земята, раждат деца. България се отърсва от тежките вериги на робството, поела безценния дух на свободата, готова да строи бъдеще, да брани вяра и род, готова да присъедини останалата си под робство земя и да приюти измъчения си от страдания народ.

Пътят е само един: война. Дълго и търпеливо се готви Балканската война с упоритостта и твърдостта на правото дело и със съзнание за род и родина. На 17 септември 1912 год. княз Фердинанд издава Указ за мобилизация. За малко повече от седмица българската армия достига 600 000 души редовно призовани и доброволци, всички въодушевени от „неудържим луд ентусиазъм”. Земеделци, свещеници, учители, бедни и

богати, учени и неграмотни — мъже, обединени в една вълна на мощ и подем, с едно желание: справедливост и победа. 5 октомври 1912 год. - начало на Балканската война, война - епопея на подвига на великия български войник. Само за 25 дни са освободени Македония и Западна Тракия. Храброст и величие на духа съпътстват бойните действия и довеждат до блестящо изпълнение на поставената цел.

За фронта от Малорад са призовани и тръгват 273 човека - редници и подофицери. Шестнайсет от тези малорадски мъже герои завинаги остават костите си по бойните полета. Редник Димитър Петков Крачуновски, воювал в редовете на опълченската дружина на 36-ти пехотен полк, загинал на 5 август 1913 год. на 54 годишна възраст на фронта при Кошу Кавак. Редник Гъргор Стоянов Могилански от 36-ти пехотен полк. Загинал на 32 години на 3 юли 1913 год. при гр. Пехчево. Канонир Иван Петров Стойчев от 12-ти артилерийски полк. Загинал 22 годишен на 23 юни 1913 год. при гр. Петрич. Редник Иван Савов Иванов от 36-ти пехотен полк, загинал 23 годишен на 9 октомври 1912 год. при превземането на гр. Лозенград. Доброволец Тодор Димов Масларски от 133-ти продоволствен отряд, 68 годишен, загинал на 18 март 1913 год. при Лозенград. Ефрейтор Георги Антов Сланьовски от 5-та рота на 36-ти пехотен полк, 25 годишен, починал от раните си на 9 ноември 1913 год. на гара Фертиков. Редник Ангел Тодоров Масларски от 36-ти пехотен полк. Загинал на 7 ноември 1912 год. на 38 години при превземането на Чаталджа. Редник Цено Младенов Гоцовски от 48-ми пехотен полк, загинал на 21 март 1913 год. в боя за превземането на гр. Димотика. Редник Димитър Павлов Ганчов от опълченската дружина на 36-ти пехотен полк, загинал на 1 юли 1913 год. на 40 годишна възраст при с. Царево. Редник Антон Вълчев Белослатински от 36-ти пехотен полк, загинал 38 годишен на 7 август 1912 год. в боевете за Чаталджа. Редник Найден Иванов Ценков от 36-ти пехотен полк, загинал на 33 годишна възраст, на 26 март 1913 год. на фронта при гр. Чорлу. Редник Христо

Кръстев Димитров от 36-ти пехотен полк, загинал 23 годишен на 16 октомври 1912 год. в боевете за превземане на град Люле Бургас. Редник Цаци Алиев Кючов от 47 пехотен полк, 43 годишен, загинал на13 март 1913 год. в боевете за превземането на одринската крепост. Редник Васил Георгиев Градинарски от 36-ти пехотен полк, загинал 22 годишен през месец юли на 1913 год. при гр.Пехчево. Редник Димитър Гечов Мичов от 6-та рота на продоволствения транспорт, 46 годишен, загинал на 12 октомври 1912 год. при с. Мраморница. Редник Найден Иванов Ценков от 36-ти пехотен полк, загинал 33 годишен на 26 март 1913 год. в боевете при Чорлу.

Завършва първата Балканска война, но болката и страданията не спират. Още по-тежко те се стоварват върху младото тяло на отечеството ни. И черният списък на убитите главоломно расте...

Има една песен, която знам от своята баба. Песен за войната и болката. Песен за силата на духа...

Там покрай Арда, Арда и Марица
на двайсе и шести - Димитровден
бихме се храбро с наще врагове
цял ден до пладне и цяла нощ.
Град от куршуми, ред от фугасно,
гранати падат безмилостно.
И пред очите ни другари гаснат -
викат за помощ с нажален глас.
Нашия ротен падна вече убит.
Кой ще командва: „Рота напред”?
Само взводните подофицери,
те ще командват „Рота напред”!
Бийте се здраво, стреляйте право
против тирана, против врага!
Бийте се здраво, стреляйте право
против тирана, против врага!

Това е песента. Думи, запазени във времето, пропити с мъка. Пропити със страдание и почит към хиляди обикновени мъже, за които ще кажем: „Слава вам, нетленна слава!”.

Виолета Кръстева

Търнак в Балканската война

Съгласно Закона за административното деление на територията на държавата от 1901 г. с. Търнак се намира в Белослатинска околия на Врачански окръг. През 1911 г., в навечерието на Балканската война, селото има население 2102 жители.

През 1911 г. с Указ № 98 от 26 декември 1910 г. във военно-териториалното подразделение на Царство България са постановени някои изменения, засягащи териториите на дивизионните области и на полковите военни окръжия. Според тези изменения цялата Белослатинска околия преминава от 6 Бдинска дивизионна област в 9 Плевенска дивизионна област. А в полково отношение цяла Белослатинска околия попада в 17 полково военно окръжие. Затова почти всички войници от селото са участвали в Балканската война в състава на 17 пехотен Доростолски полк.

17 пехотен Доростолски полк е формиран в Русе на основание Указ № 11/1889 г. от 3-та и 4-та дружини на Пети пехотен дунавски полк. За негов командир е назначен майор

Кънчев. За бойно знаме на полка е дадено знамето на бившата 21-ва пеша Еленска дружина.

В Балканската война 17 пехотен Доростолски полк е в състава на 1 бригада на Девета пехотна плевенска дивизия. Командир на дивизията е генерал-майор Радой Сираков. Тя се сражава при Одрин, като част от Втора българска армия (командващ генерал-лейтенант Никола Иванов), и в Чаталджанската операция, като част от Трета българска армия (командващ генерал-лейтенант Радко Димитриев).

17 Доростолски пехотен полк участва в боевете при Дервишка могила, при овладяването на Одринската крепост при северозападния сектор при с. Возгач и в североизточния сектор при с. Акбунар и Хаджикьой, при атаката на Чаталджанската позиция, при височините източно от с. Кестеник, при селата Калфакьой и Акалан.

На 17 септември 1912 г. България, Сърбия и Гърция отправят ултиматум до Високата порта веднага да изпълни Берлинския договор и да даде автономия на европейските си вилаети. След последвалия категоричен отказ от страна на Османската империя, в същия ден е обявено военно положение и обща мобилизация в балканските страни.

България също обявява обща мобилизация. Започва записването на доброволци за създаване на Македоно-Одринско опълчение.

В рамките на няколко дни са сформирани 37-ми, 38-ми, 41-ви, 42-ри, 43-ти, 44-ти, 45-ти, 46-ти, 47-ми, 48-ми, 49-ти, 50-ти, 51-ви, 52-ри, 53-ти, 54-ти пехотни полкове, и са разпределени по дивизии. 53 пехотен полк попада в 3 бригада на 9 Плевенска дивизия.

На 22 септември 1912 г. 9-та пехотна Плевенска дивизия напускат гарнизоните си и тръгват към районите за съсредоточаване. 9 пехотна дивизия е извозена с влак до Габрово и от там пеша преминава през проходите на Стара планина, въпреки проливните дъждове няма изоставащи части. На 1 октомври 1912 г. българските пехотни дивизии и полкове заемат районите за съсредоточаване край границата с Турция. 9 пехотна дивизия е съсредоточена в района Главан, Софулари, (Мъдрец), Кавакли (Тополовград).

На 5 октомври 1912 г. в Стара Загора в църквата „Света Богородица" в присъствието на българския цар Фердинанд ў е прочетен Манифест за обявяване на войната.Издадена е Височайша заповед №15 за обявяване на война на Турция. Боевете започват по цялата гранична линия. Втора армия настъпва срещу Одринската крепост, за да неутрализира гарнизона на крепостта и да осигури операциите на българските войски по линията Одрин-Лозенград. Армията освобождава Мустафа паша, Мезек, Лефка, Ения, Кюстюкьой. На 6 октомври 1912 г. втора армия продължава настъплението си към Одрин. 9-та пехотна Плевенска дивизия достига селата Михалич, Хаскьой и Фисел. На другия ден Втора армия по заповед остава на заетите позиции, като се укрепява, за да предотврати евентуално контранастъпление на турците, докато Първа и Трета армии атакуват Лозенград. На 10 октомври 1912 г. 4-та пехотна Преславска дивизия(влизаща в състава на Трета армия) започва боя при Петра. Турските първи, втори и четвърти корпус започнали отстъпление. На позициите си остава само трети корпус, който предния ден е водил бой при Ески-Полос с части на 4-та пехотна Преславска дивизия. Турците разбират, че в Ески-Полос се намира само 19-и пехотен Шуменски полк и предприемат атака. Към 6 ч. преди пладне боят започнал с развръщането на 9-та низамска дивизия срещу 19-ти пехотен Шуменски полк. От българска страна боят се ръководи от генерал-майор Климент Бояджиев / 16 дружини, 4 картечни роти и 12 батареи /. От турска страна — Махмуд Мухтар паша / 23 табора, 2 картечни роти и 13 батареи /. Двете страни имат нападателни намерения и съсредоточават всичките си сили на полесражението. Българите с 19-ти пехотен Шуменски и 44-ти пехотни полкове целят да приковат противника по фронта, а с 43-ти пехотен полк и 2-ра бригада от 4-та пехотна Преславска дивизия да връхлетят по фланговете и в тила на турците. Боят станал особено жесток. 19-ти пехотен Шуменски и 44-ти пехотен полкове се нахвърлят върху противника и заемат част от позицията му. 43-ти пехотен полк, който е трябвало да обхване левия фланг на турците, стремително атакува Афионкарахисарската дивизия и я разпръсва. След нея

отстъпила и 9-та низамска дивизия. Турците спират на височините около Петра, но след преместването на българската артилерия били разбити за втори път. Силите им се разпръснали, а позицията им била завладяна. Следобед боят бил прекратен. Турците отстъпват към Лозенград, а 4-та пехотна Преславска дивизия спира на завоюваните турски позиции на юг от Петра. Загуби за двата дни сражения при Ески-Полос и Петра, убити и ранени — 9 офицери, 816 войници.

Сред тях е и старши подофицер Никола Петков Генчевски от с. Търнак, който пада убит в това сражение, като участник от 9 рота на 43 пехотен полк, който е в състава на 4 пехотна Преславска дивизия от Трета българска армия. На същия ден — 10 октомври Втора армия се утвърждава на позициите между Арда и Тунджа. Приготвят се мостове над Тунджа за прехвърляне на 1-ва бригада от 3-та пехотна Балканска дивизия на левия бряг. Мостовете са снети, заради придошлата река. На 11 октомври 1912 г. Втора армия остава на позициите си. През деня има кратък сблъсък с турски части, но без жертви. На 16 октомври 1912 г. Втора армия получава разпореждане да осигури обсадата на Одринската крепост и от източна страна. На 17 октомври 1912 г. 9-та пехотна Плевенска дивизия, остава една бригада по левия бряг на Марица, една бригада на левия бряг на Тунджа. На следващия ден 9-та пехотна Плевенска дивизия с две бригади заема линията на обкръжаването на крепостта Одрин от изток от река Тунджа до село Оглупаша, северозападно от Ханса. 11-та пехотна дивизия с една своя бригада, една бригада от 9-та пехотна Плевенска дивизия и Хасковския отряд / бригадата на полковник Дялов/ заема линията на обкръжаването между реките Тунджа и Марица. През следващите няколко дни всички части на армията остават на позициите си.

На 23 октомври 1912 г. 9-та пехотна Плевенска дивизия с двете си бригади - 1-ва Бригада /4-ти пехотен Плевенски и 17-ти пехотен Доростолски полкове/ и 2-ра Бригада, отпътува за Лозенград, от където да се включи в състава на Трета българска армия. На 24 октомври 1912 г. Втора армия започва обсадата около Одрин. Армията разделя

позициите си на няколко сектора. Източният сектор — по линията от река Тунджа до Оглу Паша се поема от 11-та пехотна дивизия, към която е придадена и 3 бригада/ 53-ти и 54-ти пехотни полкове/ на 9 пехотна Плевенска дивизия. На 26 октомври 1912 г. Рано сутринта турците организират контраатака при Папаз тепе, която се превръща в упорит бой с участието на артилерия. На 53 пехотен полк е наредено да се окопае на достигнатата линия Арнауткьой.

Боят продължава и в сладващите няколко дни. На 2 ноември 1912 г. към 3 ч. преди обяд неприятелят предприема излаз срещу западния сектор със значителни сили. След половинчасов бой, турците се връщат в крепостта. По-късно настъпват срещу Мусубейли на Източния сектор, но и тук са отбити.

Резултатът от боевете през през последните няколко дни за 53-ти и 54-ти пехотни полкове при Мазар тепе е 27 убити войници. Сред тях е редник Христо Маринов от с. Търнак, който е служел в 13 рота на 53 пехотен полк и пада убит на 2 ноември 1912 г. при Мезар тепе. На същият ден умира (тежко ранен или от холера) и неговият съселянин редник Кръстьо Маринов Вълчинов, с който са служели заедно в 13 рота на 53 пехотен полк.

Третият войник от този полк, също търнакчанин, редник Стоян Тодоров Марковски, обаче има щастието да се завърне в родното село жив, но може би също ранен, защото умира на 1 октомври 1913 г.

В това време Първа и Трета армии достигат Чаталджа и на 30 октомври 1912 г. и заемат линията Чапладжикьой, Чакил, Инджес, Акалан, Калфакьой, Тарфа и Сербели.Турската армия в отстъплението си достига позицията Чаталджа на 28 октомври 1912 г. Тук пристигат всички подкрепления от Мала Азия и се извършва реорганизация на армията. Дните до 4 ноември 1912 г., се използва за извеждане на артилерията на позиция, устройване на тила и изучаване на разположението на противника.

На 4 ноември 1912 г. започва атаката на Чаталджа. Трета армия е разположена на линията от Каракол-Нокта

до Деркос. Боевете започват по цялата линия, без концентрация на удара. 9 Плевенска дивизия, която е разположена на десния фланг на 3 армия трябва да настъпи на фронт 7 км — от Куртдере до укрепление VII — Ясойрен вкл., а 17 пехотен Доростолски полк трябва да настъпи и да атакува укрепленията VIII, VII, VI, Теирмен тепе и Тюджар тепе с Ясойрен. Настъплението на частите се развива сравнително добре до момента, когато достигат долината на р. Карасу. С преминаването на реката те са посрещнати от силен пехотен и артилерийски огън. До вечерта полкът достига и овладява противниковите окопи пред укреплението Мешелъктабия. Получават заповед за окопаване на тази линия.

На 5 ноември 1912 г. боят при Чаталджа продължава. Настъплението започва по цялата линия сутринта, след вдигането на мъглата. Българските полкове напредват бавно. Турската артилерия масирано обстрелва настъпващите. Българските батареи в малка част променят позициите си и се придвижват напред. Привечер полковете достигат 300-500 крачки от главната неприятелска линия. В това положение на неразвит бой, неразположена и немаскирана артилерия, главното командване спира атаката и нарежда частите да се изтеглят на позиците си. Загубите в боевете при Чаталджа на 4 и 5 ноември са: убити — 49 офицери, 2011 войници. Ранени — 210 офицери и 11 728 войници. Загубите от избухналата епидемия на холера също са големи. От Трета армия — 4650 болни и починали.

Тук, при с. Кестеник, през тези два дни смъртта си намират търнакчаните от 12 рота на 17 пехотен Доростолски полк: ст. подоф. Станю Лазаров Тотев, мл. подоф. Атанас Мончов Линчов,мл. подоф. Камен Крапчев Йотов, ефр. Васил Ив. Панов, редник Васил Вутов Павлов, ред. Вълчо Иванов Гайдарски, ред. Вълю Найденов Бенчовски, ред. Гено Ненов Кънчовски, ред. Дико Павлов Райков, ред. Димитър Динов Бекярски, ред. Димитър Недялков Далювски, ред. Йото Павлов Марчевски, ред. Лако Каменов Лалов, ред. Лашо Райков Нанов, ред. Лишо Цеков Маринчовски, ред. Петко Даков Елезин, ред. Тодор Вълков Пентелешки, ред.

Тодор Иванов Братанов, ред. Тодор Колчев Тодоров, ред. Христо Илиев Йончев, ред. Христо Станчев Войкин, ред. Цано Вълчев Колев, ред. Цвятко Иванов Пръвчански, ред. Цвятко Цанов Виешки, ред. Йончо Иванов Гайдарски, ред. Ангел Петров Петров. От 13 рота на същия полк: ред. Вълю Петков Вутов, от 1 рота: ред. Цвятко Цонев Манчовски, от 2 рота: ред. Тома Цанов Влашки. От 5 рота: ред. Петко Ценов Цуканов намира смъртта си при Чаталджа. От 17 пехотен Доростолски полк при с. Ак алан, с. Субатчую и Чаталджа умират (тежко ранени или от болест) ред. Цеко Конов Юлашки, ред. Нано Петков Иванов, ред. Станю Каменов Лалов, ред.Петко Цонев Пенчев, ред. Васил Даков Елизин.

Има още няколко войници от с. Търнак, които намират смъртта си по време на Балканската война 1912 — 1913 г. Те обаче по стечение на обстоятелствата са в състава на други полкове. Ред. Цвятко Петков Генджиевски е бил в 19 пехотен полк и е убит на 16 ноември1 912 г. при Чаталджа. Ст. Подоф. Марко Каменов е в състава на 3 батарея на Шуменския крепостен батальон и е убит на 13 март 1913 г. при Одрин. Мл. Подоф. Марко Каменов Ниновски от 9 арт. полк е убит на 13 март 1913 г. при ф. Айджи йолу край Одрин. Канонир Йото Динов Бекярски е в състава на прарковия взвод на 2 планински артилерийски полк и умира (вероятно тежко ранен) на 18 юли 1913 г. при гр. Царево село. Ред. Наню Кръстев Вълков е част от 1 рота на 62 пехотен полк и е убит на 24 юни 1913 г. край с. Петърлаш, Царибродско. Ред. Станчо Стаменов Каменов от 14 рота на 72 пехотен полк има щастието да се завърне от фронта жив и умира на 19 юли 1913 г. в гр. София.

Използвани източници:

Агенция „Фокус”

Балканската война 1912—1913 г. С., Държавно военно издателство, 1961.

Българската бойна слава. С., Балкани, 1999.

Косев, Кирил. Подвигът 1912—1913. 70 години от Балканската война. С., Военно издателство, 1983.

Никодимов, Ивайло. Военните паметници в Белослатинско. Враца, 2011.

Дарена Дилчовска — СОУ „Христо Ботев” Враца,
ръководител Малина Тодорова

Паметниците на преклонение пред подвига на загиналите войници от Враца и община Враца по време на Балканската война (1912г.-1913 г.)

През 2012г. се навършват сто години от героичните битки на българските воини, участвали в Балканската война от 1912г.-1913г. Настоящата разработка цели да си припомним имената на редица българи, за които идеята за разрешаване на българския национален въпрос става верую и води до редица кръвопролитни сражения, в които българският войник показва чудеса от героизъм.

Днес за съвременниците от град Враца и общината, място за преклонение пред подвига на загиналите герои в Балканската война са изградените паметници, които ни сплотяват и обединяват, учат ни да пазим националната и родовата си памет.

Насищането на днешния Врачански регион с паметници започва след Балканската и Междусъюзническата война /1912г.-1913 г./. В края на войните оцелелите не желаят техните загинали другари да бъдат забравени и инициират издигането на т. нар. „военни” паметници. „Строителните” или „инициативните” комитети се формират още по време на военните действия при завръщането на войниците — отпускари по родните им места. Така в буреносната военна атмосфера паметниците стават историческо свидетелство за народната скръб по загиналите воини.

Строителството на голяма част от „военните” паметници в нашия регион се свързва с разработката на кариерите, от които се добива прочутия врачански камък. През 90-те години на XIX век тук работят италианските каменоделци Франческо Занкета и Поли Луизи, които създават някои от паметниците в тогавашния Врачански окръг. Много от техните ученици като Вуто Николчов от с. Върбешница, Христо Савов и др., са тукашни. Те овладяват

каменоделския занаят и започват да се занимават с изграждането на такива паметници, създавайки голяма част от възпоменателните мемориали във Врачанския регион.

Паметниците на територията на община Враца почти навсякъде са посветени на загиналите във войните - Балканска, Междусъюзническа и Първа световна/:

Паметник на загиналите в Балканската война /във войните 1912г.-1913 г., 1915г.-1918 г./ е открит в с. Горно Пещене през 1925 г.. Той е висок 4 м. и е изработен от бял камък . На паметника е изписано името на неговия майстора Вуто Николчов и имената на членовете на инициативния комитет за изграждането му /"Въздигнат при комитет : Димитар Петков, Иванчо Вълчов, Коцо Найденов, Ангел Вълов Ков.: Косто Нечов и Вълко Николов"/. Посочени са имената на седем войници от селото, които загиват в Балканската война:

Войници, загинали на 16 окт. 1912г.- Луле Бургас
Мл. полк. Христо Петров
Ред.: Димитър Нечов, Начо Иванов, Доно Петров, Петър Петков, Христо Митов.

Войници, загинали през 1913 г.
и Вълко Вълчинов — загинал на 12 март в битката **при Одрин**

Паметник в с. Върбица. Той е открит на 16 май 1921 г., изграден е от бял върбешки камък, висок - 2,80м. , широк 1,50м. Известен е един от създателите му майсторът — каменоделец Христо Г. Савов от с. Върбешница. На паметника са изписани имената на загиналите войници, както и членове на строителния комитет, дарителите и дарените от тях суми. Текстът на паметника е показателен за чувствата, които са вълнували създателите му. Той гласи: „Герои, вие умряхте за България. Вместо безкръстни гробове вашите близки и приятели ви издигнаха този паметник. Спете в мир."

Паметникът в с. Паволче е издигнат в двора на царквата „Св. Иван Рилски". Майсторът е неизвестен, но се знае, че е открит през 1920 г. Изграден е от върбешки камък, с височина 2,00м. Той е с формата на пречупена пирамида и е поставен върху тридесет сантиметрова

четвъртита бетонова основа. Увековечени са имената на загиналите в Първата Балканска война - Иван Петков загинал в Струмица, Коцо Ценов — убит при Одрин и още десетима герои. На паметника е изписано: „Паметника е въздигнат въ знак на почитание паметьта имъ отъ живия имъ другар и роднина Дамо Йончовъ”.

Паметникът в с. Голямо Пещене е открит около 1920 г. Той е с височина 2,60 м. и ширина 0,45м., изграден от бял врачански камък от италианския майстор каменоделец Франческо Занкета. На паметника четем: ”За спомен от фамилиите на загиналите войници”. Изписани са имената на 26 годишния Цветко Атанасов, Илко Кънов — убит на 15.11.1912 г. и Иван Илиев — загинал на 23.03.1913 г.

Паметникът в с. Девене е открит през 1920г. Изграден е от бял камък и цимент с височина 4,50 м. от майсторите каменоделци Вуто Николчов и Иван Младенов. Изписани са имената на загиналите войници и Вазовият стих : „Българийо, за тебе те умряха!”.

Друг паметник в община Враца е **Паметникът в с. Три кладенци, открит през 1937 г.**Той е с височина 3м. Има масивна пирамидална форма. Зидан, покрит със сива мозайка. Върху него не са изписани никакви данни и единственият белег, който издава тематичната му принадлежност, е барелефът на ордена за храброст.

В последните години се възражда позабравената инициатива да се съграждат монументи на преклонение.

През 1995 г. е открит Паметник в с.Чирен. , а през 2004г. в с. Тишевица. И двата са изградени е от варовиков камък /в Чирен и от мрамор/ с височина 3,00м.

Паметник в с. Мало Пещене е издигнат пред кметството през 2006г. със средства на общината. Паметникът е от бял врачански камък с вис. 1,65м. и ширина 1,15м.

Паметникът в с. Вировско е открит през 2007 г. Той е с височина 3,65м. и ширина 2,10м. Изграден е от бял врачански камък и пази спомена за загиналите войници от селото, дали живота си за свободата на България. През Балканската война от с. Вировско са мобилизирани 150 души от тях загиват 9 - шестима при Чаталджа и трима при

Паметникът в с. Горно Пещене

Паметникът в двора на църквата в с. Паволче

Паметниците в гр. Враца

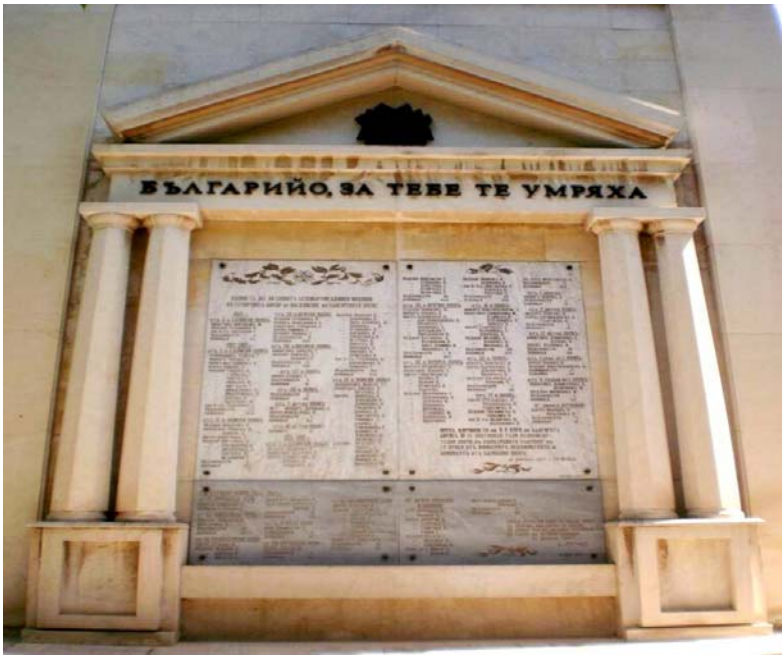

превземането на Одрин. Техните имена са изписани върху челната страна на паметника.

Паметникът в с. Згориград, пред читалище „Пробуда” е открит е на 22.09.2010 г. Монументът е от черен гранит с височина 3,80м. и ширина 0,70, постаментът е оръдие —гаубица. На паметника са изписани имената на 12 загинали войници по време на Балканската война: Илия Димитров Велков, Никола Манев, Иван Новков Соколов, Цено Николчов Вутов, Коцо Ланджов, Иван Петров Пенов, Петър Тенчов Томов, Мито Георгиев, Иван Лозанов, Димитър Пенчев, Никола Съботинов, Манчо Иванов Симеонов.

Изпълнени с дълбока признателност създателите са гравирали Вазовия стих: „Българийо, за тебе те умряха!”

През настоящия месец — на 02.11.2012 г. във връзка със стогодишнината от Балканската война беше открит **Паметникът посветен на загиналите във войните в с. Бели извор.** Паметникът е изграден със средствата на дарители от скулптура Красимир Ангелов. Върху 4 колони от бял врачански камък са изписани имената на падналите по бойните поля за свободата на родината 31 белоизворци. До паметника е поставена зенитно-картечна установка.

Паметниците в град ВРАЦА са два:

Паметник на загиналите във войните - Балканска, Междусъюзническа и Първа световна война - 1912-1913, 1915-1918 г./западна част на ж.п. гаров площад

Той е издигнат за възвеличаване подвига и безсмъртието на 196 войници и офицери от врачанския гарнизон, паднали в люта бран по време на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война.

Автори на шестметровия монумент са скулпторът Кирил Шиваров и архитектът Петър Дограмаджиев. Паметникът представлява фигура на лъв от бял врачански камък върху сив гранитен пиедестал с декоративна ограда. Майсторът-каменоделец Найден Тодоров създава фигурата на лъва, символизираща мъжеството и себеотрицанието на българския войник.

Паметникът увековечава завинаги саможертвата на врачани - офицери, подофицери и войници загинали по време на Балканската война в битките при Лозенград на 10 октомври 1912г., Люлебургас на 16,17,18 октомври 1912г.; Чаталджа на 4,5,6 ноември 1912 г.

Признателни за великото дело врачани изграждат този паметник и поставят надпис: *„На героите врачанци паднали за обединението на българското племе през войните“*, за да напомнят на поколенията и да творят националната памет.

Монументалната сграда на Военния клуб със западна стена посветена на загиналите във войните

Паметната плоча е висока 6 м., широка 3,8м.. Изградена е от бял врачански варовик, мрамор и бронз. Втората сграда на Военния клуб е открита през 1927 г., реконструкция е извършена през 1984 г., а добавка е направена през 1995 г.

На плочата ясно се чете: „Българийо, за тебе те умряха!”, имената на полковник Георги Тенев и неговите капитани, офицери, подофицери и войници - героите от „железния врачански полк”, сражавали се при Лозенград, Каваклий, Люлебургас, Тюркбей, Чаталджа, при атаката на Арнауткьойските височини, при Дойран и Струмица.

Ивана Захариева — Регионално краеведско д-во — Враца

Загиналите в Балканската война 1912-1913 г. от село Зверино

Имах възможността в брошурата „Църквите и паметниците на с. Зверино" издадена през 2011 година да пиша за участниците във войните през XX век. Отразила съм това, което прочетох в архивите, библиотеките, периодичния печат и това, което паметта на звериненци беше съхранила. Но историята, както всички знаем е неизчерпаема. Въпреки отдалечеността във времето стават

известни нови и нови факти и събития. Затова сега ще допълня написаното.

В Балканската война от Зверино участват сто и двама човека. Още не знаем кои от тях са редовно призовани и кои са доброволци, но те, както всички българи тръгват на бой в защита на българския национален идеал, за обединяването на българските земи, тръгват за това — БЪЛГАРИЯ ДА БЪДЕ ЦЯЛА.

Както е известно от всички съюзници нашият народ участва с най многобройна армия. Българските части заемат позиции на 1 октомври 1912 год., а на 5 октомври започват сраженията. Българите се бият геройски и печелят битка след битка, но губими много хора. Приблизително на петнадесет воюващи се пада по един убит и три пъти повече ранени.

Нашето село също дава своя дан в този Пантеон - девет души - мъже и момчета, почти всички от 35-ти Врачански пехотен полк падат по бойните полета на Тракия в разстояние на пет месеца, през есента на 1912 и ранната пролет на 1913 години. Нека сведем глави и споменем тях и всички загинали, техния героизъм и тяхната памет.

Най-напред на 17 октомври при Люлебургас са убити редниците Йото Давидов Генов, Никола (Коло) Петров Димитров и Павел Цанов Михов. Те са връстници, родени в една и съща година -1883-та и заедно намират смъртта си. В Люлебургас е техният общ гроб.

Няколко дена след това, на 9 ноември, при село Черкез кьой е смъртно ранен и умира Стоян Христов Цветин от шеста интендантска рота, набор 1892 година. Той е най-възрастният между убитите, а е само на 38 години

Следващият, който загива на 26 януари 1913 година, е моят прадядо — младши подофицер Кръстю Пенов Иванов.Той е прехвърлен от 35ти полк в МОО (Македоно-одринско опълчение), като взводен командир във втора дружина на втора рота. Известно за него, от неговата внучка Невена Георгиева Пенова, е че е посечен от турците. Това става при с.Шаркьой.

Редник Иван Кръстев Кацарски е на двадесет и две години. Ранен е в боя при Лозенград. Умира от раните си на 8 февруари.

Най-дълго воюват братята Иван и Павел. Те са млади - на 22 и 19 години. Тръгват на война с усещането, че няма да се върнат. Когато в края на септември 1912 година тръгват пеша през планината за сборния пункт във Враца, те минават покрай кошарата на Преслоп, където е сестра им Елена (моя прабаба) да се сбогуват. Тя ги вижда с кърпи на рамо и китки

зад ухо. В разговора, който водят ги задява за момите, но навлизайки в Бучето те се обръщат и със все сила извикват: „Како, пак прощавай и сбогом, че може да са не видим вече“. Редник Иван Милов Христов загива при Одрин на 12 март, а редник Павел Милов Христов е ранен при село Кум Бургас и умира на 17 март, само пет дена след брат си.

Имената на тези осем герои са изписани на паметника пред църквите в с. Зверино, издигнат още през 1914 година от съселяните и скърбящите роднини, със съдействието на тогавашното Министерство на войната. На него не е изписано името на деветия загинал. Няма писмено съобщение защо и по какви причини. За това има различни предположения, но надделява едно, което споделят повече хора. Става дума за Вълко Йотов Илиев служил във военна част - жп дружина, втора рота, воювал при село Еникьой, околия Демир Хисар, където е тежко ранен. Към края на войната, с изтеглянето на нашите военни части, тръгва и полевата болница, в която лежи. Местят го на различни места и накрая попада в гр. София, където лечението продължава. Умира на 10 август 1913 година и е погребан в София. Съобщението за неговата смърт се забавя и когато се издига паметникът той още е в неизвестност, а след това започва Първата световна война. Тези времена в съзнанието на хората се преливат В бележките, които съм водила през 2001 година намирам спомените на Иванка Бенкова - внучка на Вълко Илиев от дъщеря му Стойна, и Петра Илиева — дъщеря на негов племенник, които споделят, че той и брат му Мито са загинали през Първата световна война, някъде на Добруджанският фронт.

Доволна съм, че сега благодарение на информацията от Държавен архив, публикувана в Интернет, за загиналите в Балканската война, мога да поправя тази неточност, и името на Вълко Йотов Илиев да застане в редиците на героите, дали живота си за България в тази война. Още веднъж дълбок поклон пред паметта на загиналите герои и българите от онези години-нашите баби и дядовци, изнесли на плещите си последиците от войните.

Янка Николова — Читалище „Светлина” — с. Моравица

На героите моравчене

„На героите моравчене загинали за обединението на българското племе през войните 1912-13, 1915-18 г.”

В центъра на с. Моравица, общ. Мездра има паметник, изграден от комитет по проект на архитект Асен Живков, изработен от майстор каменоделец Найден Тодоров от с. Върбешница и открит на 22 май 1936 год.

През 1935 г. е започнало събирането на доброволни средства за построяване на паметник в чест на загиналите във войните: Балканската, Междусъюзническата и Първата световна. Помощ за строежа гласува общината в Мездра, църковното настоятелство, след приключване на строителни

работи по храма, и предприемачът П. Христов отстъпил от сумата, която имал да взема, кооперацията с председател Коцо Вълков. В началото на следващата година се събират местните запасни подофицери и създават „Дружество на бойците от Моравица".

На 21 май от Враца пристига пехотна рота, спешена батарея и военна музика. Вечерта се провежда заря с церемония. На 22 май 1936 г. е традиционният събор на селото и се открива паметникът. Рано сутринта в началото на селото до специолно построена арка се строяват ротите с бойните знамена, учащата се младеж и цялото гражданство, в шпалир за посрещане на целия гарнизон от Враца и гостите. Присъстват началник-гарнизонът генерал Кюркчиев, околийският управител Сараджов, областният училищен инспектор Ал. Радушев. С панихида на Врачанския митрополит Н. В. Преосвещенство Паисий се освещава паметникът.

На парада първо минават фронтоваците, а след тях войската и учениците.

Имената на загиналите през Балканската война са:

Иван Коцов загинал Лозенград 1912 г.
Никола Цаков " Чаталджа 1913 г.
Манчо Цеков " Люлебургас 1912 г.
Коно Йончов Шиндарски Одрин 1913 г.
Иван Конов Гърджов " Дойран 1913 г.
Иван Ц. Тренджелиски " Лозенград 1912 г.
Найден Петков Стаменов Одрин 1913 г.

Наследниците на по-голяма част от тях отдавна са продали имотите си в селото и не може да се открие някаква следа.

Коно Йончов Шиндарски е имал седем деца. В момента в с. Моравица живее Петър Димитров Йончовски, на 76 години, внук на загиналия от най-малкия му син Димитър, роден 1911 г. Красимир Конов Йончев е правнук на убития и живее в гр. Мездра.

Иван Ц. Тренджелиски е загинал около 21 годишен, семеен с две дъщери. Живял е в с. Крета със съпругата си. По-малката му дъщеря не е била родена когато е загинал и е кръстена на баща си Иванка. В с. Моравица живее неговата племенница Цветана Цветкова Конова на 80 години. За съжаление, освен беглите спомени наследниците нямат никакви други документи или снимки от своите роднини.

Мирослав Гетов - Краеведско дружество - гр. Мездра

Забравените герои от Балканската война 1912-1913г. и съхранените сведения за тях върху войнишките паметници в община Мездра

„Няма по-достойна умирачка за човека, от юначната смърт на бойното поле. Няма заслуга, по-висока от тая: да сложиш живота си за благото на родната земя." ***полк. Борис Дрангов***

Навярно името *Иван Минов Гетов* не ви говори нищо. Роден през 1868 г. в *с. Типченица, Врачанско*, през *септември 1912* г. той е мобилизиран и зачислен на служба във 2-ра рота на *37-и пехотен Пиринski полк*, включен в състава на 1-ва пехотна Софийска дивизия от Първа българска армия. Участва като редови войник в Лозенградската настъпателна операция, в боевете при превземането на Люлебургас по време на Люлебургаско-

Бунархисарската операция и в атаката на Чаталджанската укрепена позиция. Умира от раните си на *15 ноември 1912 г.* в Източна Тракия, при *с. Фенер (Фенеркьой), Чаталджанска околия*, вилает Истанбул. Погребан е в същото село, което се на намира на брега на Мраморно море, на няколко километра северно от гр. Силиврия. Редник *Иван М. Гетов*, моят прадядо, е един от *255-мата забравени герои* от мездренския край, загинали за нашето национално обединение в *Балканската война 1912 - 1913 г.*

Според сведенията, с които разполагаме, в *Балканската епопея* вземат участие *над 3500 войници и подофицери* от 28-те населени места в община Мездра. Най-много са мобилизираните от *Люти дол* - 286, *Лик* - 258, *Влашко село* (дн. Царевец) и *Типченица* - по 240, а най-малко от *Зли дол* - 23-ма, *Мездра* - 47 и *Брусен* - 52-ма. Данните са от *Анкетите за историята на селищата,* попълнени през 1927/ 28 г. от местните кметства във връзка с всенародното честване на 1000-годишнината от Царуването на Симеон Велики и 50-годишния юбилей от Освобождението на България. Липсва информация колко души са мобилизирани от *Боденец, Оселна, Долна* и *Горна Кремена.*

Преобладаващата част от воините са зачислени в *35 пех. Врачански полк, 1 пех. Софийски полк, 37 пех. Пиринski полк* и *6 пех. Търновски полк.* В състава на тези военни формирования те участват: в *Първата Балканска война* (1912-1913) в боевете при Лозенград и Люлебургас, в атаките на Чаталджа, в отбраната на Беломорския бряг в района на с. Епиватос и в превземането на Одринската крепост, а в *Междусъюзническата война* (1913) се сражават в Пиринска, Вардарска и Егейска Македония, както и в Западните покрайнини.

В двете Балкански войни загиват *над 250 бойци* от мездренския край. Най-много жертви в пантеона на безсмъртието дават *Типченица* - 26, *Горна Кремена* - 24, *Люти брод* - 17, *Люти дол* - 16, *Влашко село, Долна Кремена*, *Лик* - по 14, *Върбешница* и *Игнатица* - по 12. Най-малко са загиналите от *Зли дол* - нито един, *Брусен* - 1 и *Мездра* - 2-ма.

55-ма от тях оставят костите си при *Чаталджа,* 33-ма - при *Люлебургас,* 25-ма - при *Одрин*, 13 - при *Дойран,* 11 - при *Фенеркьой,* 10 - при *Чорлу,* 8 - при *Селиолу*, 7 - при *Лозенград.* Сред останалите *лобни места*, изписани с кървави букви в летописа на родния край, са още *Бабаески, Кадъкьой, Гечкенли, Езетин, Кум Бургас, Арнауткьой, Шаркьой* и *Епиватос* в Източна Тракия, а така също - *Пехчево, Костурино* (Струмишко), *Берово* (Щипско), *вр. Бубляк* (Пиротско), *Цариброд, Дъсчен кладенец* (Трънско), *Горна Джумая, Петрич*, дори гръцкия *о. Трикери* в Егейско море.

Най-много убити от *Искърския регион* падат в сраженията при *Люлебургас* (16 - 18 октомври 1912), *Одрин* (11 - 13 март), *Чаталджа* (11 - 18 март) и *Дойран* (22 - 23 юни 1913). Освен загиналите в боя, мнозина умират от *заразни болести*: холера, коремен тиф, дизентерия и пр. Стотици са ранените, доста от които остават инвалиди за цял живот. Като напр. *52-мата типчени*, които са ранени на фронта.

В знак на признателност, непосредствено след края на Балканската и най-вече след Първата световна войни, в повечето селища от общината близки роднини, фронтови другари и потомци издигат *паметници на загиналите във войните*. Имената на героите от мездренския край са увековечени върху *17 войнишки паметника* и *9 паметни плочи*. Първи са тези в *Зверино, Игнатица, Ребърково* и *Старо село*, които са построени още през 1914 г. и са дело на местни майстори-каменоделци.

Повечето обелиски с пирамидална форма са изградени в периода между двете световни войни (1919 - 1939): *Люти дол* (1919), *Горна Кремена, Елисейна* и *Типченица* (1920), *Руска бела* (1921), *Крапец* (1922), *Горна Бешовица* (1923), *Люти брод* (1925).

С особени архитектурно-художествени достойнства се отличава *„военният" паметник* във *Влашко село*, въздигнат през 1939-1940 г. по проект на известния скулптор *проф. Кирил Шиваров,* които е автор на скулптурите на Евлоги и Христо Георгиеви пред Софийския университет и на лъвската фигура на Паметника на свободата на връх Шипка.

Определени пластични качества притежава и фигурата на войника с пушка от паметника в *Моравица* (1936), проектиран от *арх. Асен Живков* и изпълнен от майстора каменоделец *Найден Тодоров* от Върбешница, чието дело е и скулптурната фигура на лъва върху войнишкия паметник във Враца. От това време датират *паметните плочи на загиналите* в *Оселна* (1937) и *Долна Кремена* (1938), а след включването на България във Втората световна война (1941 - 1945) такива са монтирани в още 7 села: *Брусен, Върбешница, Дърманци, Крета, Лик, Ослен Криводол* и *Цаконица* (1943).

Последният етап от монументалното увековечаване на паметта на героите от *Балканската епопея* е реализиран след демократичните промени през 1989 г., когато бяха открити *войнишките паметници* в *Боденец* (1998), *Кален* (2006) и *Мездра (*2007). Единствените населени места в общината, в които *липсват паметни знаци* на загиналите през 1912/13, са *Елисейна, Очин дол* и *Зли дол*, ако изключим оброчния камък в *м. Арто* в землището на *Зли дол*, надписите върху който са нечетливи.

Освен имената и лобните места на героите, имената на дарителите, майсторите-каменоделци и членовете на инициативните комитети, върху *паметниците на признателността* към загиналите във войните са намерили място *послания към идните поколения* с непреходно значение. Като напр. това върху белокаменния обелиск в *Типченица*:

„Сладко и приятно е да се умре за Отечеството! Скъпи другари съ тая мисъл сложиха кости въ незнайни краища. Вашите тленни останки съ далечъ отъ нашата почитъ, но вашиятъ духъ е съ насъ. Вашиятъ заветъ ще бъде нашъ идеалъ. Миръ на народите. Поклонъ предъ праха ви. Отъ другарите и селяните ви".

Община Мездра/ Балканска война 1912-1913 г.
Населено място, мобилизирани, загинали, войнишки паметник/ паметна плоча

Боденец - -, 5, 1998 г.
Брусен - 52, 1, 1943 г.
Върбешница - 206, 12, 1943 г.
Горна Бешовица - 102, 8, 1923 г.
Горна Кремена - -, 24, 1920 г.
Долна Кремена - -, 14, 1938 г.
Дърманци - 111, 7, 1943 г.
Елисейна - 60, 4, 1920 г.
Зверино - 102, 9, 1914 г.
Зли дол - 23, 0, -
Игнатица - 190, 12, 1914 г.
Кален - 95, 8, 2006 г.
Крапец - ок. 80, 4, 1922 г.
Крета - 60, 6, 1943 г.
Лик - 258, 14, 1943 г.
Люти брод - ок. 80, 17, 1925 г.
Люти дол - 286, 16, 1919 г.
Мездра - 47, 1, 2007 г.
Моравица - 107, 9, 1936 г.
Оселна - -, 6, 1937 г.
Ослен Криводол - 112, 6, 1943 г.
Очин дол - 83, 3, -
Ребърково - 86, 8, 1914 г.
Руска бела - 76, 8, 1921 г.
Старо село - 150, 6, 1914 г.
Типченица - 240, 26, 1920 г.
Цаконица - 78, 6, 1943 г.
Царевец - 240, 14, 1939/40

Общината: 2914*, 255, 26

Заб.: Липсват данни за броя на мобилизираните от с. Боденец, Оселна, Долна и Горна Кремена

Скръбна вѣсть

Съ съкрушени отъ скърбь сърдца, съобщаваме на всички роднини, приятели и познати, че милиятъ ни и навѣки непрѣжалимъ синь, съпругъ, баща, братъ, зетъ, баджанакъ и пр.

Георги П. Стояновъ

(41 г. запасенъ фелдфебелъ отъ 57 пех. полкъ)

при вихрения щурмъ на одринскитѣ фортове на 12 мартъ т. г., падна пронизанъ отъ неприятелски куршумъ, далечъ отъ насъ, като ни остави въ безутѣшна скърбъ.

Сбогомъ Георги, ти достойно изпълни ошечествения си дългъ!
Почивай спокойно въ твоя незнаенъ безкръстенъ гробъ!

Поклонъ на памѣтьта ти!

ОПЕЧАЛЕНИ:

баща: **Пенчо,** майка: **Савета,** съпруга: **Йота,** синове: **Пенчо, Исай** и **Иванъ,** тъща: **Цѣнка,** братя: **Мито, Христо,** сестри: **Мария, Параскева, Захария,** и **Тодора,** зетове: **Георги** и **Спасъ:** сѣмейства: **Ил. Новкиришки, инженеръ Ковачеви. Инженеръ Арнаудови, Капитанъ Пѣевъ,**

гр. Враца, 29 мартъ 1913 год.

Ветерани от войната - 1943 г.

Паметникът в
с. Горна Кремена

ЗАГИНАЛИ ЗА РОДИНАТА
ОТЪ с. ВЪРБЕШНИЦА, ВРАЦАНСКО
1912 – 1913 г.
ТОШО НЕДКОВЪ ТОДОРЕВЪ – ДОЙРАНЪ
ТРИФОНЪ ТОДОРЕВЪ КОЛЕВЪ – ПЕХЧЕВО
ГЕОРГИ НИКОЛОВЪ АПОСТОЛОВЪ – ЧОЧУЛ
ДИНЧО ХРИСТОВЪ ДИНОВЪ – ЧАТАЛДЖА
ДИНО НЕДКОВЪ ВАСИЛОВСКИ – ЛЮЛЕ-БУРГАСЪ
ГЕОРГИ СТОЯНОВЪ КОЛОВЪ – СКУДЕРЬЙОЛ
ЙОТО ИВАНОВЪ ЯЗДАЛЪКИ – ЧАТАЛДЖА
ЙОРДАНЪ ВАСИЛЕВЪ ЧАКАЛКИ – –"–
ИВАНЪ ИЛИЕВЪ ЦОЛОВСКИ – БЪЛГРАДЧИКЪ
ДИМИТЪ ПИЛЬОВЪ ДИМИТРОВО – ДОЙРАНЪ
КУРТО ЛАКОВЪ ДИМИТРОВО – ОДРИНЪ
1915 – 1918 г.
ИВАНЪ ВАСОВЪ КРЪСТЕВЪ – ДОБРУДЖА
ЦВЯТКО ХРИСТОВЪ ЦЕКОВЪ – –"–
СИМЕОНЪ МИТОВЪ ПАНЧЕВЪ – АТИЦА
ИЛИЯ КЪНЧОВЪ ДИМОВСКИ – –"–
ГЕОРГИ ДИНОВЪ МИНОВЪ – СЕКУЛЕВО
ЕЛЕНКО РОМАНОВЪ БАЛЧАМБОВЪ – ПАРЛИНЪ
НЕЙКО ИВАНОВЪ ВАСИЛОВСКИ – ГЪРЦИЯ
ЯКО ДИМИТРОВЪ ПРАМОВЪ – ДЕВЕСЕО
ПОЛГАРИЮ ЗА ТЕБЕ ТЪ УМРЪХА...
ЗАГИНАЛИ ЗА РОДИНАТА
ОТЪ с. ВЪРБЕШНИЦА, ВРАЦАНСКО
1915 – 1918 г.
ЦВЯТКО ИЛИЙОВЪ МАРКОВСКИ – с. БЕЛИЯДЖИКЪ
ТОДОРЪ ИОСТОВЪ СЛЪТОПИЕВО – гр. ВРАЦА
НЕЙКО ВЕЛИКОВЪ ЯШОВСКИ – с. ЕНГЕЗЪ
ТАНЮ КЛИЖЕЗЪ ЕРЪЙСКИ – с. ЕЗИ-БЕЙ
СТЕФАНЪ ЦЕКЕЗЪ КРУСАЛКИ – с. ДЖАЛЬАКУ
ИВАНЪ КРЪСТЕВЪ КАРЕЙОВЦИ – с. ЕЗИ-БЕЙ
ТРИФОНЪ ПЕТРОВЪ КОЛОВЪ – с. ЧАКЪРДЖА
ГЕОРГИ ИВАНОВЪ УМАРСКИ – гр. ГЕНЕДЖЕЙЕВЪ
ТОДОРЪ ТРИФОНОВЪ ТАНОВЪ – с. ЛЮЛИНЦА
ГОРАНЪ ИЛИЙОВЪ ВАСИЛОВЪ – с. БРИЛЯЦЕ
НИКОЛА МИТОВЪ НАЙДЕНОВЪ – гр. СОФИЯ
ТОШО ГЕНОВЪ ДЕЛИДЕРСКИ – с. БАШИЦА
ЯНГЕЛЪ ИВАНОВЪ КАРЕЙОВЪ – АЛИ-АНИОРЕ
ЯНЦО ХРИСТОВЪ ЛЮЛЯЛИ – с. КОКАДЖА
ИВАНЪ ГОРАНОВЪ ЛЮЛКОВЪ – с. АРИЛУТЛИ
ИЛИЯ СТОЯНОВЪ ЖОЛОВСКИ – с. ВЕЛИКОЙ
СТЕФАНЪ ЦОЛОВЪ ЦОЛОВСКИ – , АЛБАТЕЦЦЕ
ГЕЧО ДОЙОВЪ ЕРЪЙСКИ – с. КАПИЯ
ЙОРДАНЪ ИВАНОВЪ ЦЕКОВЪ – с. КАРАМУРАТЪ
ТОШО ИВАНОВЪ ЛАЛОВЪ – гр. СОФИЯ
ДЕЧО НЕЙКОВЪ КЛИОВСКИ – ДОБРОЖА
СЛАВА на ГЕРОИТЪ!

Паметни плочи в
с. Върбешница

Списък на загиналите военни чинове от община Мездра в Балканската война 1912-1913 г.

I. Боденец

р-к Петко Монов Иванов

ст. подоф. Тоно Тодоракиев Николов - 16.10.1912, Люлебургас

р-к Христо Стаменов Петров - 03.03.1913, с. Фенер, Чаталджа

р-к Христо Стоименов Христов

р-к Христо Стайнов Христов

II. Брусен

мл. подоф. Лило Йотов Петков - 20.11.1912, с. Фенер, Чаталджа

III. Върбешница

р-к Георги Николов Апостолов - 29.03.1913, Чорлу, Чаталджа

фелд. Георги П. Стоянов - 12.03.1913, Одрин

р-к Дано Недков Василовски - 16.10.1912, Люлебургас

р-к Димитър Мишов Димитров - 24.06.1913, Дойран

р-к Динко Христов Динков - 15.03.1913, Чаталджа

кан. Иван Нинов Цоловски - 08.07.1913, Белоградчик

р-к Иван Ценов Рошков - 16.07.1913, Разложко

р-к Йото Иванов Левашки - 15.11.1912, Чаталджа

р-к Курто Лаков Димитров - 12.03.1913, Одрин

ст. подоф. Тошо Недков Поптошов - 23.06.1913, Дойран

р-к Тошо Янакиев - 17.07.1913, Пехчево

р-к Трифон Тошов Колов - 15.07.1913, Пехчево

IV. Горна Бешовица

р-к Георги Ангелов

р-к Герго Йотов

р-к Гело Монов

р-к Дамян Вътов - 15.07.1913, Пехчево

р-к Кътю Пешов Русиранков - 07.04.1913, Одрин

мл. подоф. Моно Тодоров

мл. подоф Пешо Николов

р-к Тодор Лалов - 06.05.1913, Чорлу, Чаталджа

V. Горна Кремена

р-к Вълко Игнатов Николовски - 16.10.1912, Люлебургас

р-к Вълко Петков Николов - 04.11.1912, Чаталджа

р-к Вълчин Тодоров Попевски - 23.06.1913, Дойран
р-к Дамян Наков Дамяновски - 23.06. 1913, Дойран
р-к Злата Велков Димитров - 03.11.1912, Чаталджа
р-к Иван Митов Хайнаджийски - 17.10.1912, Люлебургас
р-к Иван Симеонов Велчовски - 25.06.1913, Дойран
р-к Иван Цолов Кръстарски - 13.03.1913, Чорлу, Чаталджа
р-к Игнат Петков Тошовски - 04.11.1912, Чаталджа
кан. Йото Кръстев Брънчовски - 21.01.1913, с. Фенер, Чаталджа
р-к Кръстю Йотов Фърцаловски - 08.07.1913, Дупница
р-к Кръстю Топалски
р-к Лазар Томов Петков (Парешки) - 08.02.1913, Чаталджа
р-к Марин Юрданов Веслешки - 14.12.1912, Чорлу, Чаталджа
р-к Миню Йотов Милов - 27.03.1905, с. Брусен, Врачанско
р-к Митю Петров Фърцаловски - 23.06.1913, Дойран
р-к Пенко Киров Пановски - 16.03.1913, с. Арнаут кьой
р-к Симеон Йончев Новковски - 10.07.1913, вр. Султан тепе
кан. Стою Митов Вълчковски - 30.7.1913, Кочериново, Дупнишко
р-к Тодор Игнатов Веслешки - 17.10.1912, Люлебургас
р-к Томо Йончов Татарски - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Христо Драганов Вълчиновски - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Цеко Симеонов Шантурковски - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Калчо Мунов

VI. Долна Кремена

р-к Ангел Петков Дачовски - 12.03.1913, Одрин
мл. подоф. Васил Кръстев Шунгаля - с. Каликратия, Чаталджамл.
мл. подоф. Вълко Попов Тошев
мл. подоф. Вълчо Николов Минковски - с. Чанта дере, Чаталджар
р-к Григория Томов Тупалски - 07.07.1913, вр. Букова глава, Трънско
р-к Иван Вълчов Тупалски - Даръ дере (дн. Златоград)
ефр. Иван Николчов Куновски - 22.03.1913, Чорлу, Чаталджа
р-к Кръстю Генов Априля - 04.11.1912, Чаталджа
мл. подоф. Лако Даков Минковски
мл. подоф. Мито Събков Наков - 05.07.1913, с. Истевик, Царевоселско

р-к Тодор Николов Вълчов - 23.06.1913, с. Костурино, Струмишко
р-к Тошко Иванов Медалчов - 20.11.1912, с. Фенер, Чаталджа
р-к Цеко Вътков Дамяновски
ст. подоф. Цоло Милов Ценовски - 19.07.1913, с. Каменишка скакавица, Кюстендилско

VII. Дърманци

р-к Гено Петков Цинцарски - 15.03.1913, с. Кум Бургас, Чаталджа
р-к Коцо Иванов Ценов - 17.11.1912, с. Фенер, Чаталджа
ефр. Нано Коцов Марков - 13.3.1913, Одрин
р-к Николчо Иванов Вълков - 15.3.1913, с. Кум Бургас, Чаталджа
бомб. Пенчо Коцов Марков - 02.04.1913, с. Синеклий, Чаталджа
р-к Петър Коцов Вълков - 09.10.1912, с. Селиолу, Лозенградско
р-к Тодор Миков Петров - 05.03.1913, с. Кадъкьой, Чаталджа

VIII. Елисейна

р-к Велко Тошев Миков - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Георги Милов Конов - 16.10. 10.1912, Люлебургас
р-к Дашо Недялков - 30.11.1912, с. Дермен-кьой, Чаталджа
р-к Павел Вълков Шарков - 17.10.1912, Люлебургас

IX. Зверино

р-к Вълчо Йотов Илиев - 10.08.1913, София
р-к Иван Кръстев Кацарски - 08.02.1913, Лозенград
р-к Иван Милев Христов - 12.03.1913, Одрин
р-к Йото Давидов Генов - 17.10.1912, Люлебургас
р-к Никола Петров Димитров - 17.10.1912, Люлебургас
мл. подоф. Кръстю Пенев Иванов - 26.01.1913, Шаркьой
р-к Павел Милев Христов - 17.03.1913, с. Кум Бургас, Чаталджа
р-к Павел Цанов Михов - 17.10.1912, Люлебургас
р-к Стоян Христов Цветин - 09.11.1912, с. Черкез кьой, Чаталджа

X. Зли дол

XI. Игнатица

р-к Димитър Симеонов Димитров -14.07.1913, с. Ораново, Горноджумайско

р-к Иван Лалчов Вутов - 1913 г., Цариград
р-к Иван Томов Ванев - 24.07.1913, София
р-к Иван Филов Величков - 17.10.1912, Люлебургас
р-к Илия Иванов Бедйов - 19.07.1913, Горна Джумая
р-к Кирко Минов Лалов - 19.07.1913, Разлог
р-к Кръстю Манов Колев - 09.10.1912, с. Гечкенлии, Одрин
р-к Марин Дилов Ценов - 14.07.1913, с. Игнатица
р-к Ненчо Иванов Недялков - 20.12.1912, Чорлу, Чаталджа
р-к Прокопи Иванов Ценов - 09.10.1912, Селиолу, Лозенградско
р-к Стоян Вандов Драганов - 10.12.1912, с. Фенер, Чаталджа
р-к Юрдан Гаврилов Цонев - 09. 10. 1912, с. Селиолу, Лозенградско

XII. Кален

р-к Вълко Денков Вътков (Цонов) - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Илия Денков Цонов - 25.10.1912, с. Бабаески, Люлебургаско
р-к Коцо Кътов Газибарски - убит неизв. кога и къде
р-к Никола Денков Цоков - 18.10.1912, Люлебургас
р-к Никола Илиев Димитров - 27.03.1905, Царево село
р-к Петко Тодоров Стипцов - 19.08.1913, София
мл. подоф. Петър Иванов Петров - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Петър Младенов Младеновски - Люлебургас

XIII. Крапец

р-к Иван Петров Орханийски - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Камен Найденов Вълчов - 21.11.1912, с. Фенер, Чаталджа
мл. подоф. Коцо Павлов Фърцолов - 17.06.1913, Царево село
р-к Мито Михалков Генчев - 23.06.1913, Дойран

XIV. Крета

р-к Георги Пендов Нинов - 27.06. 1913, Петрич
р-к Георги Христов Николов (Видин) - 25.06.1913 г., Пазарджик
р-к Иван Ц. Тренджелийски - Селиолу
р-к Коцо Динов Вълчов - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Петко Ангелов Кучков - 17.10.1912, Люлебургас
р-к Стоян Маринов Гергов - 17.10.1912, Люлебургас

XV. Лик

р-к Антония Тодоров Цановски - 30.01.1913, Силиврия, Чаталджа

Войнишки
паметник -
с. Крапец, 1922 г.

Войнишки паметник -
с. Люти брод, 1925 г.

Войнишки паметник - с. Люти дол, 1919 г.

Войнишки паметник - с. Моравица, 1936г.

р-к Георги Китов Дацов - 09.10. 1912, с. Селиолу, Лозенградско
р-к Георги Мишов Великин - 08.11.1912, Чаталджа
р-к Дацо Милков - 16.03.1913, с. Кум Бургас, Чаталджа
р-к Дило Миков Тутурджийски - 02.07.1913, с. Дъсчен Кладенец, Трънско
р-к Иван Йолов Йоловски - 15.03.1913, с. Кадъкьой, Чаталджа
р-к Йото Цеков Монин - 18.10.1912, Люлебургас
р-к Кото Дашков Дашковски - 04.04.1913, София
р-к Лалю Мишов Цановски - 04.11.1912, Чаталджа
р-к Стоимен Николов Дишов - 18.10.1912, Люлебургас
р-к Тодор Вутов Гайдарски - 15.06.1913, с. Чениглавци, Царибродско
р-к Тодор Кръстев Данов - 26.03.1913, Чаталджа
р-к Христо Вутов Маринов - 09.10.1912, с. Гечкенлий, Одринско
р-к Христо Диков Грънчарски - 06.11.1912, Чаталджа

XVI. Люти дол

кан. Атанас Ценов Петков - 10.08.1913, с. Люти дол
р-к Драган Стоянов Стояновски - 23.06.1913, Дойран
р-к Иван Тинчев Павотарски - 18.10.1912, Люлебургас
р-к Константин Марков Вутов - 1912 г., Дьовленско
р-к Костадин Димитров Драхански - 07.11.1912, с. Кадъ кьой, Чаталджа
р-к Костадин Димитров Орханийски - 08.11.1912, Мертеник, Чаталджа
р-к Кунко Пендов Петров - 25.06.1913, Струмица
кан. Мино Стефанов Минов - 08.11.1912, Варна
р-к Младен Павлов Бурджовски - 12.03.1913, с. Албасан, Чаталджа
р-к Спас Наков - 29.06.1913, Кочериново, Дупнишко
р-к Стоичко Младжов Пушкарски - 08.07.1913, с. Дъсчен Кладенец, Трънско
р-к Стоян Найденов Тишовски - 11.07.1913, Цариброд
р-к Тинчо Георгиев Лихчев - 30.01.1913, Чорлу, Чаталджа
р-к Христо Дилов Филов - 14.7.1913, вр. Попова глава, Горноджумайско

р-к Цено Иванов Цветанин - 04.11.1912, Мертеник, Чаталджа
р-к Юрдан Цоцов Цветковски - 04.11.1912, Мертеник, Чаталджа

XVII. Люти брод

мл. подоф. Александър Петков - 02.07.1913, Трън
р-к Антония Петков
р-к Велчо Василов - 11.03.1913, с. Кум Бургас, Чаталджа
р-к Георги М. Ралинов
фелд. Иван Нинчов
мл. подоф. Коцо Иванов Змейков
мл. подоф. Коцо Кирков -
р-к Коцо М. Нанов - 24.06.1913, с Дъсчен Кладенец, Трънско
р-к Коцо Петков Колов - 14.07.1913, вр. Бубляк, Пиротско
р-к Петко К. Първанов
р-к Симеон Милов
р-к Стоян П. Тодоров
р-к Тодор Н. Легярски - 29.06.1913, с. Дъсчен кладенец, Трънско
р-к Тома Давидов Петков - 09.10.1912, с. Гечкенлий, Одринско
р-к Христо К. Попов
р-к Христо Коцов Змейков - 18.03.1913, София
р-к Христо Ралинов

XVIII. Мездра

кан. Цеко Иванов - 06.11.1912, с. Калфакьой, Чаталджа

XIX. Моравица

р-к Иван Конов Гърджов - 24.06.1913, Дойран
р-к Иван Коцов Иванов - 10.10.1912, Лозенград
р-к Иван Цеков Тренджелиски - 10.10.1912, Лозенград
р-к Коно Йончов Шиндарски - 13.03.1913, Одринско
р-к Манчо Цеков Цаковски - 10.11.1912, с. Езетин, Чаталджа
кан. Мито Герчов Стоянов - 01.08.1913, Видин
ефр. Найден Петков Стаменов - 12.03.1913, Одрин
р-к Никола Марков - 13.03.1913, с. Оглу паша, Одринскп
р-к Никола Цаков Конов - 16.03.1913, с. Арнаут кьой, Чаталджа

XX. Оселна

р-к Атанас Стоянов - 21.01.1913, Чорлу, Чаталджа

Войнишки паметник - с. Старо село, 1921 г.

Войнишки паметник - с. Типченица, 1920 г.

р-к Демян Минов - 08.11.1912, Чаталджа
р-к Игнат Иванов Ценов - 20.08.1913, о-в Трикери, Гърция
р-к Кръстю Колев - 09.10.1912, с. Гечкенлии, Одринско
р-к Марко Илиев - 05.11.1912, с. Езетин, Чаталджа
р-к Рашо Недялков Вълчов - 11.11.1912, Чаталджа

XXI. Очин дол

р-к Илия Цанов Геновски - 23.06.1913, Дойран
кан. Цено Георгиев - 09.11.1912, с. Езетин, Чаталджа
р-к Юрдан Стоянов Малкочев - 27.06.1913, Пехчево

XXII. Ослен Криводол

мл. подоф. Васил Бойов Котов - Горна Джумая
р-к Димитър Вутов Гетов - 17.11.1912, Лозенград
р-к Иван Христов Вълчов - 10.10.1912, с. Селиолу, Лозенградско
р-к Иван Кръстев Иванов - 09.10.1912, с. Селиолу, Лозенградско
р-к Иван Христов Матов - 06.08.1913, София
р-к Христо Стоянов Вълчов - 15.03.1913, с. Ялос, Чаталджа

XXIII. Руска бела

р-к Георги Цеков Чучуричев - 05.11.1912, Чаталджа
р-к Иван Кръстев Даскалов - 23.06.1913, Дойран
р-к Илия Генов Минков - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Косто Вълчов Коцов - 10.11.1912, Чаталджа
ефр. Кръстю Монов Попов - 12.3.1913, Одрин
р-к Нино Томов Костов - 16.10.1912, Люлебургас
р-к Цеко Иванчов - 10.11.1912, Чаталджа
мл. подоф. Цеко Недков Тилов - 16.12.1912, с. Руска бела

XXIV. Ребърково

р-к Алекси Петковски Христов - 09.10.1912, с. Селиолу, Лозенградско
р-к Григор Дилов Гьошев - 17.10.1912, Люлебургас
р-к Иван Целов Близнашки - 09.10.1912, с. Гечкенлий, Одринско
р-к Илия Антов Цанков - 08.07.1913, с. Бараково, Горноджумайско
р-к Кирко Николов Вацов - 09.10.1912, с. Гечкенлий, Одринско

р-к Косто Иванов Николов (Аницин) - 09.10.1912, с. Селиолу, Лозенградско
р-к Пешо Иванов Петров - 09.10.1912, с. Гечкенлий, Одринско
р-к Тодор Петров Иванов - 05.07.1913, Кресненското дефиле

XXV. Старо село

р-к Иван Николов Щърбашки - 24.02.1913, Чорлу, Чаталджа
р-к Иван Петров Стефановски - 23,.10,1912, Лозенград
кан. Марин Вътов Ценовски - 27.11.1912, с. Езетин, Чаталджа
р-к Никола Ватов Ценовски - 04.11.1912, Чаталджа
р-к Нино Димитров Диляшки - 12.11.1912, с. Езетин, Чаталджа
р-к Петър Марков Марковски - 15.7.1913, Берово, Щипско

XXVI. Типченица

р-к Ангел Христов Чутански - 08.02.1913, София
р-к Андрей Нинов Торлашки - 05.03.1913, с. Кадъ кьой, Чаталджа
р-к Васил Соколов - 09.10.1912, с. Гечкенлий, Одринско
р-к Гаврил Цеков Златарски - 20.11.1912, с. Фенер, Чаталсжа
р-к Генчо Цолов Бърдаров - 20.06.1913, с. Долна Рибница, Петричко
р-к Димитър Драганов Божански - 19.07.1913, Горна Джумая
р-к Димитър Петков Богданов - 04.11.1912, Мертеник, Чаталджа
р-к Димитър Савчев Вутковски - 17.10.1912, Люлебургас
ст. подоф. Доно Иванов Петковски - 04.11.1912, Мертеник, Чаталджа
р-к Драган Вунчов Гнасалски - 03.04.1913, Одрин
р-к Ибро Димитров Ибров - 10.11.1912, с. Фенер, Чаталджа
р-к Иван Георгиев Пенчов - 14.07.1913, Горна Джумая
р-к Иван Коцев Бекярски - 09.10.1912, с. Гечкенлий, Одринско
р-к Иван Минов Гетов - 15.11.1912 г., с. Фенер, Чаталджа
р-к Иван Мирков Стойнов - 09.10.1912, с.Гечкенлий, Одринско
р-к Кръстю Дамянов Любенов (Лалов) - 17.10.1912, Люлебургас
р-к Кръстю Иванов Брусненски - 16.03.1913, Чаталджа
р-к Кръстю Петков Никовски - 04.11.1912, Мертеник, Чаталджа

Войнишки паметник - с. Царевец, 1938-1939 г.

ЗАГИНАЛИ ЗА РОДИНАТА
ОТЪ С. ЦАРЕВЕЦЪ ОК. ВРАЧАНСКА
1912 – 1913 г.
Мл.Подоф. Петъръ Марковъ Султанъ-Тепе
Редникъ Мичо Мв. Илиевски гр.Ябланъ
—„— Петко Дончовъ с.Чанта
—„— Мико Ст. Тупанкьовъ —„—
—„— Димитъръ Нет. Геновски Чаталджа
—„— Иванъ Петровъ Шишковъ Люле-Бургасъ
—„— Симеонъ Ст. Бончовъ Чаталджа
—„— Василъ Ст. Чучориговъ гр.Доиранъ
1915 – 1918 г.
Мл.Подоф. Мито Петковъ Чиларски Аннанкьой
Редникъ Христо Д. Даковъ с.Баница
—„— Петко Нецовъ Нецовгри с.Сръпци
—„— Пъпко Дончовъ Клафчински Горно-Брияне
—„— Мито Даковъ Стефановски —„—
—„— Страхилъ Миленковъ гр.Враца
—„— Дако Илиевъ Негуловъ с.Брегово
—„— Тодоръ Младенъ Софроньковъ Кемсиларъ
—„— Вачо Вътковъ Катранкьовъ София
—„— Петко Христовъ Мъсковъ гр.Враца
—„— Василъ Вълчовъ Кънецовъ р.Серетъ
—„— Йордан Петковъ Зиковъ с.Балеи
—„— Христо К. Крачуновъ Планиница
—„— Бенко Съловъ Христовъ Маркос-Бани
—„— Петко [illegible] Андрейчовъ [illegible]
—„— [illegible] [illegible]

р-к Кузман Дилов Дунков - 13.12.1913, Чорлу, Чаталджа
р-к Лалю Илиев Главчов - 10.3.1913, с. Кадъ кьой, Чаталджа
р-к Марин Николов Авейски 08.11.1912, Мертеник, Чаталджа
ефр. Недялко Иванов Недялков - 06.07.1913, Горноджумайско
р-к Нецо Цветков Цветковски - 15.11.1912, Чаталджа
р-к Петко Атанасов Димитров - 21.07.1913, София
р-к Томо Павлов Вълков - 08.04.1913, София
р-к Христо Вутов Илов - 30.10.1912, Ямбол

XXVII. Цаконица

р-к Въто Монов Лиловски - 27.03..1913
р-к Георги Вътков Монов - 27.03.1913
р-к Косто Ценов Кирков - 17.03.1913, с. Кум Бургас, Чаталджа
р-к Марин Иванов Маешки - 25.06.1913, с. Костурино, Струмишко
р-к Тодор Кънчов Кънчовски - 08.04.1913, Чаталджа
р-к Христо Данов Герговски - 12.03.1913, Чаталджа

XXVIII. Царевец (Влашко село)

р-к Васил Ст. Чучоригов - 1913, Дойран
мл. подоф. Вътко Илиев Катранкьов - 17.10.1912, с. Тюркбей, Люлебургаско
р-к Димитър Йотов Геновски - Чаталджа
р-к Иван Петров Шишков - Люлебургас
р-к Илия Вътков Илиев - Люлебургас
р-к Илия Иванов Радовенски - 14.07.1913, с. Ораново, Горноджумайско
р-к Илия Сълов Червенков - 26.06.1913, Дойран
р-к Ми(т)ко Стоянов Тупанкьов - 18.11.1912, с. Фенер, Чаталджа
р-к Мичо Иванов Илиевски - 12.03.1913, Одрин
р-к Петко Дончов - с. Чанта дере, Чаталджа
мл. подоф. Петър Марков - вр. Султан тепе, Осоговско
р-к Пешо Д. Шопов - с. Чанта дере, Чаталджа
р-к Симеон Стефанов Бойчев - 17.10.1912, с. Колиби, Бунархисарско
р-к Цоло Цеков Цолов - 14.12.1912, Чаталджа

Заб. Списъкът е отворен за допълнения и уточнения.

Петя Вутинска

Участието на кунинчани в Балканската война

В Балканската война са участвали 150 кунинчани. Загинали са 13 души. Между загиналите са подофицерите: Лало Петков Поповски / учител, баща на Петко Лалов/ и Недялко Крайчов Крайчовски. В боевете при Чаталджа са загинали 5 кунинчани — редниците Кръстьо Йотов Тихолов, Мито Михов Миховски, Никола Христов Мензилски, Тодор Вачов Миндровски и Цветан Монов Кулински.

На фронта избухва смъртоносна холерна епидемия. На изпитание е поставен българският военен медицински персонал. Край Чаталджа е известният военен фелдшер Йоло Бърдаров от с. Кунино. Той е един от първите, докладвал за случай на холера на фронта и активно се включва в борбата с болестта. Непълнолетният му син Иван Бърдаров, изплашен от вестите, пристигащи от фронта, събира два чувала с писма и колети от близките на войниците от Кунино и с този обемист багаж успява да се добере до Чаталджа и да види баща си.

На площада пред Кметството в с. Кунино се издига Паметник на кунинчани, загинали във войните за национално обединение (1912 - 1918). Изграден е от варовик, а на черна гранитна плоча са написани техните имената.

Балканска война 1912-1913

Лало Петков Поповски — подофицер, загинал при Одрин
Недялко Крайчов Крайчовски — подофицер, заг. при р.Скакавица
Иван Ценов Бакалъмски — редник, загинал при с. Айваз Баба
Кръстю Йотов Тихоловски — редник, загинал при Чаталджа
Михо Михов Миховски- редник, загинал при гр. Чаталджа
Никола Христов Мензилски — редник, загинал при Чаталджа
Тодор Вачов Миндровски — редник, загинал при Чаталджа

Цветан Монов Кулински — редник, загинал при Чаталджа
Съйно Димитров Миндински — редник, загинал при с. Самитли
Томо Христов Миховски — редник, загинал при с. Кестенлик
Тодор Христов Крайчовски — редник, загинал при гр. Кавачла
Цено Цолов Дашкински — редник, загинал при р. Чорлу

Д-р Надежда Николова - БАН

Обществена и културна дейност на Стилян Чилингиров

(По повод 100 години от Балканската война)

Важен момент в историческото и културното наследство на нашия народ е интересът към книжовното наследство от миналото, който води началото си от епохата на българското възраждане.

Стилиян Хаджидобрев Чилингиров е един от малкото представители на интелигенцията ни след

Освобождението, който с възрожденски плам, всеотдайност и отговорност пред обществото продължава традицията в събиране, съхраняване и проучване на книжовното и културното наследство, завещано от предишните поколения. Той е роден на 26 октомври 1881 година в град Шумен, в занаятчийско семейство. Завършва педагогическото училище в родния си град и работи като обущарски и книжарски чирак. През 1897 година работи като телеграфист на Провадийската гара. Учителствува в с. Мечка, Разградска област, и в с. Султанци, Варненска област. Активно участва в селските бунтове срещу десятъка през 1900г., заради което е уволнен, арестуван и интерниран. По-късно работи в администрацията на сп. „Звездица" и е коректор на сп. „Училищен преглед". През 1904 г. завършва философия и педагогика в Софийския университет. От 1905г. до 1907г. в Берлин и Лайпциг специализира естетика и литературна история. Учител е по немски и български език във II Софийска мъжка гимназия. Командирован е в Народната библиотека в София, където през този период рабо-тят П. П. Славейков и П. К. Яворов. От 1911 г. е редактор на в. „България", а през 1914г. и 1915г. съвместно с Д. Мишев редактира сп. „Брезда". Активно участие взема в обществения и политически живот на страната и е избран за народен представител от Преславска околия в XV Общо Народно Събрание — 1911г. и 1913г. По време на Балканската война е началник на тилов транспорт и военен кореспондент към щаба на Втора българска армия. От 1916г. до 1919 г. е зам. директор, от 1919г. до 1922г. е директор на Народната библиотека в София, а през 1923г. е директор на Народния етнографски музей — София. По-нататъшният му живот е съпроводен с редица служебни неприятности.

Стилиян Чилингиров е един от основателите на СБП и негов председател от 1941г. до 1944г. Като културен деятел от 1941г. до 1944г. е Председател на Върховния читалищен съюз.

На 22 ноември 1962 г. умира в Правителствената болница.

Стилиян Чилингиров започва книжовната си дейност в началото на XX век. По-конкретно първите две десетилетия в историята на книжовния български език се определят като преходни от етапа на разгърнато изграждане и постигане на единство (втората половина на XIX в.) в него към етапа на по-нататъшно усъвършенстване и развитие (от втората четвърт на XX в. до наши дни).[1]

Многообразна е литературна дейност на Стилиян Чилингиров. Неговото творчество започва със стихове, а впоследствие излизат от печат разкази, повести, драми, пътеписи, романи.

За пръв път през 1898 г. се публикуват детските му стихове в сп. „Звездица". Теоретичният труд на Стилиян Чилингиров „Детската литература" излиза на страниците на едно от най-авторитетните педагогически издания — сп. „Учител", редактирано от Христо Максимов. Изследването си пише след кратко учителстване и две студентски години. К. Попова отбелязва: „Затова може би в студията се откроява доброто познаване на учебния процес, внушава респект широката култура на автора в областта на литературната наука, психологията, философията. Изследването се състои от три части, публикувани в три отделни книжки."[2] Оценка за теоретичните постановки на научния труд на Стилиян Чилингиров дава детския поет и негов съученик В. Ив. Стоянов: „А статията му за детска литература в сп. „Учител" бе за мен цяло откровение. Дотогава не бях чел такова солидно изложение по въпросите на творчеството за деца. И то ми стана като ръководство."[3]

Един от първите, директно поставени въпроси от Стилиян Чилингиров е: „Трябва ли да четат децата?". Без да изпада в крайности, авторът методично и последователно доказва своето гледище. Той привежда примери от становищата на Русо, Писарев, дори и на Мопасан. Но не се съгласява с техните изводи за вредата от ранното четене, за това кое е по-полезно — научната или художествена литература. Чилингиров се стреми да изгради една последователна схема, чрез която да докаже

същността на детското четене. Изследването изненадва с библиографската осведоменост на автора, с логиката на анализите по детската литературна проблематика и с точността и обобщените изводи. В теоретичните постановки се дава възможност да се проследи връзката и единството между детската литература и цялостния литературен процес за даден период на развитие.

Стилиян Чилингиров е автор на три пътеписни книги: „Пътни бележки и впечатления" 1929г., „През Македония" 1941г. и „Равна Добруджа" 1920г., с които продължава постигнатото от своите предшественици и съвременници. А. Тонов отбелязва, че авторът: „следва хронологията на видяното, съчетава описанията и сетивните възприятия с размисли и емоции, с оценки и препоръки, в изложението зазвучават и полемични нотки. Като пътеписец се стреми да бъде точен и обективен, назовава имената на населени места, през които минава и представя най-съществено от техния изглед, местоположение, история и настояще. Не пропуска да скицира и характерното за хората, с които пътува, среща се или разговаря, включва техни мисли и оценки в своя разказ."[4]

„Пътни бележки и впечатления" 1929г. в композиционно отношение представлява сбор от кратки пътеписни разкази за пътувания до различни пътища из България — градове, реки, местности. Различен е поводът за тези пътувания — семеен излет с приятели; участие на студенти в тържествата на Оборище и Околчица; вълнуващи впечатления от екскурзия по Дунав до Видин и Белоградчик, пътуване по приятелска покана до Св. Врач (Сандански). Вниманието е насочено към динамиката на чувствата от видяното и преживяното на среща с хора и впечатления.

В пътеписът „През Македония" 1941 г. Стилиян Чилингиров описва пътуването си с група български писатели до Скопие и обратно, с цел тържествено отбелязване на празника на св. св. Кирил и Митодий и литературни четения в градовете на Македония. Подробно и обективно авторът описва природните красоти,

икономическия и духовен живот в Македония, изгледът на градовете, улиците, площадите, хората и разговорите с тях. Ревностно защитава присъствието на българщината в Македония като население, език, култура, просвета, религия, революционна дейност и народностен дух.

„Равна Добруджа" 1920 г. е пътепис, в който е показана духовната ангажираност и правдивата обективност на автора. „В изложението сполучливо се съчетават описанията на природата и населените места с наблюденията на народопсихолога, личи стремежът му да покаже съхранения български дух, привлича исторически свидетелства, за да убеди, че Добруджа е исконна българска земя, населена от българи. Изобразява мирния живот на българите, който противопоставя на разрушителната стихия на войната, пише със задоволство, че преселниците-българи в Добруджа са съхранили песните и традициите си, трудолюбието и привързаността към езика, родното".[5]

И в трите пътеписа личи авторското лично отношение към красотата на природата, човешките взаимоотношения между хората, ценности и добродетели.

Романите му имат най-често автобиографична основа, в които се поставят за разрешение обществени и национални проблеми. Герои-те му са еснафи, селяни, учители.

Романът „Хляб наш насущний" е апотеоз на българското еснафство, кое-то изнася борбата за църковна и политическа независи-мост през Възраждането, а след Освобождението тежко понася ударите на модерната индустрия. „Разглежданият роман се явява изворов материал и за еснафа на обущарите. Писателят проследява разоряването на занаятчийството като цяло и обущарството в частност."[6] В центъра на повествованието стои упадъкът на обущарския занаят, като резултат на навлизането на новия начин на живот и новите отношения между хората. В романа е подчертана тясната и неразривна връзка между еснаф, занаят и семейство. "Това, което беше сляло в едно къщата с дюкяна и дюкяна с еснафа и така образува от последния

един главен двигател на нашия духовен и материален напредък."[7]

„Хляб наш насушний" е интересен от гледна точка на народопсихологията. В него се прави задълбочен анализ на душевността на еснафа през 80-те и 90-те години на XIX век — времето, в което новите социално-икономически отношения формират новото светоусещане на гражданина."[8]

„Владо Булатов" е пръв опит за създаване на сонетен роман в българската литература. Изключително продуктивен като автор, Чилингиров пише биографии на възрожденски дейци, спомени, пъте-писи, студии и монографии по българска история, етнография, фолклор, педагогика, читалищно и библиотечно дело. Съставя „Славянска антология" 1910г., сб. „Прослава на Иван Вазов" 1921г., „Помен за Ивана Вазов" 1922г., христоматии и читанки за прогимназиите. Събира материал, но не успява да издаде библиография на българския периодичен печат от 1844г. до 1910г., която наброява около 200 000 фиша. Превежда поемата „Песни за роба" 1919г. от Св. Чех и стихотворе-ния от Х. Хайне, Ш. Петьофи и др. Негови творби са преведени на италиански и сърбохърватски език. Псевдоними на Стилиян Чилингиров са: Булгарикус, Батю Стилю, Деян Скромний, С. Добрев, Един българин, Скитач, Прогресист, С. Спартан-ски, Стилю Чирака и др.

Стилиян Чилингиров е сред ревнителите на българския език, който с цялата си книжовна и обществена дейност проявява изключителен интерес към речниковата му чистота и словното му богатство.

Един от най-интензивните процеси в българския книжовен език в началото на XX век е в областта на речниковото строителство. Част от този процес е стремежът за чистота на българския език, което придобива масов характер. Вниманието на книжовниците е насочено към народните говори, като неизчерпаем източник за обогатяване на книжовния език.

В книжовноезиковата практика на Стилиян Чилингиров се срещат думи от народния говор. Не случайно

той отбелязва в статията си „Принос към българския речник", публикувана в списание „Българска реч": „От неизчерпаемото българско богатство съм записвал само онова, което в даден миг ми се е виждало особено интересно и което следователно бих могъл да използвам в своите книжовни работи" .[9]

Стилиян Чилингиров в статията „Принос към българския речник" представя 108 речникови единици, записани и обяснени с езиков материал от различни краища на България — Софийско, Плевенско, Пловдивско, Габровско, Чирпанско и др. Думите са обработени с лексикографска прецизност и сравнени с речника на Найден Геров (и допълнението към него от Тодор Панчев). Особен интерес представляват думите от Шуменско, които са важен източник от родния говор на писателя.

Наред с широката информираност на Стилиян Чилингиров, прави впечатление умението му аргументирано и убедително да защитава представеното словно богатство.

Изследванията на Чилингиров са особено ценни за историята на книжовния език. Те не само илюстрират интереса му към народната реч, възрожденската му ревност към нея. Данните, които представя, са ценни за българската историческа диалектология. Същевременно те са важен източник за градските говори — едно все още недостатъчно проучено явление, представящо междинна структура между местния диалект и оформящия се книжовен език през Възраждането. [10]

Книжовното наследство на Стилиян Чилингиров е богато, многопластово и разнообразно в жанрово и тематично отношение, но винаги актуално, свързано със своето време. Той активно участва в Балканската война, в обществения, политически и културен живот на България. С неуморната си преданост и всеотдайност, Стилиян Чилингиров се вписва в историята на България като изтъкнат патриот, хуманист и творец.

Бележки:

[1] История на новобългарския книжовен език. БАН, С, 1989, с. 468.

[2] Попова, К. Стилиян Чилингиров — за детската литература. — В: Стилиян Чилингиров, сборник, Изд. къща „Ил. Блъсков", Шумен, 1993, с. 32.

[3] Чилингиров, Ст. Детска литература. С., 1904, с. 199.

[4] Тонов, А. Стилиян Чилингиров като пътеписец. — В: Стилиян Чилингиров, сборник, Изд. къща „Ил. Блъсков", Шумен, 1993, с. 15.

[5] Тонов, А. Стилиян Чилингиров като пътеписец. — В: Стилиян Чилингиров, сборник, Изд. къща „Ил. Блъсков", Шумен, 1993, с. 17.

[6] Реоргиева, М. Романът на Стилиян Чилингиров „Хляб наш насущний" като извор за историята на град Шумен. — В: Стилиян Чилингиров, сборник, ИК „Ил. Блъсков", Шумен, 1993, с. 50.

[7] Чилингиров, Ст. Хляб или насущний. С., 1926, с. 147.

[8] Реоргиева, М. Романът на Стилиян Чилингиров „Хляб наш насущний" като извор за историята на град Шумен. — В: Стилиян Чилингиров, сборник, Изд. къща „Ил. Блъсков", Шумен, 1993, с. 54.

[9] Чилингиров, Ст. Принос към българския речник. — В: Родна реч, IX, 1935-1936, 179-186.

[10] Вачкова, К. Стилиян Чилингиров — ревнител на българския език. — В: Стилиян Чилингиров. Сборник, ИК „Ил. Блъсков", Шумен, 1993, с. 29.

Три фотографии от фамилния албум

Албумът е притежание на Валентина Петрова от гр. Враца, наследила го е от своята баба - потомствената врачанка Виригиния Константинова Дунчева, 1926 г. Представяме три групови снимки, на които присъства и нейният прадядо Константин Цветков Младенов, който като военен участва в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Заедно със снимките предаваме дословно текста на изписаните собственоръчно бележки за своя баща от Виргиния Дунчева, в които е изказана собствена позиция за събитията, вероятно по разкази на своя съпруг.

"Биография на моя баща

Константин Цветков Младенов (по баба Марийкин). Роден в гр. Враца 1878 год. на 1 май — три месеца след Освобождението на Враца!Пет деца са: леля ми Анна, баща ми Константин, леля ми Слава, леля ми Тодора (Тота) и чичо ми Васил (на Доцо баща).

На 18 години завършва 10-ти клас и постъпва доброволец в армията (в междуособни войни в Сърбия). Завръща се и през 1900 год. във Враца се създава 2-ри артилерийски полк. Постъпва на работа като добър младеж. Дядо ми Цветко е имал много земя в Каров дол. Другите деца завършват основно образование. Лелите ми се оженват и създават семейства — остават леля ми Анна — мъжът й загинал във войната, без деца. Дядо ми Цветко с баба ми Цена (която не помна) в една стая и в двора стара къща с две стаи — ползвана общо. Баща ми купува стара къща с две стаи на ул. „Казашка", в която са живеели като се оженва за мама — 8 години по-малка от него през 1906 год. Раждат се двамата ми братя Цветан 1907 и Стефан 1909 год. В училище учат в последователни класове. Като отрасват, живеят в подредената на дядо ми стая — да учат и спат.

Като военен баща ми воюва и в трите войни, отваряни от княз Фердинанд. И понеже майка му французойка (на княза

— б. м.) — той е продажник на Франция. Храбра е българската армия и освобождава земите, завладени от турци, сърби и гърци. Подписан е Санстефанския договор и България излиза на три морета: Черно море, Егейско море с македонска Тракия — и Македония с българските езера: Охридското и Преспанското и е победител! Завистта на Франция да нема велика държава на Балканския полуостров, свикват Берлинския договор - режат земите на България.Чисти български семейства са принудени да се изселват, а другите остават подвластни - и до днес не са забравили, че са българи. Усилени сражения е имало около град Дойран и малкото езеро Дойран. Загинали са много французи, но има и български гробове — разбити от сърбите!”

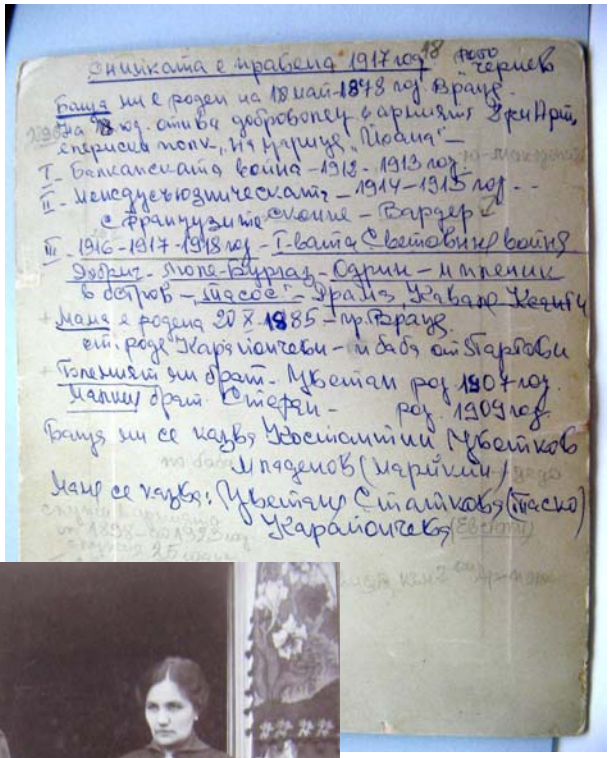

Биография на семейство Чернев

Баща ми е роден на 18 май 1878 год. в Враца.
1898 г. 18 год. отива доброволец в армията в Ямбол,
където полк. „11 пехотен Ямболски полк“.
I. Балканската война 1912 - 1913 год.
II. Междусъюзническата – 1914 – 1915 год. –
с французите – Вардар
III. 1916 - 1917 - 1918 год. – I-вата Световна война
Добруджа – Люпе-Бурлад – Одрин – и плен
в остров – Лесос – Турция, Измир, Кешла
Майка ми е родена 20 X 1885 – гр. Враца
Баща ѝ, рода Хаджиянчеви – и баба ѝ Бъркови
Големият ми брат – Кънчо – род. 1904 год.
Малкият брат Стефан – род. 1909 год.
Баща ми се казва Константин Кънчев Чернев
Майка ми се казва: Кънчева Стайкова (Пасха)
Хаджиянчева

Враца -
2. Кн. Фердинанд
„Царица Леони"
ФОТОГРАФИЧЕСКО
АТЕЛИЕ
Ангел Е. Черневъ
ВРАЦА
Atelier
Photographique
ANGEL E. TSCHERNEFF
VRATZA
Ангел Е. Черневъ
ВРАЦА

100 години от Балканските войни 1912-1913 г.

Девета регионална краеведска конференция
Враца, 28-29 ноември 2012 г.
Сборник материали
българска
първо издание

Калина Тодорова - съставител
Блага Атанасова - редактор
Бойка Лозанска - лит. редактор
Станислав Стаменов - худ. оформление на корицата,

Поредица "Наследство" ISSN 1314-328X
ISBN 978-619-7102-06-2